

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKO-NĚMECKÝCH AREÁLOVÝCH STUDIÍ A GERMANISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

NĚMECKÝ UČITELSKÝ ÚSTAV V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
V LETECH 1870–1920

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.

Autor práce: Bc. Romana Bestrejková

Studijní obor: Česko-německá areálová studia

Ročník: 3.

2019

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 9. května 2019

.....

Bc. Romana Bestrejková

Na tomto místě bych ráda vyjádřila své poděkování panu docentu Miroslavu Novotnému, CSc. za odborné vedení mé diplomové práce, cenné rady a vstřícnost. Mé poděkování patří také zaměstnancům Státního okresního archivu v Českých Budějovicích za pomoc a poskytnutí potřebných materiálů a především rodině a přáteli za podporu a poklidné zázemí.

Anotace

Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1870–1920

Předkládaná diplomová práce se zabývá historicky dosud nezkoumaným tématem vývoje prvního učitelského ústavu na jihu Čech, který byl založen v padesátých letech 19. století. Až do vzniku českého učitelského ústavu v Soběslavi v sedmdesátých letech bylo českobudějovické německé pedagogium jedinou střední školou vzdělávající budoucí učitele obecných a měšťanských škol. Nejprve byl učitelský ústav přístupný oběma národnostem žijícím ve městě České Budějovice, tedy německým i českým studentům, ale po vzniku českého pedagogia v Soběslavi se stal však postupně ryze německou školou.

Dějiny C. k. Německého učitelského ústavu byly zpracovány na základě studia odborné literatury a podrobné analýzy pramenů uložených ve Státním okresním archivu v Českých Budějovicích. Text práce je vedle úvodu a závěru rozdělen do čtyř hlavních kapitol a řady podkapitol. Součástí práce je soubor obrazových a tabulkových příloh.

Diplomová práce shrnuje dějiny školství na jihu Čech se zaměřením na Německý učitelský ústav a obecné učitelské vzdělávání na přelomu 19. a 20. století a přispívá tak k historii jihočeského učitelského školství.

Klíčová slova: dějiny; školství; jižní Čechy; České Budějovice; C. k. Německý učitelský ústav.

Annotation

The German Training College in České Budějovice in 1870–1920

This thesis deals with the historically unexplored topic of the development of the first teaching institute in South Bohemia, which was founded in the 1850's. Until the establishment of the Czech Training college in Soběslav in the 1970's, pedagogy was the only secondary school to educate future teachers of municipal and primary schools. First, the teaching institute was open to both nationalities living in the city of České Budějovice, i.e. German and Czech students, but after the establishment of the Czech pedagogium in Soběslav, it became a purely German school.

The history of the German Training College was elaborated on the basis of a study of literature and a detailed analysis of the sources stored in the State District Archive in České Budějovice. The text of the thesis is divided into four main chapters and a series of subchapters. The work includes a set of text, image and table attachments.

The diploma thesis summarizes the history of education in South Bohemia with a focus on the German pedagogium and general teaching at the turn of the 19th and 20th century and thus contributes to the history of South Bohemian teacher education.

Keywords: history; schooling; the South Bohemia; České Budějovice; the German Training College

Obsah

Úvod.....	7
Téma diplomové práce.....	7
Hodnocení pramenů a literatury.....	8
Zaměření diplomové práce a metody zpracování.....	12
1. Vývoj školství v českých zemích od konce 18. století do počátku 20. století.....	13
1.1. Elementární školství od tereziánských reforem po první světovou válku.....	13
1.2. Učitelské vzdělávání pro primární stupeň školství.....	18
2. Učitelské ústavy v českých zemích (1848–1918).....	22
2.1. Vznik a vývoj učitelských ústavů.....	22
2.2. Vnitřní chod středních škol pro vzdělání učitelek a učitelů.....	27
2.3. Přehled učitelských ústavů v českých zemích v letech 1869–1918.....	29
2.3.1. Přehled učitelských ústavů s českým vyučovacím jazykem.....	29
2.3.2. Přehled učitelských ústavů s německým vyučovacím jazykem.....	30
3. České Budějovice v letech 1848–1918.....	31
3.1. Vývoj a proměny města.....	31
3.2. Českobudějovické školství (1848–1918).....	34
3.3. Učitelské ústavy ve městě v letech 1848–1918.....	38
4. Německý učitelství ústav v Českých Budějovicích.....	41
4.1. Vznik a vývoj do roku 1914.....	41
4.2. Vnitřní předpisy ústavu.....	46
4.3. Studenti C. k. Německého učitelství ústavu v Českých Budějovicích v letech 1870–1920.....	52
4.3.1. Počet studentů.....	52
4.3.2. Teritoriální původ studentů.....	67
4.3.3. Přechodné ubytování studentů během studijních let.....	71
4.3.4. Předchozí studium.....	73
4.3.5. Sociální původ a průměrný věk.....	74
4.4. Učitelé C. k. Německého učitelství ústavu v Českých Budějovicích v letech 1870–1920.....	77
4.5. Porovnání C. k. Německého učitelství ústavu a českých pedagogií v Českých Budějovicích a Soběslavi.....	83
Závěr.....	86
Seznam pramenů a literatury.....	87
Seznam příloh.....	92

Úvod

Téma diplomové práce

Vzhledem k velkému množství prozkoumaných témat a mému dlouhodobému zájmu o historický vývoj česko-německých vztahů jsem se vydala opět cestou hledání málo známého tématu týkajícího se společného soužití Čechů a Němců. A získala jsem námět na dosud nezpracované téma o dějinách prvního učitelského ústavu v jižních Čechách vzdělávající budoucí inteligenci zprvu českého i německého a později ryze německého národa. Tím jsem navázala na předchozí obecnější téma své bakalářské práce a své zaměření konkretizovala a doplnila o další poznatky.

Jedná se o C. k. Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích, který na svého badatele doposud čekal. Ačkoli se zdá, že je téma z historického hlediska žádané, nejspíš se nikdo doposud neodhodlal zabývat se tématem, ke kterému se dochovaly pouze ručně psané archiválie, a to starým německým písmem – švabachem, resp. německou novogotickou kurzívou (kurentem).

Rozhodla jsem se přijmout nabídku na zpracování období padesáti let existence ústavu jako výzvu, ačkoli jsem se s historií setkala při studiu pouze povrchně v několika politicko-historických předmětech, lákala mě už jen představa proniknout do odlišného stylu písma, než s jakým se člověk v běžném životě setkává a zlepšit se tak ve staroněmecké slovní zásobě.

Podobné akademické práce byly již sepsány na oba později založené české učitelské ústavy v Soběslavi a Českých Budějovicích. Proto bylo dle mého názoru nezbytné doplnit do historického kontextu jejich německého předchůdce.

Hodnocení pramenů a literatury

Stěžejním materiálem pro práci jsou prameny uložené ve Státním okresním archivu v Českých Budějovicích, které byly až na výjimku *Výročních zpráv*¹ poměrně zachovalé a celkem čitelné. Vzhledem k velice rozsáhlému počtu exemplářů jsem byla nucena z důvodu časové tísně vybrat jen ty zásadní ke zpracování tématu.

Fond obsahuje celkem 742 knih, které jsou rozdělené do dvou oddílů – na knihy úředního charakteru a spisový materiál. V prvním sektoru jsou založeny *knihy všeobecných nařízení*, pod něž spadají *knihy normálií*² – v druhém jsou zařazeny *knihy vlastní školní činnosti*, jako *školní kroniky*³ *konferenční protokoly*⁴ a *výkazy docházky a prospěchu*⁵ – ve třetím sektoru jsou uloženy knihy evidence žáků, jimiž jsou *školní matriky*⁶ – a na závěr spisový materiál, tedy *výroční zprávy*, *kořespondence*,⁷ *záznamy ze zkoušek a spisy o učitelském sboru*.⁸

Nejpřínosnější knihou, zachycující nejvíce obecných i konkrétních informací o ústavu a širokém okolí, významných osobách a událostech, byla *Kronika* ústavu sepsaná samotnými řediteli školy a dochovaná pro celé mnou zkoumané období. Pokud se najde nějaká otázka, zde se ve většině případů najde správná odpověď.

Hlavní kapitola o učitelském ústavu a jejích pět podkapitol jsou sepsány na základě pročtení a překladu výše zmíněných materiálů. Záleží na tématu každé kapitoly. V případě potřeby jsem nahlédla okrajově i do ostatních zachovaných dokumentů.

¹ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 743, sign. II/1, č. knihy 1, *Výroční zprávy 1872–1938*.

² SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 1–2, č. knihy 1–2, *Knihy normálií*.

³ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*.

⁴ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 5–35, č. knihy 5–35, *Konferenční protokoly*.

⁵ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 36–313, č. knihy 36–313, *Výkazy docházky a prospěchu*.

⁶ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 719–734, č. knihy 719–734, *Školní matriky*.

⁷ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 744, sign. II/2, č. knihy 2–5, *Korespondence*.

⁸ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 749, sign. II/7, č. knihy 7, *Osobní výkazy a spisy učitelů*.

Další pramennou základnu pro obecnější ukotvení práce tvoří řada odborných děl. Těmi hlavními pro kompletní zmapování školství v česko-německém areálu jsou dva díly německy psaných knih *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*,⁹ které mi byly velice užitečné, a dobře se mi s nimi pracovalo.

Velmi významnými zdroji pro mě byly dvě knihy, jeden knižní a několik internetových článků Miroslava Novotného, které jsou systematicky a souhrnně zpracované a mé téma výstižně doplňují.¹⁰

Kromě těchto jsem často používala k nahlédnutí knihy staršího původu, ale se spolehlivými údaji z té doby. Systém školství přehledně popisuje také Otakar Kádner v rozsáhlé několikasvazkové knize *Vývoj a dnešní soustava školství* vydané v roce 1929¹¹ a Jan Šafránek v knize *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*,¹² která je cenným přínosem k dějinám školství. Z knih těchto dvou autorů jsem často čerpala informace.

Získané údaje jsem porovnávala s díly novodobějšími, avšak některé z nich jsou částečně názorově ovlivněné v té době vládnoucím režimem, proto jsem tyto zdroje používala jen okrajově. Jedná se hlavně o dílo Zdenky Veselé o *Vývoji české školy a učitelského vzdělání*¹³ a *Vývoji českého školství*.¹⁴ Dále jsem použila knihu od Ladislava Blatného a Vladimíra Jůvy o *Dějínách pedagogiky*¹⁵ nebo stejnojmenné dílo od zmíněné

⁹ ENGELBRECHT, Helmut. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens: Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 3, Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984. ISBN 3-215-04002-6; ENGELBRECHT, Helmut. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens: Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 4, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984. ISBN 3-215-05191-5.

¹⁰ NOVOTNÝ, Miroslav a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech: od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. ISBN 80-7040-883-9; NOVOTNÝ, Miroslav. *Vyšší školství a vzdělanost na jihu Čech od středověkých počátků do poloviny 20. století*. České Budějovice, 2006 (habilitační práce); NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí. In: *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009, s. 148-163. Historie, otázky, problémy. ISBN 978-80-903756-6-6; Encyklopedie Českých Budějovic [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné z: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/>.

¹¹ KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. V Praze: Sfinx Bohumil Janda, 1929. Škola vševědná.

¹² ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů I-II*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918. Spisův musejních.

¹³ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-210-0458-4.

¹⁴ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁵ BLATNÝ, Ladislav – JŮVA, Vladimír. *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita Brno, 1996. ISBN 80-210-1295-1.

Zdenky Veselé a též Vladimíra Jůvy,¹⁶ který napsal řadu děl o historii pedagogiky. Stejně jako Václav Kovaříček nebo¹⁷ Jaroslav Kořa,¹⁸ kteří se snaží přiblížit cestu české inteligence k povolání pedagoga a její historický vývoj. Milan Hlavačka¹⁹ a František Morkes²⁰ napsali knihy o jiném úhlu pohledu na školství, a to z hlediska politického vývoje a státní správy ovlivňující vývoj oboru učitelství.

Jako inspiraci jsem použila diplomové práce Věry Trníkové,²¹ Jany Brčákové,²² Kláry Kotilové²³ a bakalářskou práci Ivany Daňhelové,²⁴ které jsou stejného zaměření a první tři taktéž vedené Miroslavem Novotným. Vzor pro sepsání práce jsem našla také v díle Kateřiny Řezníčkové, která zpracovala dějiny jindřichohradeckého gymnázia a středního školství v Rakousku.²⁵

K základní literatuře pro mou práci patří dále knihy o vztazích Čechů a Němců a o jejich historickém vývoji. Na prvním místě jsem navázala na svou bakalářskou práci o Česko-německých vztazích v Českých Budějovicích na počátku 20. století,²⁶ dále jsem čerpala částečné informace z knihy *Od Palackého k Benešovi*²⁷ od známé autorky knih o této problematice, ať již z novodobého nebo historického hlediska, Evy Hahnové. Obecné psaní o městě České Budějovice obsahuje i stručná kniha Jiřího Chvojky s názvem *Město pod Černou věží*.²⁸

¹⁶ JŮVA, Vladimír. *Dějiny výchovy, školy a pedagogiky*. Praha: SPN, 1988.

¹⁷ KOVÁŘÍČEK, Václav. *Materiály k dějinám pedagogiky*, Olomouc 1983.

¹⁸ KOŘA, Jaroslav. *Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci*, in: Petr SVOBODNÝ – Jan HAVRÁNEK (edd.), *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Praha 1996

¹⁹ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

¹⁷

²⁰ MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích. Období let 1848–2001*, Praha 2002.

²¹ TRNÍKOVÁ, Věra. *První český učitelský ústav na jihu Čech: učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948*. České Budějovice, 2013.

²² BRČÁKOVÁ, Jana. *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905–1920*. České Budějovice, 2005.

²³ KOTILOVÁ, Klára. *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1920–1948*. České Budějovice, 2005.

²⁴ DAÑHELOVÁ, Ivana. *Historie učitelských ústavů na Moravě a jejich význam pro současnost*. Brno, 2012.

²⁵ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantorů za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007.

²⁶ BESTREJKOVÁ, Romana. *Česko-německé vztahy v Českých Budějovicích na počátku 20. století ve světle českobudějovického německého tisku (Českobudějovický pakt)*. České Budějovice, 2016.

²⁷ HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014. Historie. ISBN 978-80-200-2389-6.

²⁸ CHVOJKA, Jiří. *Město pod Černou věží. Vyprávění z historie Českých Budějovic*, České Budějovice 1992.

Využívala jsem ovšem též dobových zpravodajů, denního tisku a měsíčníků, časopisů a novin uložených SOkA v Českých Budějovicích, které jsem již zpracovávala při psaní bakalářské práce, tudíž jsem z větší části nahlížela do ní nebo do česky psaného tiskopisu *Budivoj* či německých tisků *Budweiser Kreisblatt* a *Zeitung*.²⁹

K určení místopisných názvů při sestavování statistik mi pomohly dva precizně zpracované slovníky od Vladimíra Záruby a Pavla Koblasy³⁰ a druhý od Ondřeje Fibicha.³¹

²⁹ Státní okresní archiv České Budějovice, *Budweiser Zeitung*, ročník 39–53, 1900–1914; Státní okresní archiv České Budějovice, *Budweiser Kreisblatt*, ročník 49–63, 1900–1914.

³⁰ ZÁRUBA, Vladimír – KOBLASA, Pavel. *Šumava: místopisný slovník. Böhmerwald: topographisches Wörterbuch*. České Budějovice: Historicko-vlastivědný spolek v Českých Budějovicích, 2006.

³¹ FIBICH, Ondřej. *Nejúplnější místopisný slovník staré Šumavy: od Adámků po Žumberk*. Strakonice: Hrad, 2009. Stará Šumava. ISBN 978-80-901372-4-0.

Zaměření diplomové práce a metody zpracování

Předkládaná diplomová práce na téma *Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1870–1920* je zaměřena na studium historie vývoje pedagogického vzdělávání na sklonku 19. a počátku 20. století na základě modelového výzkumu tehdejší německé vyšší střední školy.

Cílem práce je zachytit a zdokumentovat dosud nezpracované téma, zasadit ho do historického kontextu a zpracovat dostupné materiály pro zadané období. Následně popsat nejen chod školy, ale i samotný život na ústavu, jehož důležitou součástí byli žáci a učitelé, pomocní učitelé, přátelé školy, známé osobnosti v oboru školství, rodina a ubytovatelé studentů.

Při zpracování statistických údajů z archivních pramenů jsem pracovala především metodou přímou, ale pro zhotovení zbylé obecné části práce jsem částečně používala i metodu nepřímou; pro zpracování poznatků získaných na základě provedené analýzy jsem uplatnila metodu komparativní, kterou jsem použila především v závěrečné kapitole práce. Mimo jiné bylo téma napsáno prostřednictvím filologických postupů a na základě vědní disciplíny toponomastiky.

1. Vývoj školství v českých zemích od konce 18. století do počátku 20. století

První kapitola diplomové práce seznámí s dějinami utváření novodobé školské soustavy – konkrétně s vývojem elementárních škol od tereziánských reforem do roku 1918 a se vzděláváním jejich kantorů. Přiblíží nejdůležitější události a zásadní změny ve školském sektoru a uvede výčet známých osobností, které se zasloužily o významné činy a změny týkající se školství v době monarchie. Není-li uvedeno jinak, následující text vychází z literatury uvedené v poznámce pod čarou.³²

1.1. Elementární školství od tereziánských reforem po první světovou válku

Druhá polovina 18. století je v českých zemích spjata s příchodem všestranného intelektuálního hnutí. Tento pokrokový směr 17. a 18. století, tradičně nazývaný jako osvícenství, vyzdvihuje humanismus ve smyslu osvobození lidského rozumu od nevědomosti. Jedině tím mohlo být lidstvo, dle názoru osvícenců, uchráněno před bídou. Spolu s touhou po lepší společnosti byla v době osvícenského rozkvětu přesunuta pozornost především na výchovu a elementární vzdělání. Osvícenské „století pedagogiky“ nebo také „věk rozumu“ vyvolaly řadu změn ve školství ve smyslu

³² BRČÁKOVÁ, Jana. „Žádný učený z nebe nespádl.“ *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905–1920*. České Budějovice, 2005 (diplomová práce); NOVOTNÝ, Miroslav a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech: od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. ISBN 80-7040-883-9; NOVOTNÝ, Miroslav. *Vyšší školství a vzdělanost na jihu Čech od středověkých počátků do poloviny 20. století*. České Budějovice, 2006 (habilitační práce); ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantorů za starého Rakouska: české střední školy v letech 1867–1918*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-163-9; KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha: Sfinx Bohumil Janda, 1929. Škola vševědná; KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1968; TRNÍKOVÁ, Věra. *První český učitelský ústav na jihu Čech: učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948*. České Budějovice, 2013 (diplomová práce); ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů I–II*. Praha: Matice česká, 1913–1918. Novočeská bibliotéka; VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988; VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-210-0458-4; LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (ed.). *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009. Historie, otázky, problémy. ISBN 978-80-903756-6-6; ČELAKOVSKÝ, Jaromír. (ed.). *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství, na ten čas platné v království Českém*, Praha 1886; MORKES, František. *Devětkrát o českém školství (přehledný průvodce)*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, 2004. ISBN 80-901461-6-3; MAŠEK, Michal. *Historie učitelských ústavů a současná pedeutologie*. Brno, 2012 (bakalářská práce); TRNÍKOVÁ, Věra. Učitelský ústav v Soběslavi a jeho studenti v letech 1871-1948. In: *Jihočeský sborník historický roč. 86/2017*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2017, s. 266–296. ISBN 978-80-87311-88-2.

zlepšení podmínek lidského života pro blaho státu. Tento myšlenkový směr pronikal do českých zemí opožděně přes německou kulturu.

Změny v tereziánské éře a v době vyzrávání osvícenského myšlení přinesly mj. zásadní reformy v oblasti dosud nejednotného školství, které mělo být schopné poskytnout alespoň základní vzdělání všem dětem bez rozdílu národnosti, náboženského vyznání, společenské vrstvy či pohlaví. Stát si uvědomoval, že bez vzdělaných a schopných obyvatel nemůže dosáhnout svých velmocenských ambicí. Tudíž se školské reformy podřizovaly potřebám společnosti a vytvářely základ pro budoucí rozvoj země, který bylo nutné podpořit zejména v dobách válek o rakouské dědictví v druhé třetině 18. století, kdy vyšla na povrch zaostalost monarchie i v mnoha dalších oblastech. Začaly se tedy vytvářet plány na reformy habsburské říše. Plánované zásahy zahrnovaly jmenované reformy systému školství, na které se blíže zaměří tato kapitola práce.

Cestu k zásadním změnám a k možnému řešení dané situace ve sféře školství otevřelo zrušení jezuitského řádu a následné výše zmíněné tereziánsko-josefské reformy týkající se všech stupňů školství. Základy vzniku novodobé školské soustavy, odstranění ngramotnosti a rozvoj vzdělanosti byly postupně položeny za dlouhé vlády Marie Terezie³³ (1740–1780), jejího syna Josefa II. (1780–1790) i krátkého panování Josefova bratra Leopolda II. (1790–1792). Dalším důležitým momentem k odstartování změn bylo zrušení jezuitského řádu v roce 1773 papežem Klementem XIV. na nátlak evropských panovníků.³⁴ Se změnami ve školství úzce souvisely i další reformy v monarchii, zejména pak centralizace státní správy, podřízení církve státu, zrušení nevolnictví a zavedení omezené tolerance. Po zrušení nevolnictví, a zejména za vlády Františka I., se škola stala pod záštitou státu jedním z prostředků k udržení pořádku ve společnosti.

³³ Význam školy podtrhla panovnice svým výrokem: „*Škola je politikum*“.

³⁴ Jak uvádí religionista Ivan Štampach, důvodem pro zrušení Tovaryšstva Ježíšova v habsburské monarchii bylo naplnění jeho poslání, tj. ideové sjednocení obyvatelstva. Nicméně důvody byly nejen ideové, ale samozřejmě také mocenské. Zrušení řádu zpočátku představovalo problém ve financování škol a nedostatečné kvalifikaci budoucích kantorů, viz blíže: ČRo Rádio Česko. *Pořad Dnešní výročí: 21. 7. 1773: Zrušení jezuitského řádu* [online]. In: BERKOVÁ, Helena a Ivan ŠTAMPACH. 21. 7. 2008 [cit. 2018-02-26]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radio_cesko/vyroci/_zprava/21-7-1773-zruseni-jezuitskeho-radu--476675.

Středem reformního úsilí ve školství se stala Dvorská studijní komise³⁵ založená v červnu 1760 ve Vídni, která připravovala návrhy na reorganizaci všech stupňů škol. Vlastní reforma nižšího školství byla zahájena v roce 1774 vydáním *Všeobecného školního řádu*, jehož autorem byl opat augustiniánského kláštera ve slezské Zaháni Johann Ignác Felbiger. Tímto krokem byla postupně zavedena povinnost³⁶ šestileté školní docházky pro všechny děti od šesti do dvanácti let (později do čtrnácti let) a do života byla uvedena též síť obecných škol po celé zemi. Reforma současně podpořila i lepší přípravu a kvalifikaci učitelů.³⁷ Felbigerův školní řád s původním názvem v německém jazyce *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern*³⁸ se stal předpisem pro organizaci obecných škol v Rakousku na téměř sto let, až do roku 1869.³⁹ Jak je patrné již z názvu, *Všeobecný školní řád* ze dne 6. prosince 1774 dal vzniknout trojstupňové soustavě nižšího školství. *Triviální školy* o jedné nebo dvou třídách byly zakládány v menších městech nebo vesnicích s farou a s minimálním počtem kolem jednoho sta školou povinných dětí. Tyto školy se zaměřovaly na výuku náboženství a trivia, tedy psaní, čtení a počítání, popřípadě doplněné o „občanskou nauku“ či „přírodopis“. Odtud odvozen název „triviální“.⁴⁰ Vyučovací jazyk se prakticky rozlišoval podle národnostního složení obyvatelstva, nicméně minimálně jako výukový předmět pronikal německý jazyk téměř všude. Ve městech větších a v každém krajském městě se zřizovaly trojtřídní nebo čtyřtřídní *školy hlavní*. Na těch se navíc vyučoval dějepis, latina, zeměpis, vyučovacím jazykem byla zpočátku také čeština a od třetí třídy už jen němčina. Absolventi byli připraveni jednak pro praxi a jednak pro další studium – na gymnáziích i na *normálních školách*, které měly sídlit v hlavních městech provincií, resp. v sídle příslušné zemské školní komise. Tato škola představovala vzor pro ostatní školy a vychovávala budoucí kantory. Vyučovacím jazykem zde byla pouze němčina.

³⁵ O vznik úřadu Dvorské studijní komise se zasloužil Christoph Anton Bartholomäus Migazzi, vídeňský arcibiskup předsedající původní komisi pro školní záležitosti, spolu s Gerhardem van Swietenem, osobním lékařem panovnice – jak je uvedeno v knize KÁDNER, O. *Vývoj*, s. 60.

³⁶ Felbigerův řád předepisoval doporučenou školní docházku, resp. vzdělávací povinnost, povinná školní docházka (ovšem s výjimkami) byla vyžadována až za vlády Josefa II.

³⁷ Rok poté vydal stejný autor návod k výuce pro učitele, tzv. *Methodenbuch*, která byla později přeložena také do češtiny jako *Knihy metodní*. Z praktických důvodů byla později vydaná stručnější příručka vycházející z *Metodní knihy* s názvem *Jádro metodní knihy*. Její znalost se stala pro učitele závaznou.

³⁸ V českém znění *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech c. k. dědičných zemích*.

³⁹ Platnost řádu byla s několika změnami až do roku 1869, kdy vznikla nová úprava primárního školství.

⁴⁰ Tzv. trivium označuje základní výukové předměty jako psaní, čtení a počítání. Na venkově doplněné ještě o hospodaření a ve městě byly naopak potřebné doplňkové předměty pro lepší znalost a orientaci v průmyslu a řemeslech.

Od roku 1775 vznikaly k rozšíření praktických znalostí při této škole tzv. preparandy, tříměsíční a šestiměsíční kurzy pro budoucí kantory.⁴¹ O rok později získaly normální školy založené v Praze a v Brně, stejně jako „vzorová škola“ ve Vídni dokonce právo na vydávání učebnic. Studijní plány a pravidla pro výuku shrnul pro učitele Felbiger v tzv. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in der kaiserlich-königlichen Erbländern* v tomtéž roce 1775 a českého překladu se jeho *Metodní kniha* dočkala o dva roky později.

Po šestileté povinné školní docházce obdržely děti osvědčení o svém studiu. Od dětí, které dále nepokračovaly ve studiu, byla vyžadována účast „na nedělních prohlubovacích kurzech“, které měly navštěvovat až do dovršení věku 20 let. Tyto kurzy byly například potřebné pro získání výučního listu. Začátkem 19. století (v roce 1805) se dívkám povinná nedělní školní docházka zkrátila o pět let a v roce 1823 byla tato povinnost omezena věkem 15 let i pro chlapce. Později se z nedělní výuky stala pokračovací škola. Reformy na sklonku 18. století umožnily výuku a péči i o děti ze sociálně slabších rodin, naopak děti ze zámožných rodin byly vzdělávány pod dohledem soukromých učitelů.

S příchodem 19. století se situace začala vracet do starých kolejí. Po čtyřech prohraných válkách s revoluční Francií využilo duchovenstvo svých znovunabytých privilegií. Již dříve, v roce 1795, se zasadilo o zřízení opravné školní komise s cílem vytvořit upravený školní řád pro obecné i střední školy (tzv. *Schulkodex*, resp. *Gymnasialkodex*), který měl být podřízen katolické hierarchii. Zákoník se začal prakticky uplatňovat od poloviny roku 1806, kdy převzalo dohled nad elementárním školstvím do svých rukou duchovenstvo, a na jeho principu fungovala školská správa a elementární školství až do reformy v letech 1848–1869. Nadřízenými pro učitele se stal místní farář, úřad okresního školního dozorce zastával tamní vikář a mezi další dozorce nad školami se řadili také kanovníci příslušné kapituly jmenovaní panovníkem. Ve stejném období vznikla nově instituce pro opatrování dětí pracujících rodičů a jedním z prvních jejích zakladatelů byl Karel hrabě Chotek z Chotkova a Vojnína, jenž v letech

⁴¹ Preparandie byly nabízeny při školách normálních, zpočátku jako tříměsíční nebo šestiměsíční kurzy pro učitele. Pro jejich absolvování musel dotyčný absolvent normální či hlavní školy složit přijímací zkoušky a podle vybraného kurzu mohl pracovat jako pomocník na venkovské (triviální) či městské (hlavní) škole. Po roční praxi na škole a dosažení věku minimálně dvaceti let se mohl absolvent preparandy přihlásit k učitelské zkoušce a stát se samostatným učitelem.

1826–1843 zastával úřad nejvyššího purkrabí Království českého (první dvě opatrovny byly zřízeny v roce 1832 v Praze).

Padesátá léta 19. století byla ve znamení centralismu a germanizace. Rozhodovací právo měl ve svých rukou absolutistický panovník, který navíc sympatizoval s církví, jež představovala jednu z opor monarchie. Tento vztah dal vzniku tzv. *Konkordátu*,⁴² který platil až do roku 1870.

K uvolnění atmosféry došlo až v šedesátých letech po porážkách ve válkách se Sardinií a Pruskem a po pádu neoabsolutismu. V květnu roku 1864 došlo ke zrovnoprávnění obou zemských jazyků – češtiny a němčiny – ve veřejném životě, přičemž jen jeden mohl být vyučovacím jazykem na školách.⁴³ Situace se pro české země opět zhoršila vyhlášením Předlitavské ústavy z roku 1867, která sice zajišťovala základní práva a demokratické svobody, ale celé území rakouské části Rakousko-Uherska bylo centralizováno pod jednu státní správu s jedním panovníkem a vládou ve Vídni. Rovné právo národů a právo na vzdělání ve svém mateřském jazyce zůstalo však zachováno. Zřizovatelem škol mohly být stát, obce, spolky či církevní instituce. Hasnerova reforma⁴⁴ ze 14. května 1869 pro obecné školy stanovila povinnost osmileté školní docházky pro děti od šesti do čtrnácti let a národní školy rozdělila na obecné a měšťanské, kterými nahradila dosavadní trojstupňové elementární školství. Školy měšťanské se řadily mezi nižší střední vzdělávací instituce a mimo jiné plnily funkci přípravek pro učitelské a odborné ústavy bez požadavku středoškolského vzdělání. Patrné zásahy byly provedeny i v oblasti učitelského vzdělání. O rok později (tj. v roce 1870) se školství začalo řídit podle nového školního a vyučovacího řádu, který platil až do počátku 20. století. Novely z osmdesátých let přinesly úlevy ze školní docházky a zhoršení postavení učitelů. Během těchto let došlo k poklesu počtu německých škol, přesto však měly ve srovnání celkového počtu obyvatel náskok před českými školami, jejichž bouřlivý rozvoj na všech stupních školské soustavy (tedy i české university) spadá právě do posledních desetiletí existence Rakousko-Uherska. Novou éru pro rozvoj školství v českých zemích otevřel rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československé republiky v závěru roku 1918.

⁴² Dohoda mezi rakouským státem a Svatým stolcem ve Vatikánu (5. prosince 1855). Zákon představoval zrušení řady omezení pro činnost katolické církve a mj. zavedení jejího dozoru nad základním a středním školstvím.

⁴³ Mělo se stát pravidlem, že vyučovacím jazykem bude vždy jen jeden zemský jazyk a druhý bude vyučován jako povinný předmět. V případě českých zemí to byl tedy buď český, nebo německý jazyk.

⁴⁴ Leopold Hasner von Artha (1818–1891) byl v letech 1867–1870 předlitavským ministrem kutu a vyučování.

1.2. Učitelské vzdělávání pro primární stupeň školství

V období tereziánských reforem začaly vznikat první vzdělávací instituce pro výchovu budoucích učitelů⁴⁵, do té doby žádné neexistovaly. Výuky se tehdy ujali většinou vysloužilí vojáci, kteří uměli číst, psát a počítat, a předávali své bohaté zkušenosti získané dlouholetou vojenskou službou. Roku 1775 vznikla v Praze při normální škole první *preparanda* neboli učitelská příprava. Při návštěvě tohoto tříměsíčního kurzu se mohl jeho absolvent stát tzv. pomocníkem na venkovské škole, při studiu šestiměsíčního kurzu ve městské škole a po roční pomocnické službě se kandidáti mohli přihlásit ke zkoušce učitelské způsobilosti.

Po revoluci 1848 přestaly *tereziánské preparandy* pro výchovu nového učitele postačovat. Zákon vydaný 17. září 1848 uvedl v život řadu návrhů na reformu učitelského vzdělávání. Jedna ze změn prodloužila dosavadní šestiměsíční kurs na roční a tím zrovnoprávnila venkovského učitele s městským, alespoň co se týká jeho kvalifikace. Druhou změnu představovalo guberniální nařízení z 19. října 1848, které nahradilo dosavadní termín *učitelský pomocník* novým názvem *podučitel* (*Unterlehrer*), který ve skutečnosti mnoho nezměnil význam této pozice k lepšímu.

K vyšší kvalitě učitelského vzdělání přispěl ministerský výnos z 13. července 1849, na jehož základě začala vznikat z doposud fungujících preparand nová instituce pro přípravu učitelů, tj. dvouleté učitelské ústavy. Podmínky pro přijetí splňovali studenti s minimálním věkem šestnácti let a ideálně absolventi dvou tříd (tj. ročníků) na reálce nebo na gymnáziu. Roční kurzy měly být už jen provizorním řešením. Dvouleté české učitelské ústavy byly založeny v Hradci Králové a v Praze, dvojjazyčný v Českých Budějovicích a německé ústavy působily v Praze a Litoměřicích. Jednoroční české kurzy zůstaly v Mladé Boleslavi, dvojjazyčné v Chrudimi, Plzni a německé školy byly v Liberci, Jáchymově, Chomutově a Chebu. Doklad o způsobilosti a zakončení dvouletého učitelského kurzu získali absolventi po úspěšném složení závěrečné zkoušky, ostatní dostali dle prospěchu vysvědčení podučitele a ke zkoušce se mohli poté přihlásit po roční praxi.

V revolučních letech 1848–1849 začaly být populární také učitelské porady, které se díky osnově ministra školství Sommarugy nesly v liberálním duchu svobodného

⁴⁵ První český učitelský ústav v českých zemích vznikl roku 1848 v Panské ulici na Novém Městě pražském; v čele školy stál Karel Slavoj Amerling. Text této podkapitoly vychází mj. též z rukopisu připravované knihy o dějinách školství a vzdělanosti v českých zemích, který mi laskavě zapůjčil vedoucí této diplomové práce coby hlavní redaktor knihy.

shromažďování a svobodné diskuze učitelů nad školními záležitostmi.⁴⁶ Vzorným příkladem se stala Amerlingova *Budeč*, tzv. *Porady Budečské*. Osnovu porad si ústavy určovaly sami, nicméně témata se týkala převážně pedagogických otázek nebo významu českého jazyka pro výuku na českých školách.⁴⁷ V době neoabsolutismu byla svoboda těchto porad omezena.

Od poloviny 19. století se začalo na učitelských ústavech opět ve větší míře prosazovat náboženství společně s hrou na varhany a do pozadí ustoupila výuka reálií. Toto nařízení neodpovídalo požadavkům kvalifikace učitelů, kterou vyžadovaly nižší reálné školy. Ačkoli se první reálky shodovaly s organizací hlavních škol, mohli zde vyučovat vedle absolventů pražské normální školy jen absolventi kursů na šestitřídních reálkách. Kantoři podreálky museli splnit kvalifikaci pro výuku jednoho ze tří oborů. První byl zaměřen na humanitní obory, druhý se zabýval technickými předměty a třetí přírodními vědami.

Od roku 1869 začaly vznikat první čtyřleté učitelské ústavy pro chlapce a dívky. Zákon přispěl ke zlepšení podmínek a postavení učitelů. Samotní učitelé však neměli k této reformě kladný postoj. Obecně přinesla reforma úbytek českých kantorů, většinou starších, kteří odešli z důvodu nedostatečné kvalifikace. To bylo důvodem pro zkrácení studia na tři roky. Budoucí učitel musel být absolvent gymnázia nebo reálky s dokončenou roční praxí při učitelském ústavu. Až v osmdesátých letech se počet učitelů dorovnal odpovídající potřebě. Zavedení novinek do školství si vyžádalo své oběti, které byly v českém prostředí prezentovány jako snaha o sesazování vlasteneckých učitelů nebo jako dobrovolný odchod českých učitelů, kteří nedokázali odolat rakouskému (německému) nátlaku.

Sociální postavení učitelů, které se po reformách z 18. století postupně lepšilo, se v porevolučních letech opět poměrně zhoršilo. Politický vývoj, zrušení poddanství a dočasná benevolence úřadů způsobily chaos a měly za následek dočasné zhoršení platových poměrů učitelů. Situace se vyřešila až nástupem obnoveného absolutismu. V roce 1853 mohl pobírat učitel průměrný roční plat kolem 250–300 a podučitel 100–120 zlatých. Výnos z roku 1869 se zasadil o pravidelné služné a právo na penzi, zakázal učitelům vykonávat vedlejší činnosti a upevnil platové podmínky. Tehdy existovaly

⁴⁶ Franz Seraph von Sommaruga (1780–1860), za jeho krátkého působení v úřadu ministra pro veřejné vyučování (od konce března do začátku května 1848) byly zahájeny první kroky k reformě rakouského školství.

⁴⁷ ŠVESTKA, Josef Mnohoslav. Schůzky čili porady učitelské, *Posel z Budče* 2, 1849, s. 444–447.

čtyři kategorie učitelstva: podučitel/podučitelka, učitel/učitelka, řídicí učitel a ředitel působící na měšťanských školách.

Zemský zákon z roku 1903 upravil kategorii učitelů národních škol a označil je jako *učitele I. třídy* a podučitele jako *učitele II. třídy*. Pracovní doba učitele neměla přesáhnout třicet hodin týdně a počet vyučovaných dětí měl činit maximálně osmdesát na třídu. Učitelský plat se v té době pohyboval v průměru kolem 300–600 zlatých a po pěti letech ve službě měli ředitelé měšťanek a řídicí učitelé obecných škol nárok na tzv. *kvinkvenálky*. Další výhodou pro ředitele a řídicí učitele byl nárok na naturální byt, v jiném případě nárok na příbytečné, které činilo až čtyřicet procent ze služného. Roční plat podučitelek byl nižší než u učitelů, neboť neživily rodinu. Tvořil pouze sedmdesát procent platu podučitelů a taktéž u učitelek to bylo osmdesát procent platu učitelů (celibát učitelek, který byl v Čechách, na Moravě a ve Slezsku potvrzen zemskými zákony na počátku 20. století, byl zrušen krátce po vzniku Československa v červenci 1919 se zpětnou platností k 1. listopadu 1918). V sedmdesátých letech se platy učitelů a učitelek vyrovnaly a celkově se zvýšilo služné o sto zlatých na obecných školách a dvakrát tolik na měšťanských školách. V devadesátých letech činila učitelská výplata průměrně osm set zlatých ročně a v předválečném období až kolem 3 000 korun za rok. O něco vyšší byly platy kantorů na měšťanských školách, kterým byla vyplácena mzda zhruba tisíc korun ročně. Po čtyřiceti odsloužených letech mohl učitel odejít do penze a po deseti letech dostal právo na penzijní zaopatření.

Tyto platové poměry na sklonku 19. století vykazovaly již relativně dobré postavení učitelů, které bylo dokonce srovnatelné s příjmovými poměry nižšího úřednictva a zbavovalo tak učitele existenčních obav. Náhlý obrat přinesla až první světová válka, která odvedla tisíce učitelů národních a středních škol (i středoškolských studentů z vyšších ročníků) na frontu a řada z nich se již nevrátila. Na školách zůstali většinou ředitelé staršího věku spolu s učitelkami a náhradou za odvedené učitele se stali noví absolventi učitelských ústavů, kteří však neměli dostatečné zkušenosti a praxi pro výuku budoucích generací.

Učitelé se angažovali také v oblasti rozvoje a reforem vlastní školské práce, své poznatky, zkušenosti a návrhy publikovali v „učitelských časopisech“ jako byly zejména *Porady Budečské*, *Posel z Budče*, později *Týdenník vychovatelský pro učitelstvo národních škol v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku*, *Škola*, *Přítel mládeže*, *Škola a život*, *Pěstoun*, *Učitelské listy*, *časopis učitelstva na Moravě a ve Slezsku* aj.

Hasnerova reforma z konce šedesátých let 19. století spatřovala v učitelském povolání veřejný úřad, neboť v případě, že učitelé nesplňovali disciplinární předpisy, byli stíháni tresty v podobě důtky, odnětí postupu, zastavení platového postupu, přeložením na jiný ústav a v posledním případě i propuštění ze služby. O charakteru trestu rozhodoval školní inspektor. Zákon z roku 1862 umožňoval učitelům a podučitelům uplatnit jejich volební právo (pasivní i aktivní) – ovšem omezené kuriovým systémem. Vysoká aktivita učitelů byla zaznamenána převážně ve spolkových činnostech, které byly rozvíjeny v rámci jednotlivých národních společenství. Mezi první učitelské spolky patřil *Prager Lehrgehilfenverein zur wechselseitigen Unterstützung in Erkrankungs- und Sterbefällen* (Pražský spolek učitelských pomocníků k vzájemné podpoře v případě nemoci a úmrtí) založený v roce 1837. Od konce šedesátých let se zakládání spolků rozšířilo až na zemskou úroveň a na sklonku století již existovaly spolky pro zakládání škol, spolky pro hmotnou pomoc a další. Vzájemná diskuze o požadavcích učitelstev probíhala na pravidelných sjezdech. Přelom 19. a 20. století znovu otevřel otázku změny učitelského vzdělávání. Postupem času se čtyřleté učitelské ústavy staly zastaralým způsobem vzdělání učitelů a ti se začali hlásit o reformu v podobě potřeby univerzitního vzdělání. Veškeré tyto snahy přerušila první světová válka.

2. Učitelství v českých zemích (1848–1918)

2.1. Vznik a vývoj učitelství

Samotné preparandie, tj. přípravné kurzy pro výchovu učitelstva, tehdy již nepostačovaly potřebám nastupující moderní doby.⁴⁸ Zásadní zlom ve vzdělání učitelů primárního školství přinesla revoluční léta 1848 a 1849, která odstartovala novou éru v zakládání učitelství. Konkrétně jejich rozmach započal ministerský zákon zavádějící jednoleté, respektive dvouleté přípravné kurzy pro vyučující elementárních škol. První ročník dvouletých ústavů byl zaměřen převážně teoreticky a druhým rokem se kandidáti učili praktickým výstupům. Toto dvouleté studium student zakončil teoretickou a praktickou zkouškou způsobilosti k vyučování. Rozkvětu se učitelství vzdělání dočkalo vydáním říšského zákona o obecném školství ze dne 14. května 1869. Tato norma, vydaná ministerstvem kultu a vyučování, opravňovala pro studium na učitelství každého způsobilého kandidáta bez ohledu na jeho náboženské vyznání. Další novinkou se stalo zřizování čtyřletých učitelství pro muže i ženy zakončených „učitelství maturitou“ a po tříleté praxi zkouškou učitelství způsobilosti. K ústavům byly později připojeny tzv. cvičné školy, obecné pro muže a mateřské pro ženy. Vznikat mohly též soukromé (nejčastěji církevní) učitelství, ale pouze za souhlasu ministerstva kultu a vyučování. Zákon podporoval i další zdokonalování se v učitelství například v podobě návštěvy knihoven, vzdělávacích kurzů a konferencí. Kromě výše uvedených výhod ke zvýšení kvality vzdělání pedagogů výše zmíněný výnos ministerstva zajišťoval sociální a ekonomickou podporu učitelů. Uvedené změny byly zaštitěny *Organizačním statutem ústavů ke vzdělání učitelů a učitelek* vydaným ministerstvem kultu a vyučování. Kandidáty pro studium se mohli stát minimálně šestnáctiletí, fyzicky způsobilí absolventi tří tříd měšťanské školy nebo nižších stupňů středních škol, tj. gymnázií a reálků. Podmínkou bylo splnění přijímacích zkoušek nebo rozdílových zkoušek u studentů vyšších ročníků středních škol. Nebo v případě již odmaturovaných zájemců o studium na učitelství povolání bylo možné přijetí do čtvrtého ročníku.

⁴⁸ Text této kapitoly vychází, není-li uvedeno jinak, především z práce TRNÍKOVÁ, Věra. *První český učitelství ústav na jihu Čech. Učitelství ústav v Soběslavi v letech 1871–1948*. České Budějovice, 2013, zvl. s. 30–41 (diplomová práce).

Ve školním roce 1869/1870 zahájily činnost dva čtyřleté (mužský a ženský) učitelské ústavy v Praze. V Hradci Králové byl otevřen mužský učitelský ústav roku 1874. Provizorně byly založeny ústavy v Kutné Hoře, Táboře (v roce 1870 byl přeložen do Soběslavi), Plzni a Jičíně. Do počátku osmdesátých let 20. století vzniklo v českých zemích podle nařízení říšského zákona o obecném školství celkem čtyřicet devět učitelských ústavů, z nichž bylo dvacet sedm českých, dvacet jedna německých a jeden jazykově smíšený ženský.⁴⁹

Úplně nejstarší český ústav pro přípravu učitelů vznikl v roce 1848 při Amerlingově hlavní škole působící v Praze v Panské ulici. Tento institut přečkal i druhou světovou válku a k jeho zrušení došlo až v souvislosti s komunistickými školskými reformami v roce 1948, tedy při stoletém jubileu svého vzniku. K nejstarším učitelským přípravkám, založeným na samém počátku sedmdesátých let 19. století, patřily Lindnerův mužský učitelský ústav v Kutné Hoře a Raisův chlapecký učitelský ústav v Jičíně. Kutnohorský ústav záhy získal právo na založení zkušební komise pro učitele, jež po složení maturity čekala ještě dvouletá praxe k tomu, aby obhájili a získali osvědčení způsobilosti k výuce. Ženy z Kutné Hory a okolí byly v devadesátých letech připravovány v církevní škole. Jičínské mužské pedagogium, u něhož byla v osmdesátých letech též zřízena i vlastní zkušební komise, patřil spolu se dvěma cvičnými školami k nejnavštěvovanějším mužským ústavům v českých zemích. K přerušení činnosti ústavu došlo za první světové války, kdy odešlo mnoho studentů na frontu a školu k tomu všemu postihla v té době pandemie španělské chřipky. Ve dvacátých letech nového století pokračoval ústav ve svém rozvoji a dal vzniknout i paralelním třídám pro vzdělání žen. Jako koedukační ústav fungovala škola až do poloviny 20. století.

Významnou a dlouhodobě fungující přípravkou pro učitele národních škol byl rovněž královéhradecký ústav, který zahájil výuku v roce 1874 a učitele připravoval až do roku 1942, kdy školu zavřeli nacisté. Po tříleté přestávce se ústav znovu otevřel v roce 1945, ve své činnosti však pokračoval jen krátce. V témže roce jako hradecká škola zahájil činnost původně chlapecký, později koedukační státní učitelský ústav v Příbrami. S krátkou pauzou ve čtyřicátých letech tento ústav fungoval až do roku

⁴⁹ Zakladateli ústavů byli stát (patnáct českých a čtrnáct německých), církve (osm českých, dva německé a jeden německý utrakvistický), města (tři české a čtyři německé) a soukromníci (jeden český), jak uvádí NOVOTNÝ, M. a kol. ve své knize *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech*, s. 153. Respektive TRNÍKOVÁ, V. *První český učitelský ústav na jihu Čech*, s. 41.

1948. Města Plzeň a Praha se mohla taktéž chlubit dokonce dvěma koedukačními ústavu. V Plzni působil mužský učitelský ústav od roku 1892 a ženský byl založen až roku 1900 na žádost městských spolků. Ten se vyvíjel déle a výuku zahájil o čtyři roky později. I přes svou popularitu v oblasti, vzhledem k nabízenému vzdělání a možnostem pracovních míst, probíhala výuka pouze v provizorních třídách až do 1948.

V jihočeské metropoli poskytoval vzdělání budoucích kantorů německý učitelský ústav v Českých Budějovicích, který je tématem této práce, a blíže se jím zabývají následující kapitoly. Prvním českým učitelským ústavem na jihu Čech se stal ústav v Táboře, resp. v Soběslavi, kam byl přeložen v roce 1870. Teprve v roce 1905 vznikl druhý český učitelský ústav na jihu Čech, jímž se stalo českobudějovické pedagogium, založené tamní Maticí školskou z iniciativy politického vůdce českobudějovických Čechů Augusta Zátky.⁵⁰ Jeho studenti nejprve navštěvovali provizorní prostory pro výuku praktických cvičení v matiční škole na Lineckém předměstí, ale brzy na to nechal August Zátka postavit z matičního peněžního fondu novou budovu. Pro vyhovění žádostí byla škola 1. ledna 1914 po složitých jednáních postátněna, ale na chodu a provozu školy se ještě dalších šest let podílela ze svých zdrojů nadále i Matice školská. K ústavu se ve školním roce 1925/1926 připojila i dívčí oddělení a škola se tak stala koedukovaným zařízením. V roce 1941 byl ústav spojen se soběslavským pedagogiem a opětovného osamostatnění se dočkal až po druhé světové válce.

Výše zmíněné ústavy patřily do státní správy, další kategorií jsou pedagogia nestátní. Ty podléhaly mnoha zákonům – jejich zakládání muselo schvalovat ministerstvo kultu a vyučování, jež jim udělovalo též svolení pro vystavení vysvědčení s právem veřejnosti, jako tomu bylo na státních ústavech. Právo konání maturit na nestátních ústavech mohlo být uplatněno pouze za dozoru delegáta zemského školního úřadu.

Nestátní městský učitelský ústav byl zřízen například v Chrudimi v roce 1919. Jeho činnost navázala na tradici preparandia z padesátých let 19. století a na ženský ústav Školských sester řádu sv. Františka z 1894. V roce 1919 nebyl otevřen první

⁵⁰ Českému učitelskému ústavu, založenému roku 1905, se podrobně věnují BRČÁKOVÁ, J. „Žádný učený z nebe nespádl.“ *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905–1920* (diplomová práce) a KOTILOVÁ, K. „Vzdělanost je šťastným lidem ozdobou a nešťastným útočištěm.“ *Český učitelský ústav v letech 1920–1948* (diplomová práce); srov. též TRNÍKOVÁ, V. *První učitelský ústav na jihu Čech. Učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948* (diplomová práce).

ročník této školy, a to byl podnět pro vznik učitelského ústavu. Ten se po dvou letech dostal pod státní správu a po mnoha sporech vyučoval ve svých provizorních prostorech jak dívky, tak i chlapce. Po vypuknutí druhé světové války byli do chrudimské školy přemístěni i žáci královéhradeckého ústavu, ti se po skončení války vrátili zpět do obnovené učitelské instituce v Hradci Králové. Stejně jako český učitelský ústav v Českých Budějovicích byl v roce 1905 založen i učitelský ústav v Litomyšli. Patnáct let působila tato instituce jako nestátní společnost pro vzdělání budoucích učitelek. Za první republiky zahájila škola výuku i pro muže. Po obnovení činnosti na konci druhé světové války se stala odnoží také chrudimské školy.

Učitelské ústavy mohly být zakládány i církví, jako tomu bylo například v sedmdesátých letech v Čáslavi. Střední škola, založená evangelíky, se rychle rozrostla a plnila stejné podmínky, jako tomu bylo u státních ústavů. I když byl z finančních důvodů její provoz později omezen, přesto získala v roce 1883 právo veřejnosti, a podle Šafránkovy statistiky nebylo jednoduché tuto školu dostudovat.⁵¹ Horažďovický mateřinec školských sester založil v roce 1877 v Praze u sv. Anny další významnou církevní instituci pro vzdělání učitelek. Kandidátky na budoucí učitelky mohly být přijímány jednou za dva roky. Ke škole byla připojena taktéž cvičná škola pro praxi ve výuce na obecné a mateřské škole a internátní ubytování. Ústav byl po třech letech fungování taktéž zestátněn a působil až do první světové války, kdy budova školy sloužila jako nemocnice. Po válce se situace navrátila do starých kolejí a učitelský ústav zanikl až v roce 1946. Od jeho zrušení se budova stala sídlem Pedagogické fakulty Karlovy univerzity. Stejnou historií jako předchozí ústavy se může vykázat též střední škola založená v roce 1891 voršilkami v Kutné Hoře. Při tomto dívčím ústavu byla cvičná škola obecná i měšťanská, ale dívky byly přijímány pouze jednou za dva roky pro nedostatek financí. Naopak do chrudimské školy, založené na přelomu let 1894 a 1895 školními sestrami sv. Františka ve Slatiňanech, probíhala výběrová řízení pro přijetí nových studentů každý rok. I v Českých Budějovicích působilo zásluhou Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti (tzv. petrinek) několik církevních učitelských škol – nejstarší z nich byl ženský učitelský ústav zřízený v roce 1899, jenž získal právo veřejnosti v roce 1903 (fungoval až do roku 1941). V roce 1915 petrinky zahájily výuku i pro budoucí učitelky mateřských škol a taktéž otevřely industriální kurz pro

⁵¹ V sedmdesátých až devadesátých letech 19. století bylo přijato ročně asi dvacet čtyři chovanců a úspěšně školu absolvovalo pouhých deset hochů.

vzdělávání učitelek. Další ženský církevní učitelský ústav v Českých Budějovicích byl založen Kongregací Školských sester de Notre Dame v jejich řeholním domě U Sv. Josefa v ulici Na Sadech v roce 1904 – právem veřejnosti disponoval po celou dobu svého trvání (tj. 1904–1942).

Učitelský ústav v soukromém vlastnictví byl v Čechách pouze jeden. Jeho zakladatelka Marie Egerňová založila s povolením zemské školní rady v roce 1901 v Kladně industriální kurz pro dívky, které byly vyučovány kantory z tamější reálné školy. Později se jí podařilo zrealizovat plán na zřízení čtyřletého učitelského ústavu a internátu. Práva veřejnosti se škola dočkala po dvou letech. Po všech úspěších získala škola v roce 1920 označení jako Městský ženský ústav učitelský v Kladně a roce 1922 byla postátněna. Po druhé světové válce se ústav sloučil s reálnou školou.

2.2. Vnitřní chod středních škol pro vzdělání učitelek a učitelů

Nařízením ze dne 3. července 1851 se na učitelských ústavech vyučovaly pouze ty předměty⁵², které byly žákům potřebné v budoucí praxi.⁵³ Šlo především o mravní a náboženské vzdělání, které vedlo k vypěstování lásky k učitelskému povolání. Nebyl kladen příliš velký důraz na odborné vzdělání, ale na praktickou vzdělanost ve vychovatelství a schopnost k příkladnému vyučování.⁵⁴ Adepti museli být způsobilí k učitelskému vzdělání, a to i tělesně. Své znalosti získané studiem na měšťanské či nižší střední škole prokázali u přijímací zkoušky.⁵⁵ Přihlíželo se jak na tělesnou zdatnost, tak na umělecké a hudební dovednosti. V případě neúspěchu měli zájemci o studium na pedagoga primárních škol ještě jeden pokus.⁵⁶ Ti, kteří chtěli přestoupit z jiné střední školy, museli splnit rozdílové zkoušky pro přiřazení do konkrétního ročníku dle jejich zdatnosti, které je opravňovaly ke studiu na učitele a učitelky. Někteří kandidáti měli již splněnou zkoušku dospělosti na jiné střední škole a na základě podmínek pro přijetí na učitelský ústav⁵⁷ mohli tedy postoupit rovnou do čtvrtého ročníku. Samotná maturitní zkouška⁵⁸ probíhala před zvláštní komisí a po jejím úspěšném absolvování žák obdržel vysvědčení dospělosti, díky němuž mohl pracovat na pozici podučitele či prozatímního učitele. Aby student získal pozici řádného učitele, musel splnit zkoušku způsobilosti. Vysvědčení způsobilosti mohl student obdržet po tříleté praxi. Obecně se studenti pedagogických ústavů měli chovat slušně a dodržovat kázeň a pořádek. Nesměli navštěvovat hostince a jiné nemravné podniky.

⁵² Vyučovalo se náboženství s biblickou dějepřpravou, vychovatelství a vyučovatelsví, jazyku mateřskému, počtům, krasopisu, rychlopisu, měřictví s kreslením, zpěvu a hře na varhany, nauce hospodářské a volnými předměty byly tělocvik, vyučování hluchoněmých a slepých viz ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 68.

⁵³ Text kapitoly o vnitřním chodu učitelských ústavů vychází z diplomové práce V. TRNÍKOVÉ *První český učitelský ústav na jihu Čech.*, bakalářské práce M. MAŠKA *Historie učitelských ústavů a současná pedeutologie* a diplomové práce J. BRČÁKOVÉ, „*Žádný učený z nebe nespádl*“.

⁵⁴ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české II*, s. 68.

⁵⁵ Z měšťanské školy vycházeli žáci ve věku čtrnácti let, z toho důvodu byly u učitelských ústavů zřízeny tzv. nulté neboli přípravné ročníky, aby po jejich dokončení student splňoval kritéria pro přijetí na pedagogium. A to věk minimálně šestnáct let a mimo jiné mu byly odpuštěny přijímací zkoušky. Tamtéž.

⁵⁶ Přijímání kandidátů na učitelské ústavy bylo stanoveno v nařízení z 12. července 1869.

⁵⁷ Jedinými školními institucemi, na nichž se nemuselo platit školné, byly ústavy pro vzdělání učitelek a učitelů. Tamtéž.

⁵⁸ Počet maturitních předmětů závisel na základě předpisu z 31. července 1886 na šikovnosti studenta v předchozích dvou letech. Při známce nejhůře „chvalitebně“ z předmětu v posledních dvou ročnicích studia odpadla studentu povinnost konání maturity z onoho předmětu. Nutno ještě podotknouti, že s učitelskou maturitou absolvent neměl oprávnění ke studiu na vysoké škole. K vysokoškolskému studiu mohl postoupit pouze absolvent maturitních zkoušek na gymnáziu. Blíže NOVOTNÝ, M. *Dějiny*, s. 234–252 (habilitační práce).

Zkoušky způsobilosti se skládaly z teoretické a praktické části, při níž byly posuzovány dovednosti vyučování, přednesu a metod. Zahájeny byly písemným testem a poté následovalo ústní přezkoušení. Soupis otázek sestavovaly příslušné ministerské školské orgány země. Vynikající absolventi získali již zmíněné vysvědčení způsobilosti a stali se řádnými kantory na triviálních školách. Méně úspěšní mohli vykonávat povolání podučitele a po roční praxi zkoušet štěstí znovu. Našly se i příklady žáků, kteří během studia neuspěli a byli ze školy propuštěni.

Přelom 19. a 20. století přinesl řadu návrhů volajících po změně ve školství. Reakce na potřeby nové doby se projevily ve změně přípravy budoucích učitelů. Návrhy na vzdělávání učitelů národních škol na univerzitách byly však realizovány až po druhé světové válce.

2.3. Přehled učitelství v českých zemích v letech 1869–1918

Jak je zmíněno již v předchozích podkapitolách, *Velký říšský zákon* ze 14. května 1869⁵⁹ legislativně odstartoval éru v zakládání středních škol ke vzdělání budoucích pedagogů. V průběhu půlstoletí, uplynulého od jeho vyhlášení, tj. v letech 1869–1919, vzniklo v českých zemích dohromady čtyřicet devět učitelství. Výrazný podíl na rozkvětu pedagogií měl vedle česko-německého národnostního soupeření v zemi také vliv církve.

Učitelství se dělily podle několika hledisek. Nejpodstatnější bylo rozdělení podle vyučovacího jazyka. Ústavů s českým vyučovacím jazykem bylo v českých zemích celkem dvacet osm, německých dvacet jedna a jeden ústav byl dvojjazyčný. Dále se pedagogia rozlišovala podle pohlaví na mužské a ženské. Podle zřizovatele potom na státní, městské, církevní a soukromé.

2.3.1. Přehled učitelství v českém vyučovacím jazykem

Státní české mužské učitelství se ve zkoumaných letech nacházely v Jičíně (1869), Praze (1869), Kutné Hoře (1870), Táboře (1869; v roce 1870 přestěhován do Soběslavi)⁶⁰, Brně (1872), Hradci Králové (1874), Příbrami (1874), Příboru (1875), Kroměříži (1891), Plzni (1892), Českých Budějovicích (1905) a Poličce (1905). Ženská pedagogia ve státní správě byla jen ve třech městech, a to v Praze (1869), Brně (1872), Plzni (1900) a pod městskou správou se nacházely rovněž tři ústavy – ve Valašském Meziříčí (1903), v Litomyšli (1905) a Přerově (1907). Mužské ústavy zřízené církví působily v Čáslavi (1871), Olomouci (1898) a Praze (1908). Naopak ženská církevní pedagogia byla v Praze (1877), Kutné Hoře (1891), Chrudimi (1894) a dva ústavy

⁵⁹ Jinak řečeno – tzv. *Hasnerův zákon* vytvořil soustavu primárního školství a zavedl povinnost školní docházky pro děti od šesti do čtrnácti let. Zákon se skládal z několika zásadních ustanovení, vedle svobody vyučování, rovnosti vyučovacích jazyků (v českých zemích českého a německého jazyka) a dalších zásad, bylo stanoveno také právo na vzdělání učitelů ve čtyřletých pedagogických pro výuku na národních školách. Konkrétně jsou kritéria o vzdělání budoucích učitelů uvedena v paragrafech 26–42. Ty stanovují podmínky pro přijetí a pro úspěšné absolvování studia, rozdělují ústavy dle pohlaví na mužské a ženské, určují obsah výuky, nařizují zřízení cvičných škol u každého pedagogia a u ženských ústavů navíc založení mateřské školy. Další paragrafy a novely jsou zmíněny v bakalářské práci M. MAŠKA, *Historie učitelství a současná pedeutologie*, s. 13–22.

⁶⁰ TRNÍKOVÁ, V. *První učitelství na jihu Čech*, s. 54.

působily také na jihu Čech – v Českých Budějovicích (1904, 1905). V Kladně byl v roce 1904 založen ženský soukromý ústav učitelský.

Ze statistiky výše lze postřehnout, že v letech 1869–1918 se na českém území vyučovalo českým jazykem ve dvanácti státních mužských učitelských ústavech, třech ženských státních a třech městských pedagogiích, třech mužských církevních a pěti ženských církevních pedagogiích. Soukromý byl pouze jeden ženský učitelský ústav.

2.3.2. Přehled učitelských ústavů s německým vyučovacím jazykem

V sedmdesátých letech 19. století bylo v českých zemích založeno hned několik německých státních institucí pro vzdělání kantorů. První ročník se otevřel v Českých Budějovicích, Chebu, Litoměřicích, Olomouci, Opavě a v Praze. Německy se vyučovalo taktéž na učitelských ústavech v Brně (1871), Chomutově (1874), Liberci (1892), Stříbře a Trutnově (1899). Státní instituce pro vzdělání učitelek se vyskytovaly v Opavě a Praze, kde mohly kandidátky studovat již od roku 1870, a o dva roky později také v Brně. Pod správou města působila dívčí pedagogia v Litoměřicích (1870), Olomouci (1894), Ústí nad Labem (1903) a v Českých Budějovicích (1892 Dámský spolek pro zřízení německých dívčích škol založil ve městě Německý ústav pro vzdělávání učitelek). Církevní německé ústavy pro vzdělání žen byly jen v Chebu (1881) a Liberci (1905) a česko-německý v Olomouci (1870).

Jak vidíme v odstavci výše, německých učitelských ústavů bylo o něco méně, než českých. Přesto vzhledem k počtu obyvatel je počet německých ústavů relativně vysoký. Celkem se na českém území založilo dvacet jedna německých pedagogií, z toho jedenáct státních mužských a tři státní ženské, čtyři městské ženské a dvě církevní a jeden dvojjazyčný.⁶¹

⁶¹ Statistiky vychází z práce M. MAŠKA, *Historie učitelských ústavů*, s. 13–22.

3. České Budějovice v letech 1848–1918

3.1. Vývoj a proměny města

Období druhé poloviny 19. a začátek 20. století je v Českých Budějovicích prokazatelně spjato s výsledky rané industrializace, jejíž původci byli převážně čeští Němci a Rakušané.⁶² Zpočátku bylo vzájemné soužití obou národností ve městě spíše poklidné. Prvním projevem českého národního vědomí během revoluce roku 1848 bylo založení pobočky Slovanské lípy politikem a obchodníkem Hynkem Zátkou (1808–1886), který se později stal jejím předsedou. V padesátých letech si obyvatelé města poprvé zvolili svého starostu, jímž se stal český obchodník František Josef Klavík. S rostoucím rozvojem města za Klavíkova úřadování stoupl i počet obyvatel v roce 1857 na více než 16 000. Napětí mezi národnostmi vyvrcholilo obecními volbami v roce 1861, kdy Češi získali pouze čtvrtinu míst v třicetičlenném zastupitelstvu. Na obranu vytvořili členové Slovanské lípy Besedu českobudějovickou jako centrum dění a shromažďování politicky aktivních budějovických Čechů. Spolek brzy nabyl velké oblíbenosti u Čechů a počet jeho členů stoupl až na 224 osob. Předsedou se stal advokát a poslanec Vendelín Grünwald. Mezi významné prostředky zpravující o veřejném dění patřily noviny vycházející dvakrát týdně. Z českých stojí za zmínku časopis *Budvoj* a z německého tisku *Budweiser Zeitung* pro městské obyvatelstvo a *Budweiser Kreisblatt* pro venkovskou část obyvatel.

V dalších obecních volbách v roce 1865 se karta obrátila. F. J. Klavík, který byl nakloněný Čechům, vystřídal nově zvolený starosta německé národnosti Eduard von Claudi. Stejně tomu bylo v městské radě, kde Češi nezískali žádné křeslo. Soupeření ve městě významně podpořil na druhé straně také biskup Jan Valerián Jirsík, známý jako zakladatel místního gymnázia fungujícího od roku 1868 a prorektor Záložny českobudějovické, opozice německé Městské spořitelny.

Na přelomu 19. a 20. století žilo ve městě 39 328 obyvatel. Podle přiznané obcovací řeči, která se poprvé zjišťovala od roku 1880, to bylo v poměru 23 427 Čechů a 15 436 Němců. Tyto údaje byly zjištěny při sčítání lidu v roce 1900.

⁶² Pokud není uvedeno jinak, text této kapitoly vychází z příslušných hesel v *Encyklopedii Českých Budějovic*. 2. vyd. České Budějovice: Nebe, 2006 (zejm. *Dějiny města*, *Obyvatelstvo*, *Češi a Němci*, *Jirsík Jan Valerián*, *Spolky a sdružení* aj.) a z bakalářské práce Romany BESTREJKOVÉ, *Česko-německé vztahy v Českých Budějovicích na počátku 20. století ve světle českobudějovického německého tisku (Českobudějovický pakt)*, České Budějovice 2016.

Přestože Němci tvořili menšinu obyvatel ve městě, měli významná zastoupení na úřadu a rozhodující postavení ve správě města. To bylo částečně ovlivněno i tím, že volebním právem disponoval volič platící daně a výše hlasu byla určena také tím, v jakém volebním sboru se volič nacházel. Celkem existovaly tři volební sbory. Většina Budějovičanů se hlásila ke katolíkům, německá část obyvatel byla spíše vyznání evangelického a po umožnění vstupu Židům do města (po roce 1848) také židovského vyznání. O podporu katolicismu ve městě se zasloužil J. V. Jirsík svou spolkovou činností a zakládáním škol.

Město se dělilo na čtyři obvody: Vnitřní město a Pražské předměstí na severu, obývané převážně Čechy, Vídeňské na východě a Linecké na jihu. Ve Vnitřním městě a na Lineckém předměstí bydlelo nejvíce Němců.

Přelom století se vyznačoval rozvojem podnikatelské a stavební činnosti, která souvisela se zvyšujícím se přílivem česky mluvícího obyvatelstva do města a stoupající národní hrdostí. V té době vyrostla většina budov dodnes sloužících veřejnosti. Mezi ně patří Jihočeské muzeum, nemocnice, budova okresního zastupitelstva, kasárny a řada škol. V tomto ohledu si obě strany, česká s německou, silně konkurovaly ve snaze předejít tu druhou.

Na sklonku 19. století vyrostlo ve městě několik továren a svou činnost zahájila řada malých a středních podniků. Na české straně byla výstavba podporována Obchodním a průmyslovým družstvem pod vedením Augusta Zátky. V roce 1889 vznikla továrna na výrobu umělých hnojiv a lučebnin, mezi jedny z prvních podniků ve městě se řadí strojírna a slévárna Union a důležitou roli hrály v Českých Budějovicích mimo jiné také pivovary. Více než sto dělníků zaměstnávala českobudějovická smaltovna, akciová společnost Šroubárna, Národní podnik obchodní a průmyslový na výrobu tužek, Český akciový pivovar (Budějovický Budvar) a jiné. Německou část reprezentovaly podniky jako Měšťanský pivovar, Westonova smaltovna, závod na impregnaci dřeva, Fürthova továrna na cukrovinky, některé stavební firmy a velkopodniky Hardtmuthova a tabáková továrna.⁶³

Česky mluvící obyvatelé Budějovic zastupoval od roku 1870 August Zátka v opozici s Josefem Taschkem hájícím zájmy německy mluvících obyvatel. Důležitou roli sehrál ve spolkovém životě města Český politický spolek, který dbal na podporu

⁶³ ADAMISOVÁ, H. *Českobudějovický pakt*, s. 20–22; BESTREJKOVÁ, R. *Česko-německé vztahy*, s. 12.

vzdělání a kultury ve městě, Matice školská starající se o rozvoj školství pro česky mluvící děti a mládež, Sokol, spolky zaštiťující městskou veřejnou knihovnu a další. Reakcí na to vznikaly obranné německé spolky, jejichž centrem byl Německý dům. Hlavním spolkem usilujícím o národní, hospodářský a kulturní rozvoj se stal Deutscher Böhmerwaldbund, vedle něho působily neméně důležité spolky zajišťující rozvoj školství Deutscher land- und forstwirtschaftlicher Verband, Bund der Deutschen a Erster deutscher Frauen- und Mädchenverein aj.

Po nekonečných snahách o prosazení utlačované češtiny a o navrácení pravomocí česky mluvícímu obyvatelstvu měly České Budějovice na počátku 20. století konečně blízko k vyrovnání obou ve městě žijících národností. Nicméně schválený Českobudějovický pakt nebyl nikdy zrealizován z důvodu vypuknutí války.

3.2. Českobudějovické školství (1848–1918)

Vývoj českobudějovického školství a prvotní zmínky o vzniku dvoutrídni městské školy se údajně datují již od počátku 14. století, ačkoli první (prameny doložená) škola vznikla až v druhé polovině století, tj. v roce 1373. Nejstarší vzdělávací instituce se nacházely u kostela sv. Mikuláše a u farního kostela sv. Prokopa a sv. Jana Křtitele na Starém Městě.⁶⁴ Mimo nich působila ve městě do 16. století také židovská škola u synagogy. V případě potřeby vyššího vzdělání mohli studenti navštěvovat například jezuitská gymnázia v Českém Krumlově či v Jindřichově Hradci. Kvalitu českobudějovického školství v té době nepřímo potvrzovaly též odchody místních mladíků na katolické zahraniční univerzity – především v Itálii a Rakousku. Rozkvětu vzdělanosti ve městě však nepříspěly události ze 17. století (třicetiletá válka 1618–1648 a požár města 1641), které měly neblahý dopad na budoucí vývoj města.

Výstavbu dalších školních institucí podpořily v druhé polovině 18. století reformy nižšího a středního školství. Ty uvedly v platnost novou strukturu a vnitřní systém škol.⁶⁵ Triviální školy v Českých Budějovicích vznikly z původní farní školy pro chlapce a z městské dívčí školy u sv. Mikuláše na Starém Městě (oddělena v roce 1766). Od roku 1762 poskytovalo vyšší vzdělání piaristické pětitřídní, později šestitřídní gymnázium. Podmínkou pro přijetí bylo úspěšné dokončení hlavní školy, jež od roku 1791 nahradila ve městě předchozí městskou školu.⁶⁶ Možnost ubytování pro docházející z okolních obcí a měst poskytovala piaristická kolej, která se začala stavět rok po založení gymnázia a otevřena byla v roce 1769.⁶⁷ Několik let po jejím fungování, tj. v roce 1784 byla kolej i s třídami gymnázia a hlavní školou přestěhována do bývalého dominikánského konventu. Důvodem stěhování bylo založení

⁶⁴ Pokud není uvedeno jinak, text této kapitoly vychází z příslušných hesel v *Encyklopedii Českých Budějovic* (zde zejm. *Školství*).

⁶⁵ Všeobecný školní řád ze dne 6. prosince 1774 uvedl v život trojstupňovou síť škol, a to triviální, hlavní a normální. Hlavní pohnutkou pro tuto reformu se stal zvýšený zájem o ekonomickou podporu země, k jejíž modernizaci byly potřeba vzdělané pracovní síly. Viz kapitoly výše.

⁶⁶ Hlavní škola poskytovala také možnosti dalšího vzdělání v industriálních kurzech, od roku 1813 tříměsíční a v pozdější době i šestiměsíční kurzy pro studium na učitele triviálních škol, jak uvádí BRČÁKOVÁ, J. *Český učitelský ústav*, s. 26 a *Encyklopedie Českých Budějovic* (zejm. *Školství*).

⁶⁷ Hlavním posláním řádu piaristů, založeného v roce 1597 v Římě katalánským šlechticem Josém de Calasanz Gastóem, bylo šíření vzdělání na všech stupních školství. V českých zemích se řád řeholních kleriků objevil již v první polovině 17. století a úspěšně zde pomáhal s výstavbou školních institucí a ubytovacích kapacit pro studenty. Do Českých Budějovic byli piaristé pozváni k výstavbě nového gymnázia v roce 1755 a později se zasloužili také o výše zmíněnou výstavbu piaristické koleje (pozdější biskupské rezidence), kterou na základě schválení Marií Terezií (1761) finančně zaštitovalo město. Blíže k tématu příchodu piaristů do města v *Encyklopedii Českých Budějovic* (zejm. *Piaristé*).

českobudějovické diecéze a uvolnění prostorů pro nové sídlo biskupa. Předchozí dominikánský a kapucínský konvent ve městě stát zrušil a jejich působiště nechal vystěhovat.⁶⁸ Do poloviny 19. století měli studující na jihu Čech na výběr mezi třemi gymnázii. Mimo výše zmíněného piaristického to byly ještě dvě státní školy – písecké gymnázium přestěhované v roce 1778 z Klatov a v roce 1807 opětovně ustavené jindřichohradecké; navíc někteří mládenci z jihozápadní části českobudějovické diecéze studovali po roce 1811 na obnoveném gymnáziu v Klatovech.⁶⁹

Se zajímavým historickým vývojem se setkala po dobu čtyřiceti pěti let svého působení v Českých Budějovicích filozofické lyceum, jež představovalo tzv. mezistupeň středního a univerzitního vzdělání.⁷⁰ Absolvování dvouletého studia na filozofickém ústavu tvořilo jedno z kritérií pro přijetí budoucích kněží na biskupský seminář.⁷¹ S nástupem 19. století se opět značně posílil vliv církve na vnitřní chod zejména nižších škol. V jednotlivých místech na školy dohlížel farář, okresní dozor zajišťoval příslušný církevní vikář a hlavní článek tvořil biskupský ordinariát, který jmenoval diecézního inspektora, tzv. scholastika. Stát (a příslušné obce či vrchnosti) zajišťovaly finanční a materiální podporu škol. Výkonnými orgány státní správy v rámci nižšího školství se stal nově ustanovený magistrát s okresním školním úřadem a zemskou radou. Vyšší školní instituce (gymnázia) spravovala zemská školní komise pod českým guberniem spolu s příslušným krajským hejtmanem.

Nový duch do vývoje českobudějovického školství vnesly revoluční léta 1848 a 1849, kdy byly řešeny zejména otázky vyučovacího jazyka⁷², postavení učitelů, školní docházka a další témata. Padesátá léta také volala po nutné změně ve školské správě. Nevyhovující dosavadní zásahy církve do vnitřního řádu škol byly definitivně odstraněny po roce 1870, po vypovězení konkordátní smlouvy s Vatikánem. Školní instituce tak umožnily studium pro všechny bez rozdílu náboženského vyznání. Vzdělání v jihočeské metropoli do šedesátých let 19. století nabízely vedle biskupského

⁶⁸ NOVOTNÝ, M. a kol., *Dějiny*, s. 81–84.

⁶⁹ Tamtéž, s. 84.

⁷⁰ Studium filozofie bylo předpokladem nejen pro další pokračování studia kandidátů na duchovní správe a kněží, ale i na učitele gymnázií. Tamtéž, s. 97.

⁷¹ Nutno dodat poznámku týkající se jednotlivých stupňů studia na univerzitě: při postupu na vyšší stupeň studia bylo nejprve potřeba absolvovat tři ročníky filozofické fakulty, a to lyceum neposkytovalo.

⁷² Prosazením reformy došlo v šedesátých letech 19. století (konkrétně v roce 1864) ke zrovnoprávnění obou zemských jazyků, tj. češtiny a němčiny s tím, že pouze jeden měl být jazykem vyučovacím, NOVOTNÝ, M. a kol., *Dějiny*, s.

semináře, také osmitřídni německé gymnázium,⁷³ nově zřízené (v letech 1848–1851) dvouleté německé pedagogium, trojtřídni nižší reálka, čtyřtřídni krajská hlavní škola, triviální škola na Starém Městě (chlapecká škola) a čtyřtřídni dívčí škola. Dohled nad nimi vykonávaly místní školní rady obou národností, jež byly podřízené vyšším okresním radám a ty spadaly pod Ministerstvo kultu a vyučování od roku 1867.

Velkou zásluhu o rozvoj českého školství ve městě, navzdory nevelké ochotě proněmecky smýšlejícího zastupitelstva, měla činnost řady českých spolků, které se od šedesátých let 19. století aktivně podílely na zakládání školských zařízení a ústavů ke vzdělání.⁷⁴ Výsledkem jejich snahy bylo otevření první české obecné školy v roce 1873, zřízení české reálné školy v roce 1884 a další obecné školy na Lineckém předměstí roku 1897. Dále se pro česky mluvící obyvatelstvo zasadil biskup J. V. Jirsík o vznik prvního českého gymnázia ve městě v roce 1868 a založil též i ústav pro hluchoněmé. V prvním desetiletí 20. století (ve školním roce 1911/1912) byl umožněn přístup ke studiu na Jirsíkově gymnáziu také dívkám (ovšem jen v postavení privatistek). České dívky však studovaly především na dívčím lyceu založeném Dámským spolkem Ludmila v roce 1903; pro potřeby lycea i pro potřeby dalších českých dívčích škol byl na rohu dnešní Husovy třídy a ulice Na Sadech vybudován areál dívčích škol s penzionátem Vesna. V roce 1903 byla ve městě založena též hudební škola a o dva roky později i český učitelský ústav. V druhé polovině 19. a na počátku 20. století se o rozvoj českého nižšího dívčího školství zasloužily zejména ženské kongregace působící ve městě, v první řadě Kongregace Školských sester de Notre Dame a Kongregace sester Nejsvětější Svátosti oltářní.

Českobudějovičtí Němci se vzdělávali v německém (původním piaristickém) osmitřídni gymnáziu, dále jejich potřebám sloužila především německá reálka (založená již v roce 1849), dívčí lyceum (od roku 1906) a dále též měšťanské a obecné

⁷³ Původně šestileté gymnázium se spojilo v reformním období padesátých let s dvouletým filozofickým ústavem. Blíže BRČÁKOVÁ, J., *Český učitelský ústav*, s. 26.

⁷⁴ Rozvoj českých škol významně podpořily spolky a instituce jako byla Matice česká, Beseda českobudějovická, Dámský spolek Ludmila, Beseda řemeslnicko-živnostenská, obchodní a živnostenská komora, dále Záložna českobudějovická a budějovické biskupství. Velmi podobně to bylo i na německé straně. Viz *Encyklopedie* (školství).

školy v jednotlivých městských částech – a pochopitelně též i německý učitelský ústav, o němž bude dále podrobněji pojednáno.⁷⁵

Podporou spolků byly nově zřizovány též tzv. opatrovny. Zde byla důležitá řeč opatrovnic, neboť v raném dětství si děti osvojují svůj mateřský jazyk. Opatrovna pro česky mluvící ratolesti se zpřístupnila v osmdesátých letech. Ještě významnější faktor pro budoucí rozvoj města představovala i příprava dětí od šesti do čtrnácti let na národních školách, tj. obecných a měšťanských školách. V každé městské čtvrti stála minimálně jedna škola pro základní vzdělání mladých obyvatel města, i zde se uplatnil jazykový (národnostní, česko-německý) zřetel. Češi i Němci se proto snažili vybudovat v každé ze čtyř školních čtvrtí pětitřídní obecné školy i na ně navazující trojtřídní školy měšťanské, při nichž mohly být otevírány tzv. jednorocní učební kurzy jako jejich čtvrtý ročník.⁷⁶ Absolvování měšťanské školy umožňovalo jak vstup na některou z odborných škol, tak i přijetí ke studiu některého z učitelských ústavů, které byly v poslední třetině 19. století vcelku hojně zakládány po celé zemi. A protože učitelské ústavy připravovaly budoucí pedagogy národních škol, kteří dále vychovávali mladou generaci svého národa, kruh zde se uzavírá. Je zřejmé, že učitelské vzdělávání sehrálo v dějinách školství (nejen) Českých Budějovic velmi důležitou roli.

⁷⁵ NOVOTNÝ, M. a kol. *Dějiny vyššího školství*, s. 208.

⁷⁶ Blíže *Encyklopedie* (heslo *Školství*).

3.3. Učitelství ve městě v letech 1848–1918

Tradice učitelství ústavů pro vzdělání pedagogů primárního školství tkví již od konce 18. století v tzv. preparandách – v kurzech, které mohl kandidát navštěvovat zpočátku jen při normální škole, a v pozdější době byly konány také u vybraných hlavních škol. Po splnění docházky tříměsíčního kurzu získal absolvent pouze oprávnění pomáhat učitelům na venkovské triviální škole. To byl první krok k cestě stát se právoplatným učitelem. Pak záleželo na daném jedinci, zdali se v tomto povolání vidí a jakých výsledků dále dosáhne. Návštěvou půlročního vzdělávacího kurzu, jeho úspěšným zakončením a složením zkoušky učitelství⁷⁷ se student mohl stát již pomocným učitelem, resp. získal titul *podučitel*. Od roku 1819 proběhlo ve vzdělání na profesi pedagoga národních škol několik změn. Ze šestiměsíčních přípravek se prodloužila doba studia na rok a poté až na dva roky.⁷⁸ Říšský zákon o obecném školství vydaný 14. května 1869 konečně upravil postavení učitelů a urychlil zakládání a vývoj školních institucí všech stupňů. Další změnu pak přinesla směrnice z roku 1883, jež uspořádala nový učební plán a zvýšila hodinové dotace náboženství a hry na nástroj (klavír, varhany).

Zájemci o učitelství museli být minimálně šestnáctiletí a fyzicky zdatní mládenci. Předchozí vzdělání bylo požadované buď na trojtřídní měšťanské, nebo nižší střední škole. Pro zájemce mladší patnácti let byl zřízen jednorozční přípravný kurz před zahájením studia a následně jim byly přijímací zkoušky odpuštěny. V ostatních případech byli studenti nuceni složit zkoušku pro přijetí ke studiu, kterou mohli jednou opakovat, resp. přestupující z jiné školy museli vykonat rozdílové zkoušky. Nevýhodou tehdejších maturit na učitelství (zavedeny byly od roku 1873) však byla jejich „nepřehlednost“, tj. skutečnost, že nezakládaly možnost přímého přijetí na universitu, naopak z pohledu studentů pozitivní byla možnost uvolnění z předmětu, který student ovládal nejhůře na chvalitebnou. V tomto případě z předmětu nemusel skládat maturitní zkoušku. Další nevýhodou představoval požadavek minimálně tříleté

⁷⁷ Zkoušku učitelství mohl tehdy student skládat až po roční praxi a stát se tak učitelem v primárním školství.

⁷⁸ Šestiměsíční přípravná byla obecně stanovena pro učitele triviálních škol, roční kurz pro budoucí pedagogy na hlavních školách. Nicméně tyto změny nebyly na každé škole pravidlem. Revoluční vývoj posunul vzdělání kupředu a dal vzniku dvouletým přípravným se zkouškou z teorie a praxe završujícího studia. To už byl jen pouhý krok od založení tzv. „učiteláků“ (1853).

praxe, kterou musel absolvent splnit po maturitě, aby se mohl přihlásit k poslední zkoušce a prokázat tak způsobilost či nezpůsobilost k budoucímu povolání učitele.

Takové byly prvopočátky přípravy budoucích učitelů, které byly postupně modernizovány od čtyřletých učitelských ústavů (spolu s cvičnými školami pro muže a mateřskými cvičnými školami pro ženy) po dnešní vysokoškolské pedagogické fakulty.⁷⁹

V kapitolách a podkapitolách výše jsou zmíněny významné kongregace Školských sester de Notre Dame a Sester Nejsvětější svátosti, jež spravovaly řeholní učitelské ústavy pro dívky v Českých Budějovicích. V domě U Sv. Josefa v ulici Na Sadech a na rohu Lipenské a Rudolfovské ulice měly obě kongregace svá působišťe pro výchovu budoucích katolických učitelek.⁸⁰ Celkem nabízely tři přípravné kurzy pro učitelky s právem veřejnosti, pro učitelky mateřských škol a industriální kurz. V případě obou učitelských ústavů jak v domě U Sv. Josefa, tak na křižovatce Lipenské a Rudolfovské ulice se otevíraly pravidelně pouze dva ročníky a obě instituce se tak vzájemně doplňovaly (např. dvě třídy I. a III. nebo II. a IV.). Pro tyto „kongregační“ ústavy platila stejná pravidla jako pro jiné obdobné vzdělávací organizace, odlišná byla pouze výchova kandidátek učitelství, která kladla do popředí výuku náboženství. Záměrem sester, služebnic Boha, bylo podpořit u dalších dívek oddanost křesťanské víře. Tomu mělo napomáhat rovněž zapojení dívek-studentek do činnosti laických mariánských družin.⁸¹

V roce 1905 byl otevřen první ročník dlouho očekávaného Českého soukromého učitelského ústavu v Českých Budějovicích. Do té doby byli adepti pedagogického studia nuceni dojíždět do 40 kilometrů vzdálené Soběslavi nebo navštěvovat místní německé pedagogium. Tento významný počín vyplývá ze snah budějovické Matice školské v čele s Augustem Zátkou. O čtyři roky později získal ústav právo veřejnosti a v roce 1914 byl postátněn, nicméně jeho výuka probíhala zatím v provizorních prostorách obecné školy v dnešní ulici Matice školské. Z toho důvodu přijala učitelská

⁷⁹ Podrobněji se učitelským vzděláváním zabývají kapitoly výše a kniha NOVOTNÝ, M. a kol., *Dějiny*, s. 150–161.

⁸⁰ Tamtéž, s. 156.

⁸¹ Blíže k přípravě budoucích (katolických) učitelek a jejich činnosti v laické mariánské družině srov. NOVOTNÝ, M. a kol., *Dějiny*, s. 156–158; TÝŽ, Mariánské družiny na jihu Čech od konce 16. do počátku 20. století. *Jihočeský sborník historický* 2002, 71, s. 5–43 a TÝŽ, Mariánská družina učitelek a kandidátek při kostele Božského Srdce Páně v Českých Budějovicích (Mariánské družiny v Českých Budějovicích v první polovině 20. století). In: *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům* (= Documenta Pragensia 18), Praha: Archiv Hlavního města Prahy a Scriptorium, 2000, s. 281–294.

komise do prvního ročníku pouhých čtyřicet studentů namísto přihlášených sedmdesáti devíti. Život ústavu zkomplikovalo nelehké období války, kdy byly prostory školy propůjčeny vojsku a řada kantorů a studentů odešla do války. Dobrou perspektivu ústavu dokládá i statistika z níže citované knihy Miroslava Novotného, který v ní uvádí 90% úspěšnost studentů a studentek u maturitních zkoušek v letech 1905–1948. Tehdy zde studovalo 1550 žáků a 1400 absolventů zakončilo studium úspěšně. Tento výsledek mohl být ovlivněn i dobou války a tzv. *válečnými maturitami*.⁸²

V několika odborných zpracováních z posledních přibližně deseti let (M. Novotný, J. Brčáková, K. Kotilová, V. Trníková) se můžeme dočíst o potřebě více probádat dosud nepříliš známé osudy Německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích, který se stal v dějinách jihočeského školství a obecně v jihočeském regionu první institucí pro vzdělání učitelů národních škol. A právě německé pedagogium je hlavním tématem následujících kapitol diplomové práce.

⁸² Srov. BRČÁKOVÁ, J., *Český učitelský ústav*.

4. Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích

4.1. Vznik a vývoj do roku 1914

Historie českobudějovického C. k. německého učitelského ústavu spadá až do roku 1791. Konkrétně den 23. března, jenž je spjatý se vznikem hlavní školy v Českých Budějovicích, byl prvním krokem k pozdějšímu vzniku ústavu ke vzdělání učitelů a učitelek ustanoveného při této hlavní – později krajské hlavní škole. Jak je uvedeno v souhrnu německy psané Výroční zprávy ze školního roku 1925/1926, byla tato čtyřtřídní krajská hlavní škola až do roku 1855 spravována piaristy.⁸³ To dokládá i samotná historie kompletního vývoje učitelského vzdělání v jihočeské metropoli. Na počátku devatenáctého století (tj. pravděpodobně po roce 1813)⁸⁴ se ve městě začaly rozvíjet kurzy pro vzdělání učitelů a učitelek vesnických triviálních škol. Zpočátku byly tyto preparandie tříměsíční a od roku 1826 i šestiměsíční.⁸⁵

Na základě usnesení Ministerstva vyučování a kultu ze 17. září 1848 byly kurzy rozšířeny na jeden a poté na dva roky. Během krátké doby (2. října 1948) dalo ministerstvo svůj souhlas ke zřízení prvního chlapeckého učitelského ústavu ve městě. První ročník byl otevřen ve školním roce 1849/1850 a druhý pokračoval následující školní rok. Výuku vedli vedle piaristů, kteří připravovali též studijní plán pro gymnázium a hlavní školu, od roku 1851 i učitelé laičtí. Tímto krokem předcházeli pracovnímu přetížení kantorů hlavní školy, přesto byla škola s ústavem stále hodně organicky provázána. Koncem šedesátých let 19. století byly vydány zákony, na jejichž

⁸³ O významných činnostech v oblasti školství a o prvopočátcích učitelského vzdělávání, za nimiž stojí řeholní řád piaristů, působící od konce 18. století v jihočeské metropoli, vypovídá německy psaná předmluva *Kroniky Učitelského ústavu (německého) v Českých Budějovicích* založená v průběhu školních let 1907–1908. Z jejího textu (psaného původním písmem, tedy švabachem) se lze dočíst o velké zásluze piaristů o rozvoj učitelského vzdělávání již v dobách vlády Marie Terezie, a to založením tzv. přípravných kurzů pro učitele triviálních škol. Kořeny historie vlastního učitelského ústavu pak sahají až do 23. března 1791, kdy tímto dnem vstoupil v platnost školní řád nově založené hlavní školy (později krajské a poté diecézní krajské hlavní školy). Z této školy se zásluhou řeholního řádu piaristů následně vyvinul vůbec první učitelský ústav na jihu Čech. Rokem 1870, tj. založením učitelského ústavu, končí poslání piaristů působících více jak sto devět let na jihu Čech, a jejich místa obsazují noví učitelé a další zaměstnanci školy. Úvod zmíněné *Kroniky* je pak věnován vzpomínce a poděkování za jejich odvedenou práci. Viz SOkA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 1–4.

⁸⁴ Přesný rok vzniku učitelské přípravy není znám – srov. SOkA České Budějovice, Státní učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 743, sign. II/1, č. kartonu 1, Výroční zpráva 1925/1926, s. 1.

⁸⁵ Přeloženo z německého *Präparandenunterricht*. Srov. SOkA České Budějovice, Tamtéž, s. 1 a NOVOTNÝ, M. *Dějiny*, s. 239.

základě proběhly další změny a reorganizace ústavu. První, z 25. května 1868, vymezil vztah školy a církve, a hned rok poté byl vyhlášen známý říšský školský zákon (ze 14. května 1869, konkrétně § 26–47) upravující vnitřní řád školy z původní *k. k. Bildungsschule für Lehrer* na *Pedagogium* (založené 11. října 1856) a konečně v roce 1869 vznikl čtyřletý *k. k. Lehrerbildungsanstalt*,⁸⁶ jehož název zůstal beze změn až do vzniku první republiky.

Ještě ve školním roce 1869/1870 nabízel ústav svým studentům pouze dva roky studia. Ve školních letech 1870/1871–1873/1874 se kandidáti na učitele mohli vzdělávat již ve třech ročnících. Od školního roku 1874/1875 byly zřizovány i tzv. přípravné ročníky pro zájemce a uchazeče o studium mladších šestnácti let,⁸⁷ jimž jejich úspěšným zakončením odpadla povinnost konat přijímací zkoušky. Tato tzv. *Vorbereitungs-klasse* byla však již v roce 1878 zrušena. Rostoucí počet uchazečů o studium učitelství národních škol vedl k tomu, že první ročník školního roku 1875/1876 byl rozdělen do dvou paralelních tříd – A a B. Od téhož školního roku byly i v českobudějovickém ústavu ustanoveny čtyři studijní ročníky. U cvičné školy (*k. k. Übungsschule*) zřízené při pedagogiu v roce 1870 byl v prvních dvou letech (tj. ve školním roce 1870/1871 a 1871/1872) zřízen jeden ročník, další dva školní roky nabízely ročníky dva a v roce 1874/1875 měla cvičná škola tři ročníky. Od roku 1875/1876 do roku 1904/1905 nabízela čtyři a další rok dokonce pět ročníků k praktickému prohloubení teoretického studia.⁸⁸

Výuka probíhala „překvapivě“ v německém jazyce a po deseti letech existence ústavu i v jazyce českém – vzhledem k nezbytné přípravě učitelů i pro národní školy českojazyčné. Stejně tak zkušební komise byla ke sklonku osmdesátých let zřízena jak pro německé, tak i pro české studenty učitelství. Významnými osobnostmi

⁸⁶ Tato přeměna se samozřejmě nestala hned, nýbrž na základě rozhodnutí *K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht* (Ministerstvo kultu a vyučování) jednotlivé ročníky ústavu přibývaly plynule v průběhu školních let 1869/1870–1874/1875.

⁸⁷ Jedním z důvodů založení přípravného ročníku byla také skutečnost, že ke studiu učitelství měli být přijímáni studenti starší patnácti let, zatímco věk absolventů měšťanských škol byl (za běžných podmínek) pouze čtrnáct let (podle Hasnerova zákona byla povinná školní docházka stanovena od šesti do čtrnácti let). Proto vznikala u těchto absolventů měšťanských či nižších středních škol roční prodleva vzhledem k nutnosti splnit předepsané věkové podmínky pro přijetí na učitelský ústav. Později byla tato kritéria upravena a přípravný ročník mohl být zrušen.

⁸⁸ SOKA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 1–4.

českobudějovického pedagogia,⁸⁹ které ve velké míře přispěly ke zdárnému vývoji C. k. čtyřletého německého učitelského ústavu, byli Johann Kögler (pracoval v pedagogiu v letech 1851–1886) a Anton Slamka (působil na ústavu v letech 1867–1869). Stejnou váhu pochval zmíněných v kronice ústavu nese i osobnost školního rady Johanna Maresche⁹⁰ a c. k. diecézního školního dozorce Josefa Kautze, jenž založil spolek pro podporu učitelské preparandie budějovické diecéze již v roce 1850.

Podle ustanovení Říšského zákona o obecných školách z roku 1869 byl stávající ústav nově transformován do podoby německého institutu pro vzdělání pedagogů. Současně byli ve školním roce 1869/1870 čeští studenti nuceni nařízením ředitelství z dvacátého září 1870 přestoupit na souběžně působící český učitelský ústav do Soběslavi. Ale ještě ve školním roce 1876/1877, přes veškeré rozkazy a nařízení, tvořili čeští kandidáti učitelství naprostou většinu mezi studenty českobudějovického německého pedagogia – na své povolání se zde připravovalo 69 Čechů a jen 14 Němců. Tento poměr se však záhy proměnil – již v následujícím školním roce, tj. 1878/1879, se na německém ústavu zapsalo ke studiu 117 Němců a 72 Čechů. Tento trend pokračoval i v dalších letech – po příchodu dvacátého století se čeští chovanci na ústavu již nevyskytují.⁹¹

V sedmdesátých letech byla v rámci učitelského ústavu ustavena zkušební komise pro obecné a měšťanské školy v Českých Budějovicích. Společně s německými žáky zde byli až do roku 1886 zkoušeni i jejich čeští kolegové, poté platila zkouška pouze pro studenty s německou národností. Současně s nově organizovaným učitelským ústavem vznikla v průběhu sedmdesátých let již výše uvedená cvičná škola.⁹² První

⁸⁹ Pedagogium vzniklo 11. října 1856 a pod tímto názvem ústav působil až do založení C. k. německého učitelského ústavu v roce 1869. Srov. SOkA České Budějovice, Státní učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 743, sign. II/1, č. kartonu 1, Výroční zprávy 1872–1920.

⁹⁰ Českým jménem Jan Mareš se narodil 27. října 1806 v Litoměřicích a zemřel v Praze 6. srpna 1879 a proslul jako školní inspektor příklánějící se ke germanizaci českých škol. Mimo jiné studoval teologii a stal se knězem, působil jako pedagog a věnoval se také politice. Blíže Wikipedie, *Johann Maresch (1806–1879)* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2018, Datum poslední revize 27. 12. 2018, 18:23 UTC, [citováno 28. 02. 2019] <[https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Johann_Maresch_\(1806%E2%80%931879\)&oldid=16810459](https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Johann_Maresch_(1806%E2%80%931879)&oldid=16810459)>. Více o Johannu Mareschovi v Kronice C. k. Německého učitelského ústavu viz SOkA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 35.

⁹¹ SOkA České Budějovice, Tamtéž.

⁹² Jak již bylo dříve uvedeno, cvičná (obecná) škola byla nejprve jednotřídní, od školního roku 1876/1877 čtyřtřídní a v průběhu let 1905 až 1925 dokonce pětiletá.

ředitelem nově ustaveného ústavu se stal na základě ministerského usnesení ze 7. září 1870 Franz Leonard Hradil.

Velký problém pro činnost školy představovala otázka vhodných prostor pro provozování výuky. Původní pedagogium sídlilo v budově čp. 126 na Lobkovickém náměstí (dnes Riegrova ulice 1/1812), zde ji nahradil v roce 1871 ústav hluchoněmých založený českobudějovickým biskupem Janem Valeriánem Jirsíkem. Pozdější C. k. německý učitelský ústav si proto nejprve pronajal potřebné místnosti v soukromém domě v Pražské ulici 15/337 (dnes Pražská 13/1499). Cvičná škola spolu s knihovnou a hudebním sálem se však nacházely stále na Lobkovickém náměstí. Ve druhém roce od svého založení se škola opět stěhovala, tentokrát do ulice Na Sadech čp. 34/272 neboli německy do Haasenburgu (dnes zde, tj. v ulici Na Sadech 23/1864, sídlí Poliklinika Sever). Tím ale přesuny německé ústavu ještě nekončily – jejím dalším sídlem se v letech 1898–1914 stala známá budova v Klaudiově ulici čp. 12/405 (dnešní Jeronýmova ulice, kde sídlí Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity).⁹³

Fungování ústavu aktivně podporovaly i školní spolky. Mezi nimi například spolek pro podporu studentů s názvem *Schülerlade (Žákův šuplík)*⁹⁴ získal finanční dar na základě koncertu konaného samotnými chovanci ústavu. Novinkou od roku 1891 byla nově zavedená pozice učitele hudby v učitelském sboru pedagogia, v pozdější době vznikla nová místa též pro učitele předmětů jako byla školní hygiena a somatologie (tělověda); v roce 1905 byla rovněž zahájena výuka stenografie (rychlopisu). Získané znalosti z teoretických předmětů si student mohl hlouběji procvičit a zopakovat ve cvičné škole. Ve školním roce 1887/1888 a v letech 1905 a 1907 ústav nabízel též kurzy pro učitele měšťanských škol zaměřené na ovocnářství a pěstování rostlin.

Učitelský ústav ve sledované době též poctila návštěva řady významných představitelů rakouského veřejného života, jako byl přední rakouský politik – baron Paul Gautsch von Frankenthurn,⁹⁵ vysokoškolský pedagog, filolog a politik Wilhelm

⁹³ SOkA České Budějovice, Státní učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, ŘEHOŠKOVÁ, Jana. *Inventář*, České Budějovice 2010, s. 1–5.

⁹⁴ Doslovný překlad autorky, originální český nebyl dohledán.

⁹⁵ Paul Gautsch se narodil ve Vídni 26. února 1851 a zde i zemřel 20. dubna 1918. V průběhu let 1897–1911 se stal opakovaně ministerským předsedou Předlitavska a ke sklonku 19. století působil taktéž jako ministr kultu a vyučování. Významně se zasadil o reformu školství a hojně podporoval výstavbu nových školních institucí a sociální zabezpečení učitelů. Více k tématu *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Paul Gautsch* [online]. c2017 [citováno 12. 03. 2019]. Dostupný z WWW: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Paul_Gautsch&oldid=14588169>.

von Hartel,⁹⁶ či Franz Karl hrabě von Coudenhove.⁹⁷ Hrabě Hartel a v té době zároveň také ministr kultu a vyučování se tehdy zúčastnil, jak je uvedeno ve výroční zprávě ze školního roku 1925/1926, slavnosti pořádané u příležitosti zakoupení zahrad pro školní účely (hospodářské předměty, aj.) v roce 1897/1898.⁹⁸

⁹⁶ Wilhelm von Hartl se narodil 28. května 1839 ve Dvorci na Bruntálsku a zemřel 14. ledna 1907 ve Vídni, kde studoval proslulou Vídeňskou univerzitu. Později byl titulován profesorem a stal se rektorem této univerzity a mimo jiné i ředitelem Dvorské knihovny ve Vídni. V pozdějších letech působil též jako ministr kultu a vyučování Předlitavska během vlády Manfreda Clary-Aldringena (říjen – prosinec 1899), další vlády Ernesta von Koerbera a následně i za vlády Paula Gautsche (1900–1905). *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Wilhelm von Hartel* [online]. c2016 [citováno 12. 03. 2019]. Dostupný z WWW: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Wilhelm_von_Hartel&oldid=14249224>.

⁹⁷ Franz Karl Graf von Coudenhove se narodil roku 1825 ve Vídni a zemřel v roce 1893 v hornorakouském Ottensheimu, kde spravoval své velkostatky. Zároveň se postupně vypracoval na tajemníka vyslanectví v Drážďanech, poslance zemského sněmu i člena Panské sněmovny Říšské rady. Překlad z *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Franz Karl Graf von Coudenhove* [online]. c2016 [citováno 12. 03. 2019]. Dostupný z WWW: <https://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Spezial:Zitierhilfe&page=Franz_Karl_Coudenhove&id=167506945>.

⁹⁸ Pokud není uvedeno jinak, text této kapitoly vychází z pramenů uložených v SOkA České Budějovice a z práce NOVOTNÝ, M. *Dějiny*, s. 239–243.

4.2. Vnitřní předpisy ústavu

Jako každá školní instituce i německé pedagogium bylo povinno řídit se svými vnitřními pravidly a vyhláškami Ministerstva kultu a vyučování. O veškerých úředních předpisech a vydaných zákonech informuje Kronika ústavu spolu s výročními zprávami, které pečlivě zaznamenávaly všechny změny a činnosti týkající se učitelského ústavu. V této a předchozí kapitole je zmíněn souhrn těch nejdůležitějších, a to především z doby změny názvu pedagogia na C. k. Německý učitelský ústav, kdy vzniklo nejvíce nových zákonů.

Jak již bylo zmíněno dříve, na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století vstoupilo v platnost několik důležitých zákonů rušících ustanovení předchozího konkordátu se Svatým stolcem a upravujících vztah školy a církve. První z nich byl zákon z 25. května 1868. V jednotlivých paragrafech zákona se jednalo především o výuku náboženství a vztah církve a školy. Zákonem z 26. března 1869 a 2. dubna 1872 byla nově systematizována státní pracovní místa pro zemské a okresní školní rady. Zároveň bylo paragrafem č. 2 tohoto zákona následně uvolněno místo školního rady pro školního inspektora, který byl jmenován na základě návrhu rakouského císaře. Další, rovněž již výše zmíněný, zákon ze 14. května 1869 se v §§ 26–47 zabýval konkrétními vyučovacími metodami na obecných a měšťanských školách i učitelských ústavech. Jednotlivé příklady jsou uvedeny v předešlých kapitolách této práce.

Zákon z 19. března 1872 přinesl v § 36 změny v platech učitelského personálu. Původní mzda řídícího učitele (*der Direktor*) ústavu činila 1 200–1 800 zlatých a v případě vrchního učitele (*der Hauptlehrer*) se pohybovala v rozmezí 1 000–1 200 zlatých a *kvinkvenálky*⁹⁹ pro oba zaměstnance ústavu dosahovaly navýšení platu o 100 zlatých. Řídící učitel ve Vídni a Terstu získal navíc příspěvky na bydlení ve výši 300 zlatých a vedoucí učitel 150 zlatých. Podle nového zákona došlo k reformě těchto platebních podmínek a od roku 1872 bylo řídícímu učiteli vypláceno 1 000 zlatých, 400 zlatých jako příplatek za funkci a kvinkvenálka činila 200 zlatých. V některých případech měl ředitel ústavu nárok i na školní byt. Vedoucí učitel a učitel cvičné školy (*der Übungsschullehrer*) dostal výplatu taktéž 1 000 zlatých, ale kvinkvenálka byla u každého odlišná. Vedoucí učitel obdržel v daných letech 200 zlatých a učitel cvičné

⁹⁹ Po každých pěti letech služby se učitelům navýšil plat.

školy po šesti letech pouhých 150 zlatých. Řídící učitel se nacházel v VIII. dietní třídě, vedoucí učitel v IX., učitel cvičné školy v X. a produčitel cvičné školy v XI. Učitel hlavní školy měl již tehdy oprávnění užívat titul profesor. Ve vyhlášce z 15. dubna 1873 se píše též o zařazení města České Budějovice do III. třídy z hlediska příspěvků za aktivity ústavu.¹⁰⁰

Druhou neméně podstatnou část legislativy ústavu tvoří nařízení Ministerstva kultu a vyučování. Ve vyhlášce z 11. července 1869 je vydán návod pro inspektory škol, především kdy a jakým způsobem by měli provádět kontroly. Doporučuje se návštěva ústavu minimálně dvakrát do roka s tím, že je přikázáno důkladně projít každou třídu, vyslechnout si každého kantora na jeho přednášce a bližší komunikace s učiteli a jejich žáky. O den později, tedy 12. července byl vydán výnos o přechodu dvouletého ústavu na čtyřletý. Paragrafy 1–6 obsahují ustanovení o úpravě studijního plánu, pokyny pro žáky a učitele školy. Další paragrafy se týkají přijímacích zkoušek, zkoušek zralosti a učitelské způsobilosti a konání kurzů pro přípravu žáků na pedagogické studium. Dále se zákon číslo 6299 vydaný týž den zabývá zřízením a organizací učitelského ústavu a jeho učitelským sborem.

V paragrafech 26–41 Říšského školního zákona jsou popsána práva a povinnosti řídicích učitelů, vedení a zodpovědnost vůči ústavu. Ředitel pedagogia byl povinen vyučovat dvanáct hodin týdně. V případě výuky pedagogicko-vědeckých předmětů v rozsahu 24 hodin týdně měl řídicí učitel nárok na osmidenní dovolenou. K povinnostem ředitele patřila, vedle plánování každoměsíčních porad učitelského sboru a organizování chodu ústavu, samozřejmě výuka a práce se studenty. Měl připravovat podklady pro přijímací zkoušky a stanovovat požadavky pro přijetí ke studiu. V paragrafu č. 18 byl stanoven maximální počet žáků ve třídě (čtyřicet chovanců), v případě jejich vyššího počtu se musely zřídit dvě paralelní třídy v daném ročníku. Ve stejném zákonu jsou uvedeny také předepsané prostředky k udržování disciplíny, resp. tresty za nedodržování předpisů a ustanovení – jako bylo např. napomenutí učitele, důtka ředitele, důtka učitelského sboru anebo příkaz k vykázání chovance z ústavu. V následujícím paragrafu je uvedena tabulka klasifikace žáků známkami jedna až čtyři. V kronice ústavu jsou uvedeny jednotlivé oblasti (předměty) a stupně klasifikace studentů, tj. nadání žáka (hodnocené stupni – velmi dobré, dobré,

¹⁰⁰ Konkrétní finanční částka není v textu Kroniky uvedena.

dostačující a nedostačující), mravy (velmi chvályhodné, chvályhodné, uspokojivé, neuspokojivé), píle (velmi velká, velká, dostačující, nedostačující) a pokrok (velmi dobrý, dobrý, dostatečný, nedostatečný).¹⁰¹

Pro přijetí do prvního ročníku museli kandidáti splňovat několik podmínek, jako například věkovou hranici (minimální věk patnáct let), potvrzovat zdatnost k výkonu učitelského povolání, mravní bezúhonnost, odpovídající předchozí úspěšně absolvované studium, úspěšné zvládnutí přísné přijímací zkoušky a hudební sluch. Kandidáti z vyšších předchozích studií směli být připuštěni do vyššího ročníku učitelského ústavu pouze po úspěšném absolvování přísných vyrovnávacích zkoušek.

Neúspěšný student mohl opakovat ročník nebo zkoušku zralosti pouze jedenkrát. V paragrafech 29–45 byla stanovena kritéria maturitních zkoušek, které se skládaly ze zkoušky z náboženství, pedagogiky (písemná i ústní zkouška), metodiky a praktických cvičení, německého vyučovacího jazyka (písemná i ústní zkouška), dále byly obě zkoušky předepsány v zeměpisu, historii, matematice a geometrii, přírodních vědách a přírodopytu, dalšími předměty maturit bylo hospodaření, krasopis, ruční práce, hra na housle, zpěv a tělocvik. Hodnocení zkoušek bylo prováděno známkami 1–4.

Na prohloubení praktických znalostí byla při každém ústavu stanovena obecná škola jako cvičná a vzorová škola se samostatnými učiteli, kteří byli jmenováni na základě žádosti Ministerstvem kultu a vyučování (viz §§46–49). Jednotřídní cvičná škola nesměla mít více jak padesát chovanců a ve více třídní nemělo být více než čtyřicet žáků ve třídě. Vyučování systematicky souhlasilo s učebním plánem samotného učitelského ústavu. Paragrafy 54–60 řešily stipendijní podporu pro chudé studenty prostřednictvím státních příspěvků, které byly rozdělovány buď v plné hodnotě 200 zlatých, nebo poloviční stipendium činilo 100 zlatých. Stipendista se však zavázal několika podmínkami pro čerpání finanční podpory. K těmto závazkům patřila píle, dobré mravy, chudoba, zdatnost, zodpovědnost a povinnost vykonávat povolání učitele minimálně po dobu šesti let.

Nařízení z 15. listopadu 1870 č. 10864 obsahuje kritéria pro zkoušku učitelské způsobilosti k vyučování na obecné a měšťanské škole, k níž je sestavena zkušební

¹⁰¹ Některé údaje jsou doslovným překladem, blíže k tématu v SOKA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 1–17.

komise ze členů Ministerstva kultu a vyučování volených na dobu tři let. Zkoušku bylo možno konat po předchozím přihlášení v měsíci říjnu a dubnu, a to pouze v několika městech (v českých zemích to byla města Praha, České Budějovice, Brno, Olomouc a Litoměřice). Zkouška se skládala ze dvou okruhů – jazykově-historického a matematicko-přírodovědeckého. K přihlášce bylo potřeba doložit vysvědčení dospělosti a doklad o praxi. Zkouška byla zpoplatněná deseti zlatými. Student byl klasifikován klasickou stupnicí od 1–4 a následně obdržené vysvědčení vyhotovovali ředitel s jedním členem komise. Také zkoušky učitelek byly konány za stejných pravidel, avšak separátně.

Stejně jako zkouška učitelské způsobilosti potřebná k výkonu povolání pedagoga, byly zavedeny také zkoušky způsobilosti z výuky druhého jazyka (tedy německého nebo v opačném případě českého).¹⁰² Za znalost druhého jazyka dostali vyučující o pět a později o osm zlatých vyšší výplatu. Vyhláškou z 1. května 1871 bylo zavedeno také přezkoušení učitelské schopnosti z francouzského, italského a anglického vyučovacího jazyka pro měšťanské a privátní školy a učitelské ústavy. Pro tuto zkoušku byla zvlášť ustanovena zkoušková komise, podmínkou byl minimální věk osmnáct let a odpovídající vzdělání v pedagogicko-didaktickém oboru.

V letních měsících se konaly pro učitele obecných a měšťanských škol pokračovací vzdělávací kurzy většinou v rozsahu čtyř až osmi týdnů. Obsah přednášek kurzu se týkal převážně klasických předmětů vyučovaných na učitelském ústavu. Důvodem organizace těchto rekvalifikačních seminářů bylo stejně jako dnes zvýšení úrovně a efektivity výuky. Tehdy vybíral vhodné kandidáty sám okresní školní inspektor, který každoročně předkládal soupis kantorů národních škol učitelské komisi – ta následně doporučila jednotlivým ústavům zavedení těchto školení.

Každý student pobírající stipendijní podporu byl zavázán, jak je již výše zmíněno, šesti lety k výkonu učitelské profese. Tato povinnost byla nejen vepsána do vysvědčení z maturity, ale přísnou kontrolu nad dotyčnými vedl i zemský a následně okresní školský úřad. Stipendista byl povinen po získání pracovního místa, nahlásit komisi místo svého pobytu, a od té doby se dotyčnému odpočítávaly povinné roky výkonu.

¹⁰²Tak stanoveno ve vyhlášce z 5. dubna 1871, č. 808 uložené v pramenech SOkA České Budějovice, Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 15.

Zavedení učebního plánu pro čtyřleté pedagogium pro učitele národních škol upravuje vyhláška z 19. července 1870 č. 7033. Jak vykazuje tabulka č. 1, celkový počet povinných předmětů nabízel ústav od sedmdesátých let celkem čtrnáct a počet jednotlivých předmětů za jednotlivé ročníky obnášel v prvním a druhém ročníku celkem 30 hodin a v posledních dvou ročníkách po 33 hodinách. Z nepovinných předmětů měli studenti na výběr z druhého zemského jazyka, hry na klavír nebo na varhany či metodní výuky hluchoněmých, slepých a slabomyslných. Celkem se jednalo o čtyři hodiny týdně v prvních třech ročnících (kromě metodní výuky) a ve čtvrtém ročníku celkem šest hodin všech nabízených nepovinných předmětů.

Tabulka č. 1: Učební plán německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích (povinné předměty)¹⁰³

	Povinné předměty	I. ročník	II. ročník	III. ročník	IV. ročník
1.	Náboženství	2	2	1	1
2.	Výchova a vyučování, včetně návštěvnosti školy a praktického cvičení	-	2	5	8
3.	Vyučovací jazyk	5	4	4	4
4.	Aritmetika a geometrie	4	4	4	2
5.	Přírodopis	3	2	2	2
6.	Přírodozpyt	2	3	3	2
7.	Geografie	2	2	2	2
8.	Dějepis a nauka o státní ústavě	2	2	2	2
9.	Nauka o polním hospodářství	-	-	2	2
10.	Krasopis	2	1	-	-
11.	Kreslení	2	2	2	2
12.	Zpěv	2	2	2	2
13.	Hra na housle	2	2	2	2
14.	Tělocvik	2	2	2	2
	Celkem	30	30	33	33

¹⁰³ SOKA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 14.

Tabulka č. 2: Učební plán německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích (nepovinné předměty)¹⁰⁴

	Nepovinné předměty	I. ročník	II. ročník	III. ročník	IV. ročník
1.	Druhý zemský jazyk	2	2	2	2
2.	Hra na klavír nebo na varhany	2	2	2	2
3.	Metodní výuka hluchoněmých, slepých a slabomyslných	-	-	-	2
	Celkem	4	4	4	6

Školné se neplatilo v přípravném ročníku a za čtyřleté studium na učitelském ústavu, ale zpoplatněna tehdy byla cvičná a mateřská škola. Závěrem školního roku se každý student a též i učitelský sbor těšili na letní prázdniny. Do školního roku 1874/1875 bylo vyhlášeno volno pro studující mládež od 31. července do 1. října. Od dalšího školního roku vznikl nový termín letních prázdnin (nařízením z 26. března 1875) od 16. července do 15. září. Dvouměsíční volno pro studenty českých škol zůstalo doposud. Dalšími volnými dny byly, kromě neděl a katolických svátků, ještě 4. říjen k oslavě císařových jmenin, vánoční svátky se slavily od 23. prosince do 1. ledna jako dnes, pololetní prázdniny, Velikonoce, Hromnice a ředitelská volna.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 14–15.

4.3. Studenti C. k. Německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích v letech 1870–1920

4.3.1. Počet studentů

C. k. Německý učitelský ústav navštěvovalo za dobu mnou zkoumaných padesáti let celkem 7 178 chovanců. Z toho průměrný počet žáků ve školním roce činil 141 studentů. Dne 1. října 1870 začal první školní den a branami učitelského ústavu vstoupilo celkem čtyřicet devět studentů všech třech ročníků. Tito žáci, tedy kandidáti na povolání pedagoga, se měli stát učiteli na měšťanských nebo obecných školách. Dva dny před začátkem nového školního roku, tj. 29. a 30. září probíhalo opakování učiva a 3. října zahájili žáci klasicky výuku bohoslužbou. Tento den jim byly také předčítány disciplinární pravidla a žáci ústavu se seznámili se školním řádem (viz vyhláška z 12. července 1870 §§ 19–25). Nejpočetnější stav zaznamenal učitelský ústav ve školním roce 1876/1877 a dalších pět let poté. Tento vzrůst podpořil především vznik vlastní cvičné školy a rozšíření ústavu na čtyři ročníky. V polovině sedmdesátých let byla zřízena přípravná třída a první ročník měl dokonce dvě třídy. V osmdesátých letech návštěvnost pedagogia mírně poklesla pod celkový počet sto žáků všech ročníků a s devadesátými lety opět stoupl počet zájemců o studium nad 120 žáků ve všech třídách ústavu. Další úbytek chovanců škola prodělala v předválečných letech a během války, kdy odešlo mnoho jejích studentů a kantorů do boje a velká část se z války již nevrátila. Školní budova sloužila v dobách válečných k vojenským účelům a výuka, zkrácená na půl dne, probíhala v provizorních prostorách, většinou tedy v místnostech městských domů či budov velmi omezeným způsobem. Nejnižší stav počtu kandidátů na učitele uvádí kronika ústavu také v prvních třech letech existence nově ustaveného Německého učitelského ústavu. Pokles žactva v osmdesátých letech dává za příčinu odchodu českých studentů na český učitelský ústav v Soběslavi, který byl založen taktéž v sedmdesátých letech. Z počátku nebyl zájem českých kandidátů na učitelství studujících na německém ústavu o ústav v Soběslavi znatelný, ale nařízení z osmdesátých let a zrušení zkoušek v českém jazyce žáky donutilo přestoupit. A na počátku dvacátého století se Češi na českobudějovickém německém pedagogiu již nevyskytují, což byl důsledek zahájení činnosti českého učitelského ústavu ve městě.

Jedním z faktorů obecně charakterizujících studenty bylo jejich jméno. Mezi nejčastěji se vyskytující patří německá křestní jména Franz, Johann, Wenzel, Raul,

Ludwig a jen o něco méně frekventovaně se vyskytují jména Eduard, Vinzenz, Adolf, Adalbert, Ferdinand, Heinrich, Joachim, Matthias a další. Některé ze jmen mají i svůj český ekvivalent, nicméně také u českých studentů se užíval spíše německý výraz – pokud to ovšem bylo možné. Tudíž podle jména ve většině případů nelze rozeznat žákovu národnost, ale lze ji dohledat v podrobných výkazech docházky a prospěchu nebo v katalogích chovanců, kde se vedle jména uváděla také národnost, místo a datum narození, druh vyznání, předchozí studium, prospěch žáka, údaje o otci či poručníkovi, dále o ubytovateli a výše stipendia, pokud student obdržel. Nejčastějšími příjmeními byla příjmení Bayer, Böhm, Müller, Majer, Mayer i Maier, Koller, Schmid aj.

Od sklonku čtyřicátých do sedmdesátých let 19. století poskytoval německý učitelský ústav v Českých Budějovicích jako jediný v regionu jižních Čech vzdělání pro učitele národního školství. Vyučovacím jazykem byla samozřejmě němčina, ačkoli od školního roku 1859/1860 se jím stala také čeština. Až od zřízení českého pedagogia v Soběslavi v roce 1870 se stal učitelský ústav v Českých Budějovicích ryze německý. Od založení školy v padesátých letech 19. století představovali Češi mezi studenty početní menšinu. Celkem jich na ústavu studovalo 867. „Boom“ českých studentů nastal ve školních letech 1875/1876–1882/1883, kdy Češi vykazovali průměrně 32,4 % v poměru k celkovému počtu žáků na škole. V průběhu celého zkoumaného období čeští studenti obsadili v průměru pouhých 12,8 % všech studentů na německém pedagogiu. Ve školních letech 1910/1911–1912/1913 a 1914/1915–1919/1920 nevykazuje německá střední škola již žádné české kandidáty na učitelství. Na druhé straně dosahovala německá národnost na ústavu nejvyššího zastoupení v letech 1906/1907 a 1908/1909 a to maximem v počtu 185 chovanců. Pouze v poválečných letech, ve školním roce 1874/1875 a 1880/1881–1886/1887 stagnoval počet Němců mírně pod hranici sto, jinak představovala německá národnost většinu žactva ve všech ročnících německého ústavu. Podrobnější přehled poskytuje tabulka níže.¹⁰⁵

¹⁰⁵ SOkA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 29–365 a KARÁSKOVÁ, Renata. *Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích*. Seminární práce. Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, Tabulka č. 1.

Tabulka č. 3: Přehled národnostního zastoupení na C. k. Německém učitelském ústavu v letech 1870–1920¹⁰⁶

Školní rok ¹⁰⁷	Národnost				Poznámky
	Německá	%	Česká	%	
1874/1875	96	77,4	28	22,6	
1875/1876	142	73,6	51	26,4	
1876/1877	144	67,6	69	32,4	
1877/1878	138	65,4	73	34,6	
1878/1879	117	61,9	72	38,1	
1879/1880	104	67,5	50	32,5	
1880/1881	97	64,7	43	28,7	
1881/1882	96	70,1	41	29,9	
1882/1883	69	66,3	35	33,7	
1883/1884	67	76,1	21	23,9	
1884/1885	67	78,8	18	21,2	
1885/1886	71	75,5	23	24,5	
1886/1887	79	80,6	19	19,4	
1887/1888	101	82,1	22	17,9	
1888/1889	119	86,9	18	13,1	
1889/1890	146	91,8	13	8,2	
1890/1891	149	90,9	15	9,1	
1891/1892	162	92,6	13	7,4	
1892/1893	165	90,2	18	9,8	
1893/1894	156	88,6	20	11,4	
1894/1895	156	89,7	18	10,3	
1895/1896	155	89,1	19	10,9	
1896/1897	147	88,6	19	11,4	
1897/1898	163	92,6	13	7,4	
1898/1899	176	96,7	6	3,3	
1899/1900	172	94,5	10	5,5	
1900/1901	139	94,6	8	5,4	
1901/1902	133	88,1	18	11,9	
1902/1903	143	91,7	14	9,0	
1903/1904	152	88,9	33	19,3	
1904/1905	173	91,1	17	8,9	
1905/1906	173	95,1	9	4,9	
1906/1907	185	94,9	10	5,1	
1907/1908	181	96,8	6	3,2	
1908/1909	185	98,4	3	1,6	
1909/1910	178	99,4	1	0,6	
1910/1911	160	100	0	0,0	
1911/1912	142	100	0	0,0	
1912/1913	107	100	0	0,0	
1913/1914	81	98,8	1	1,2	
1914/1915	72	100	0	0,0	
1915/1916	73	100	0	0,0	

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Období školních let 1870–1874 nejsou v katalozích zaznamenána.

1916/1917	81	100	0	0	
1917/1918	99	100	0	0	
1918/1919	99	100	0	0	
1919/1920	96	100	0	0	
Celkem	5906	87,2	867	12,8	

Podstatný údaj o žácích Německého učitelského pedagogia podává informace o druhu vyznání. Jak je již známo, v tehdejší době bylo nejvíce věřících katolického vyznání – lze říci, že šlo o katolickou školu. Dále se ve třídách německého pedagogia vyskytovalo i malé procento žáků židovského vyznání a jak vykazuje tabulka, i několik jedinců evangelického druhu náboženství. Počátkem dvacátého století lze ve výročních zprávách nalézt i ortodoxní studenty a metodisty nebo ateisty. Ti jsou zařazeni v tabulce pod názvem „ostatní“, nicméně nevykazují žádné procentuální hodnoty.¹⁰⁸

Tabulka č. 4: Procentuální vyhodnocení náboženského vyznání studentů německého pedagogia v letech 1870–1920¹⁰⁹

		Celkem v %
Druh náboženství	Katolicismus	98,8
	Judaismus	1,1
	Evangelismus	0,1
	Ostatní	0,0

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 29–365 a KARÁSKOVÁ, R. *Německý učitelský ústav*, s. 10–16.

¹⁰⁹ SOKA České Budějovice, Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 47–250, č. knihy 47–250, *Výkazy docházky a prospěchu*.

4.3.1.1. Studenti I. ročníků

Ve školním roce 1875/1876, 1876/1877, 1877/1878 a 1878/1879 nabízelo pedagogium kandidátům o učitelství před samotným studiem čtyř ročníků střední školy tzv. roční přípravné kurzy. Na základě přijímací zkoušky vybírala zkoušková komise následně kandidáty vhodné k přijetí ke vzdělávání se na budoucí povolání pedagoga. A ti, kteří u zkoušky neuspěli, měli ještě možnost opravné zkoušky. V *Tabulce č. 5* jsou v osmém a devátém sloupci uvedeny výsledky způsobilých uchazečů a nezpůsobilých, v jejichž případě mohli být vybráni přípuštěni ještě k opravné zkoušce. Vyhodnocení opravné zkoušky je poté zapsáno v posledním sloupci tabulky. Je nutné upozornit na to, že tabulka obsahuje údaje z archivních pramenů, v nichž se uvádí v některých případech počet absolventů pouze po opravné zkoušce (jak uvádí nadpis sloupce tabulky) a mnohdy kompletní celkový počet úspěšných a nevhodných kandidátů daného roku. V prvním případě poslední sloupec tabulky uvádí tedy počet osob pouze po opravné zkoušce a v druhém případě celkový součet vhodných a celkový součet nevhodných žáků po řádné i opravné zkoušce.

Do prvního ročníku tak bylo v letech 1870–1920 přijato celkem dva tisíce devadesát čtyři uchazečů o studium na učitelském ústavu, z nichž zůstalo na konci školního roku za zkoumaná léta celkem tisíc devět set osmdesát devět. Průměrně bylo přijímáno zhruba čtyřicet žáků ročně. Během této doby doplnili v hojném počtu kapacitu tříd prvních ročníků také repetenti. Za zkoumaných padesát let života ústavu se jednalo o sto padesát devět opakujících žáků. V průběhu školních let sto devět studentů školu opustilo nebo bylo vyloučeno. Ve školních letech 1891/1892 tři žáci, uvedení v tomto sloupci, zemřeli utonutím. Jeden student, zapsaný k opravné zkoušce v roce 1909/1910, se nedostavil taktéž z důvodu úmrtí. V souhrnných výkazech žáků nejsou tyto údaje o žácích zcela upřesněny, tudíž nelze odvodit, zdali student odešel sám, či zdali byl ze školní instituce vyhoštěn či odvodit i jiné případy odchodu ze školy. Konkrétní důvody lze dohledat v podrobných výročních zprávách nebo v ročních výkazech zaznamenaných v kronice ústavu.

Bližší popisuje situaci prvních ročníků daných let výše již zmíněná *Tabulka č. 5*, ve které jsou dále uvedeny souhrnné počty chlapců přijatých a chovanců nastupujících ke studiu – mezi nimiž jsou započítáni také žáci z přípravných tříd (1875–1879). Ve

školním roce 1877/1878 se tři žáci nedostavili k opravné zkoušce a jsou zaznamenáni jako „*nehodní*“ v posledním sloupci tabulky, stejně jako jeden student ve školním roce 1898/1899. Ve školních letech 1886/1887 zůstal nevyzkoušený jeden chovanec ústavu, následující školní rok dva chovanci a v 1891/1892 jeden student nebyl shledán k opravné zkoušce. Ve školním roce 1881/1882 je v jedenáctém sloupci zaevidován jeden student jako „*nevyzkoušený*“, u něhož je napsáno odůvodnění odchod do války v Bosně. Jeden student přistoupil během školního roku 1915/1916, kterého v tabulce neuvádím. Ve sloupci s názvem „*přišli odjinud*“ jsou počty studentů přicházejících z jiných oblastí než je město České Budějovice.

Následně je nutné zmínit stav přijímacích zkoušek a výsledků po opravné zkoušce. Nejvíce uchazečů nastoupilo ve školním roce 1876/1877 s počtem osmdesáti šesti mladíků, ale na druhou stranu jich deset odešlo či bylo vyloučeno a konec roku tak vykazuje pouze sedmdesát šest absolventů prvního ročníku. Také díky vysokému počtu kandidátů hlásících se ke studiu v letech 1875–1879 stouplo taktéž množství repetentů a vyloučených z ústavu. Silné ročníky v letech 1875–1879 musely být rozděleny do dvou paralelních tříd na I. A a I. B. V letech 1874–1878 byly zřízeny i přípravné třídy, jejichž početní stav žáků do tabulky nezahrnuji. Pro konkrétní porovnání prvních ročníků ve zkoumaném období slouží tabulka níže, která obsahuje údaje vyňaté z kroniky ústavu.

Tabulka č. 5: Souhrnný počet studentů 1. ročníku v letech 1870–1920¹¹⁰

Školní rok	Na začátku školního roku	Nastoupili z příprav. roč.	Repetenti	Příští odjinud	Vystoupili nebo byli vyloučeni	Na konci školního roku	Vhodní k nastoupení	Nevhodní	Opravná zkouška	Nevyzkoušení	Po opravné zkoušce	
											Vhodní	Nevhodní
1870/1871	8	-		8	1	7	5	-	2	-	6	1
1871/1872	26	-		26	2	24	19	1	4	-	22	2
1872/1873	32	-	1	31	1	31	27	1	3	-	30	1
1873/1874	40	-		40	-	40	29	3	8	-	37	3
1874/1875	48	-	2	46	1	47	40	2	4	1	42	5
1875/1876	76	34		42	8	68	46	8	13	1	55	12
1876/1877	86	37	13	36	10	76	41	22	12	1	48	26
1877/1878	75	26	18	31	8	67	39	15	13	-	48	19
1878/1879	73	26	14	33	12	61	39	17	3	2	42	19
1879/1880	40	-	11	29	2	38	21	13	3	1	24	14
1880/1881	50	-	12	38	7	43	23	10	5	-	33	10
1881/1882	38	-	9	29	4	34	22	6	5	1	25	8
1882/1883	27	-	6	21	1	26	13	7	6	-	18	8
1883/1884	27	-	7	20	2	25	16	2	7	-	23	2
1884/1885	27	-	1	26	-	27	20	1	6	-	26	1
1885/1886	29	-	1	28	-	29	18	3	8	-	26	3
1886/1887	32	-	1	31	-	32	27	-	4	1	31	-
1887/1888	43	-		43	-	43	26	7	8	2	34	7
1888/1889	44	-	3	41	2	42	28	4	10	-	35	7
1889/1890	48	-	5	43	2	46	22	2	22	-	42	4
1890/1891	49	-	2	47	-	49	33	2	14	-	47	2
1891/1892	50	-	1	49	3	47	32	2	13	-	41	5
1892/1893	53	-	4	49	2	51	38	-	13	-	50	1
1893/1894	41	-		41	2	39	31	3	5	-	35	4
1894/1895	48	-	4	44	-	48	33	2	13	-	44	4
1895/1896	48	-	1	47	-	48	33	1	14	-	47	1
1896/1897	48	-	1	47	2	46	34	1	11	-	43	3
1897/1898	49	-	3	46	-	49	37	3	9	-	44	5
1898/1899	48	-	4	44	1	47	13	5	9	-	40	6
1899/1900	48	-	5	43	4	44	35	-	9	-	41	3
1900/1901	28	-	2	26	-	28	23	-	5	-	28	-
1901/1902	46	-		46	5	41	36	1	4	-	40	1
1902/1903	51	-	1	50	-	51	37	1	13	-	49	2
1903/1904	50	-	2	48	2	48	36	6	6	-	42	6
1904/1905	50	-	4	46	-	50	43	3	4	-	45	5
1905/1906	52	-	4	48	3	49	41	-	8	-	49	-
1906/1907	56	-		56	2	54	43	-	11	-	52	2
1907/1908	43	-	2	41	-	43	35	1	7	-	41	2
1908/1909	49	-	1	-	-	49	44	-	5	-	49	-
1909/1910	38	-		38	2	36	28	-	8	-	35	-
1910/1911	40	-		40	3	37	31	3	3	-	33	4
1911/1912	28	-	4	24	2	26	14	5	7	-	19	2
1912/1913	18	-	2	16	1	17	14	-	3	-	16	1
1913/1914	17	-	1	16	-	17	15	-	2	-	17	-
1914/1915	21	-		21	2	19	13	-	6	-	17	2
1915/1916	31	-		31	1	31	24	-	7	-	29	2
1916/1917	37	-	2	35	3	34	23	2	9	-	30	4
1917/1918	30	-	3	27	2	28	19	1	8	-	27	1
1918/1919	23	-	1	-	1	22	18	-	4	4	21	1
1919/1920	35	-	1	34	-	35	27	1	7	-	30	5
Celkem	2094	-	159	1742	109	1989	1429	167	379	14	-	-

¹¹⁰ SOKA České Budějovice, *Chronik*, s. 63–371.

4.3.1.2. Studenti II. ročníků

Druhý ročník navštěvovalo v průběhu let 1870–1920 o 2,5% méně studentů než první ročník, tedy tisíc devět set osm hochů. Někteří byli nuceni v období první světové války odejít na frontu, a proto si později dodělávali tzv. předčasné válečné maturity. Při srovnání s prvním ročníkem vychází všechny hodnoty nižší, ať se jedná o součet studentů opakujících ročník či souhrn nevhodných kandidátů před i po opravné zkoušce. Početní maximum dosahoval ročník v letech 1877/1878 se svými šedesáti žáky, to je o dvacet šest žáků méně, než je maximum u prvního ročníku. Proto lze usoudit, že početní stav tříd se sice snížil, ale počet žáků způsobilých se zvýšil a ve srovnání s prvními ročníky je tedy podstatně méně nezpůsobilých k výkonu povolání, i když je to částečně dáno i menším počtem studentů ve třídách druhých ročníků. Zajímavé je také to, že počet žáků opouštějící ústav se také snížil, a to dokonce o třicet pět osob. Tento údaj je vnímaný jako pozitivní.

V *Tabulce č. 6* je uveden ve školním roce 1876/1877 jeden repetent v posledním sloupci s názvem „*nevhodní*“, neboť se nedostavil k opravné zkoušce. I v několika dalších případech nejsou v tabulce započítáni studenti, kteří se měli dostavit k opravné zkoušce. Jedná se o školní roky 1880/1881 (zůstali dva nevyzkoušení), 1886/1887 (jeden nevyzkoušený) a 1887/1888 (jeden nevyzkoušený). Jeden student byl z ústavu vyloučen ve školním roce 1898/1899 a pod číslem jedna je uveden ve sloupci s názvem „*vystoupili nebo byli vyloučeni*“. Na začátku první světové války, tj. v letech 1915 a 1916, narukovalo celkem devět studentů druhého ročníku. Tři studenti se vrátili v roce 1917 z fronty a jeden student odešel zpátky do armády v roce. V posledním zkoumaném školním roce přibyl do třídy jeden student během roku. Tyto informace v tabulce neuvádím, slouží pouze k upřesnění celkového počtu studentů druhého ročníku.

Tabulka č. 6: Souhrnný počet studentů 2. ročníku v letech 1870–1920¹¹¹

Školní rok	Na začátku školního roku	Nastoupili z I. roč.	Repetentí	Přišli odjinud	Vystoupili nebo byli vyloučeni	Na konci školního roku	Vhodní k nastoupení	Nevhodní	Opravná zkouška	Nevyzkoušeni	Po opravné zkoušce	
											Vhodní	Nevhodní
1870/1871	21	21 ¹¹²	-	-	-	21	16	1	4	-	2	2
1871/1872	14	6	2	6	-	14	12	-	2	-	2	-
1872/1873	25	20	-	5	2	23	14	1	6	2	5	1
1873/1874	37	30	1	6	5	32	21	4	7	-	5	2
1874/1875	47	37	3	7	-	47	40	1	6	-	6	-
1875/1876	49	42	-	7	-	49	37	5	6	1	2	4
1876/1877	58	52	5	1	1	57	35	6	16	-	7	8+1
1877/1878	60	46	13	1	5	55	24	13	7	1	7	-
1878/1879	58	46	7	5	12	46	29	10	7	-	6	1
1879/1880	48	38	7	3	7	41	34	2	5	-	5	-
1880/1881	26	23	-	3	1	25	17	3	4	1	20	3
1881/1882	36	32	3	1	1	35	26	6	3	-	28	7
1882/1883	30	24	6	-	2	28	18	4	6	-	23	5
1883/1884	19	17	2	-	-	19	14	-	5	-	18	1
1884/1885	21	20	1	-	-	21	18	-	3	-	21	-
1885/1886	27	26	-	1	-	27	14	6	5	2	21	6
1886/1887	31	25	5	1	4	27	16	4	7	-	22	4
1887/1888	35	32	3	-	-	35	21	3	10	1	28	6
1888/1889	42	37	5	-	-	42	27	5	10	-	33	9
1889/1890	47	35	9	2	3	44	26	3	15	-	39	5
1890/1891	44	41	3	-	-	44	22	5	16	-	47	2
1891/1892	53	46	7	-	2	51	39	1	11	-	49	2
1892/1893	44	41	2	1	-	49	37	4	8	-	45	4
1893/1894	51	49	2	-	-	51	41	1	9	-	48	3
1894/1895	38	35	3	-	1	37	25	3	9	-	32	5
1895/1896	48	44	4	-	-	48	33	1	14	-	47	1
1896/1897	48	47	1	-	2	46	30	5	10	1	40	6
1897/1898	49	43	6	-	3	46	37	4	5	-	42	4
1898/1899	50	45	3	2	1	49	30	6	13	-	43	6
1899/1900	47	40	6	1	-	47	47	-	-	-	47	-
1900/1901	36	35	-	1	1	35	31	1	3	-	34	1
1901/1902	30	30	-	-	1	29	19	3	7	-	25	4
1902/1903	44	40	4	-	1	43	37	2	4	-	41	2
1903/1904	51	49	2	-	-	51	35	5	11	-	47	7
1904/1905	49	42	7	-	-	49	37	1	11	-	46	3
1905/1906	47	44	2	1	1	46	40	-	6	-	44	2
1906/1907	50	48	2	-	1	49	35	3	9	-	42	7
1907/1908	55	51	4	-	1	56	50	-	6	-	55	1
1908/1909	42	41	1	-	-	42	36	1	5	-	41	1
1909/1910	50	48	2	-	-	50	36	2	12	-	43	7
1910/1911	42	35	6	1	-	42	34	3	5	-	39	3
1911/1912	34	32	2	-	-	34	28	-	5	1	32	2
1912/1913	20	18	1	-	1	19	16	-	3	-	16	1
1913/1914	16	16	-	-	-	16	12	1	3	-	15	1
1914/1915	18	16	2	-	-	18	17	-	1	-	17	1
1915/1916	18	16	1	1	1(4)	13(4)	17	-	-	-	17	-
1916/1917	28	27	-	1	5	23	18	1	3	-	20	2
1917/1918	32	29	2	1	1	34	26	-	7	1	34	-
1918/1919	26	25	-	1	3	23	18	-	5	-	23	-
1919/1920	17	15	-	2	1	17	12	-	5	-	17	-
Celkem	1908	1697	147	62	74	1845	1371	130	340	11	-	-

¹¹¹ SOKA České Budějovice, *Chronik*, s. 63–371.

¹¹² Celkem dvacet jedna studentů nastoupilo z bývalého dvouletého učitelského ústavu.

4.3.1.3. Studenti III. ročníků

Třetí ročník byl v letech 1870–1875 zároveň ročníkem závěrečným. Absolventy studia čekala na konci roku závěrečná maturitní zkouška, která je prokazovala pouze k výkonu tzv. prozatímního učitele neboli podučitele. K zajištění titulu řádného učitele bylo potřeba splnit též zkoušku učitelské způsobilosti, která probíhala před zkouškovou komisí jmenovanou Ministerstvem kultu a vyučování ve dvou řádných termínech (v dubnu a říjnu) a to jen v několika vybraných městech. Student byl vyzván k prokázání znalostí ze dvou okruhů – matematicko-přírodovědného a jazykově-historického. Podučitele čekalo před samotnou zkouškou učitelské způsobilosti ještě splnění minimálně dvouroční praxe.

Jak je uvedeno v *Tabulce č. 7*, také třetí ročník vykazuje méně studentů než druhý ročník v konkrétním období padesáti zkoumaných let působení ústavu. Ze statistiky s počty studentů je znatelný úměrný pokles s každým následujícím stupněm studia. Tento stav je dán nejen propadovostí studentů, ale také přestupem na jinou školu, vyloučením z ústavu či předčasným ukončením studia. Celkem navštěvovalo třetí ročník během let 1870–1920 tisíc sedm set čtyřicet osm studentů na začátku školního roku a ročník absolvovalo přesně o šedesát pět žáků méně.

Mezi žáky byli i chlapci, kteří narukovali do války (jeden student ve školním roce 1881/1882 narukoval do Bosny, tři žáci v roce 1914 a devět v následujícím roce), na konci války se jich šest vrátilo zpátky na ústav a dalších pět odešlo po válce zpátky na průzkum bitevního pole. Ve školním roce 1886/1887 jeden žák náhle zemřel a ve školním roce 1897/1898 byl jeden student z pedagogia vyloučen. Ve školním roce 1916/1917 nastoupili dva žáci během roku, ti v tabulce nejsou uvedeni.

Z přehledu je patrné, že průměrný počet žáků ve třídě se pohyboval kolem třiceti čtyř, zatímco v prvním ročníku kolem čtyřiceti a ve druhém kolem třiceti šesti osob na třídu. Co se týká repetentů a odpadlých studentů, jejich počet se snížil až o necelou třetinu v porovnání s předchozími ročníky. To je způsobeno delším pobytem na ústavu a tudíž vyšší vzdělaností studenta.

Tabulka č. 7: Souhrnný počet studentů 3. ročníku v letech 1870–1920¹¹³

Školní rok	Na začátku školního roku	Absolventi II. roč.	Repetenti	Přišli odjinud	Vystoupili nebo byli vyloučeni	Na konci školního roku	Vhodní k nastoupení	Nevhodní	Opravná zkouška	Nevyzkoušeni	Po opravné zkoušce	
											Vhodní	Nevhodní
1870/1871	21	21 ¹¹⁴	-	-	-	21	16	5	-	-	-	-
1871/1872	18	17	-	1	1	17	12	4	-	-	-	-
1872/1873	18	13	-	5	6	12	10	2	-	-	-	-
1873/1874	29	21	-	8	3	26	20	5	-	1	-	-
1874/1875	33	28	-	5	3	30	25	4	-	1	-	-
1875/1876	44	42	1	1	1	44	35	1	7	1	-	6
1876/1877	45	40	2	3	2	43	27	3	13	-	12	1
1877/1878	49	39	5	5	3	46	25	6	15	-	15	-
1878/1879	45	40	4	1	8	37	22	3	10	2	10	-
1879/1880	43	38	3	2	2	41	35	-	6	-	5	1
1880/1881	41	37	-	4	2	39	27	4	8	-	33	6
1881/1882	30	20	5	5	-	30	16	8	5	1	21	8
1882/1883	32	27	4	1	4	28	23	2	3	-	26	2
1883/1884	20	19	-	1	-	20	13	1	6	-	19	1
1884/1885	19	18	1	-	-	19	14	2	3	-	17	2
1885/1886	22	21	1	-	-	22	12	6	2	2	15	6
1886/1887	26	19	7	-	2	24	16	2	5	1	20	3
1887/1888	24	21	3	-	-	24	12	3	8	1	20	3
1888/1889	31	26	3	2	-	31	23	2	6	-	29	2
1889/1890	36	32	2	2	-	36	20	10	5	1	25	10
1890/1891	43	36	7	-	2	41	25	5	11	-	36	5
1891/1892	43	37	4	2	2	41	31	-	10	-	41	-
1892/1893	49	48	1	-	-	49	37	4	8	-	45	4
1893/1894	41	38	3	-	-	41	35	-	5	1	40	-
1894/1895	48	48	-	-	-	48	35	1	10	2	42	5
1895/1896	36	31	5	-	-	36	24	2	10	-	34	2
1896/1897	43	41	2	-	2	41	36	3	2	-	38	3
1897/1898	43	40	2	1	1	42	29	1	11	1	38	4
1898/1899	46	42	3	1	-	46	29	5	12	-	41	5
1899/1900	43	40	3	-	-	43	32	6	5	-	35	8
1900/1901	48	46	2	-	1	47	43	1	3	-	45	2
1901/1902	35	34	1	-	1	34	22	3	8	1	29	4
1902/1903	29	26	3	-	-	29	18	8	3	-	20	9
1903/1904	48	41	7	-	-	48	37	-	11	-	48	-
1904/1905	44	44	-	-	1	43	32	5	6	-	38	5
1905/1906	49	45	4	-	2	47	45	-	2	-	47	-
1906/1907	45	44	-	1	1	44	35	3	6	-	41	3
1907/1908	45	42	3	-	1	44	35	2	7	-	42	2
1908/1909	55	54	1	-	1	54	46	1	7	-	53	1
1909/1910	41	40	1	-	2	39	34	-	4	1	39	-
1910/1911	43	41	2	-	-	43	38	1	3	1	41	1
1911/1912	40	39	1	-	-	40	31	1	8	-	39	1
1912/1913	32	31	-	-	-	32	29	-	3	-	31	1
1913/1914	20	19	1	-	1	19	16	-	3	-	19	-
1914/1915	14	14	-	-	3	11(3)	14	-	-	-	14	-
1915/1916	14	14	-	-	1(9)	4(9)	7	-	-	-	7	-
1916/1917	13	13	-	-	-	15	15	-	-	-	15	-
1917/1918	21	21	-	-	5	22	22	-	-	-	22	-
1918/1919	30	30	-	-	1	29	23	-	6	-	29	-
1919/1920	21	20	-	1	-	21	15	1	5	-	17	4
Celkem	1748	1598	97	52	74	1683	1274	126	271	18	-	-

¹¹³ SOKA České Budějovice, *Chronik*, s. 63–371.

¹¹⁴ Nastoupili z bývalého druhého ročníku učitelského ústavu před rozšířením na tři třídy.

4.3.1.4. Studenti IV. ročníků

Ve čtvrtém ročníku se poprvé objevují školní roky v nezměněném stavu. Například ve školních letech 1875/1876, 1884/1885, 1888/1889, 1892/1893, 1893/1894, 1894/1895, 1911/1912 nebo 1919/1920 – stejný počet žáků do ročníku nastoupilo a stejný absolvovalo beze změn. Průměrné množství studentů ve třídě je v posledním ročníku studia nejnižší. Oproti předchozím měla třída v absolventském stupni průměrně třicet žáků. Celkem navštěvovalo čtvrtý ročník v daných letech tisíc pět set čtyři studentů a pouze čtyřicet celkem ročník opakovalo. Vzhledem k předešlým ročníkům se jedná o nejnižší hodnotu. Stejně tak celková suma pro odchod žáků z ústavu je za zkoumaná léta nejnižší. Z uvedených šedesáti dvou studentů měla část důvod k odchodu, někteří byli zřejmě vyloučeni,¹¹⁵ jiní odešli do války¹¹⁶ nebo další z příčin byla také smrt studenta.¹¹⁷ V roce 1916 nastoupilo během roku šest nových studentů a mezi nimi také osm válečných maturantů z celkového počtu devíti studentů ve třídě. Ve školním roce 1917/1918 se dvanáct studentů vrátilo z války, ale čtrnáct (celkový počet ve třídě činil patnáct žáků) se vrátilo do bitevního pole na průzkum. V posledním probádaném školním roce 1919/1920 nastoupilo dvacet tři žáků, z nichž dvacet jedna odmaturovalo na konci roku a pět složilo maturitní zkoušku již v průběhu roku.

V tabulce není uvedený údaj o případném nevyzkoušení studenta, který mohl být dalším důvodem sníženého počtu propadajících.

Čtvrtý ročník německého pedagogia se zavedl poprvé ve školním roce 1875/1876 a jak bývá zvykem, završení studia představovaly tzv. zkoušky zralosti. Absolvent mohl být klasifikován známkou „*mit Auszeichnung*“ (prospěl s vyznamenáním), „*sehr gut*“ (velmi dobře), „*gut*“ (dobře) nebo „*nicht befähigt*“ či „*nicht geeignet*“ (neprospěl). V případě, že student čtvrtého ročníku u maturitní zkoušky neuspěl nebo ji neabsolvoval a nebyl povolán ke zkoušce opravné, musel ročník opakovat. Úspěšnost maturit zaznamenává *Tabulka č. 9*.

¹¹⁵ Pouze jeden žák byl z pedagogia vyloučen v roce 1895/1896.

¹¹⁶ Bojovat do války odešlo celkem dvacet dva studentů maturitních ročníků (čtrnáct v roce 1914 a osm v roce 1915).

¹¹⁷ Během padesáti zkoumaných let zemřeli dva žáci čtvrtého ročníku ve školních letech 1880/1881 a 1883/1884.

Tabulka č. 8: Souhrnný počet studentů 4. ročníku v letech 1870–1920¹¹⁸

Školní rok	Na začátku školního roku	Nastoupili	Repetenti	Přišli odjinud	Přišli během roku	Vystoupili nebo byli vyloučeni	Na konci školního roku
1875/1876	32	25	-	7	-	-	32
1876/1877	38	36	-	2	-	1	37
1877/1878	43	38	1	4	-	-	43
1878/1879	45	39	4	2	-	-	45
1879/1880	37	32	5	-	-	-	34
1880/1881	44	38	4	2	-	1	43
1881/1882	38	33	1	4	-	-	38
1882/1883	23	20	1	2	-	1	22
1883/1884	25	25	-	-	-	1	24
1884/1885	18	18	-	-	-	-	18
1885/1886	17	17	-	-	-	1	16
1886/1887	16	15	-	1	-	1	15
1887/1888	21	21	2	-	-	-	21
1888/1889	22	20	-	2	-	-	22
1889/1890	35	29	-	6	-	2	33
1890/1891	31	26	-	5	-	1	30
1891/1892	37	36	1	-	-	1	36
1892/1893	40	40	-	-	-	-	40
1893/1894	45	45	-	-	-	-	45
1894/1895	41	41	-	-	-	-	41
1895/1896	43	42	-	1	-	1	42
1896/1897	34	34	-	-	-	1	33
1897/1898	39	38	1	-	-	-	39
1898/1899	40	38	2	-	-	-	40
1899/1900	48	43	1	4	-	-	48
1900/1901	37	36	1	1	-	1	37
1901/1902	46	45	1	-	1	-	47
1902/1903	31	30	-	1	2	-	33
1903/1904	23	20	1	2	1	-	24
1904/1905	49	47	2	-	-	1	48
1905/1906	40	38	2	-	-	-	40
1906/1907	48	46	1	1	-	-	48
1907/1908	44	41	3	-	-	-	44
1908/1909	43	42	1	-	-	-	43
1909/1910	55	53	2	-	-	1	54
1910/1911	38	37	1	-	-	-	38
1911/1912	42	41	-	1	-	-	42
1912/1913	40	39	1	-	-	1	39
1913/1914	31	31	-	-	-	1	30
1914/1915	21	19	-	2	-	14	7(21)
1915/1916	12	11	-	1	-	8	4(8)
1916/1917	3	3	-	-	-	8	1(8)
1917/1918	3	3	-	-	-	14	1
1918/1919	23	-	1	22	-	1	22
1919/1920	23	22	-	1	-	-	23
Celkem	1504	1393	40	74	4	62	1492

¹¹⁸ SOKA České Budějovice, *Chronik*, s. 63–371.

Tabulka č. 9: Výsledky maturitních zkoušek podle procentuální úspěšnosti¹¹⁹

Pořadí	Školní rok	Počet studentů		Závěrečné vysvědčení obdrželo	%
		III. ročník ¹²⁰	IV. ročník		
1.	1881/1882	30	38	38	100
2.	1883/1884	20	24	24	100
3.	1884/1885	19	18	18	100
4.	1885/1886	22	16	16	100
5.	1887/1888	24	21	21	100
6.	1889/1890	36	33	33	100
7.	1891/1892	41	36	36	100
8.	1892/1893	49	40	40	100
9.	1894/1895	48	41	41	100
10.	1895/1896	36	42	42	100
11.	1910/1911	43	38	38	100
12.	1912/1913	32	39	39	100
13.	1913/1914	19	30	30	100
14.	1915/1916	13	12	12	100
15.	1916/1917	15	9	9	100
16.	1917/1918	22	15	15	100
17.	1918/1919	29	25	25	100
18.	1899/1900	43	48	47	97,9
19.	1904/1905	43	48	47	97,9
20.	1893/1894	41	45	44	97,8
21.	1907/1908	44	44	43	97,7
22.	1911/1912	40	42	41	97,6
23.	1898/1899	46	40	39	97,5
24.	1879/1880	41	34	33	97,1
25.	1890/1891	41	30	29	96,7
26.	1909/1910	39	54	52	96,3
27.	1888/1889	31	22	21	95,5
28.	1905/1906	47	40	38	95
29.	1897/1898	42	39	37	94,9
30.	1880/1881	39	43	40	93
31.	1908/1909	54	43	40	93
32.	1906/1907	44	48	44	91,7
33.	1919/1920	21	23	21	91,3
34.	1882/1883	28	22	20	90,9
35.	1896/1897	41	33	30	90,9
36.	1900/1901	47	37	33	89,2
37.	1902/1903	29	33	29	87,9
38.	1875/1876	44	32	28	87,5
39.	1903/1904	48	24	21	87,5
40.	1886/1887	24	15	13	86,7
41.	1901/1902	34	47	40	85,1
42.	1878/1879	37	45	38	84,4
43.	1877/1878	46	43	36	83,7
44.	1871/1872	17	0	14	82,4
45.	1914/1915	14	21	7	81
46.	1873/1874	26	0	20	76,9
47.	1870/1871	21	0	16	76,2
48.	1876/1877	43	37	25	67,6
49.	1874/1875	30	0	12	40
50.	1872/1873	12	0	12+2	116,7 ¹²¹

¹¹⁹ SOKA České Budějovice, *Chronik* s. 29–365 a KARÁSKOVÁ, R. *Německý učitelský ústav, Tabulka č. 4.*

¹²⁰ Třetí ročník je uveden pouze pro početní porovnání žáků ve třídě. Maturitní zkoušky probíhaly až ve čtvrtém ročníku a taktéž procentuální vyhodnocení se týká čtvrtých ročníků.

¹²¹ Původní počet studentů byl 12 a s nimi maturovali ještě 2 repetenti navíc.

Maturitní zkouška se ve školním roce 1872/1873 skládala z deseti ústních a osmi písemných zkoušek z celkového počtu devíti předmětů. Matematika byla totiž rozdělena ještě do dvou dalších částí – aritmetiky a geometrie. Ostatní předměty kromě náboženství a nauky o polním hospodářství se skládali z obou druhů zkoušek. V následujícím školním roce přibylo pět povinných předmětů, mezi nimi krasopis, kreslení, zpěv, hra na housle a tělovýchova. Mezi nepovinné se řadili druhý zemský jazyk, tedy český, hra na piano nebo varhany a prokázání způsobilosti ve výuce v mateřské škole, ve výchově němých a nevidomých nebo slabomyslných. Maturitní zkouška ve školním roce 1874/1875 měla mírně pozměněný obsah předmětů. U praktické výuky se vyučovalo ještě navíc zvláštním metodám pro výuku, u matematiky geometrickému rýsování a dějepis vedl studenty i ke znalostem zemské ústavy. V dalším školním roce se změnila předtištěná struktura vysvědčení, na jejíž přední straně se nacházela klasifikace z povinných a nepovinných předmětů a na druhé straně hodnocení z mravů a oprávnění k výkonu pozice učitele či prozatímního učitele. V případě pobírání stipendia se student zavázal k šestiletému výkonu tohoto povolání. V dalších letech vznikla povinnost maturitní zkoušky ještě z předmětů pedagogiky, hry na klavír a varhany. Procentuálně činila úspěšnost z maturitních zkoušek během zkoumaného období 93%. Rozdíly mezi třetím a čtvrtým ročníkem v počtu studentů (viz *Tabulka č. 9*) jsou způsobeny repetenty či rozdělením žáků na externisty a internisty. V období válečných let odcházeli studenti maturitních ročníků na frontu a jiní se zase vraceli a skládali válečné maturity.

4.3.2. Teritoriální původ studentů

Teritoriální vymezení všech studentů Německého pedagogia v Českých Budějovicích během let 1870–1920 je obsahově velice rozsáhlou záležitostí, proto jsem se rozhodla pro obecnější porovnání prvního a posledního desetiletí mnou zkoumaného období a nechala tak prostor pro námět zkoumání budoucích badatelů. Předmětem mého výzkumu jsou první a čtvrté ročníky.¹²² V první části výzkumu se podrobně zaměřuji na původ studentů, který je převážně rozložen na území českých zemí a část studentů pochází ze čtyř zahraničních zemí (dnešního Rakouska, Maďarska, Polska a Švýcarska). Největší zastoupení ze zbytku Předlitavska mají Horní Rakousy a Štýrsko, po nich následuje Uhersko ze Zalitavska a jeden student se narodil na území Švýcarska.

Jak vykazuje tabulka, nejvíce zastoupeny jsou Čechy s počtem celkem tisíc sto padesát čtyři studentů. Malá část pochází z Moravy a to především v druhém období pouze tři studenti z celkových třiceti dvou. Ze sousedních zemí jsou dominantní Horní a Dolní Rakousy, na jehož území se narodilo celkem osmdesát sedm Čechů, Němců a Rakušanů. Do celkové sumy jsou započítány i ostatní spolkové země z řádku s názvem „*Odjinud*“, jako Tyrolsko a Štýrsko. Zbývá osm žáků narozených v Maďarsku, Polsku a Švýcarsku.

Tabulka č. 10: Teritoriální původ studentů v letech 1870–1880 a 1910–1920¹²³

Původ studenta	Počet studentů		Celkem
	1870–1880	1910–1920	
Čechy	715	439	1154
Morava	29	3	32
Horní Rakousy	5	59	64
Dolní Rakousy	7	0	7
Odjinud	19	5	24
Celkem	775	506	1281

¹²² V případě školních let 1870/1871–1874/1875 se jedná o první a třetí ročníky.

¹²³ Údaje z tabulky jsou čerpány z výkazů docházky a prospěchu studentů I. a IV. ročníků zkoumaných let.

Po podrobnější analýze prvního zkoumaného období studentů navštěvujících pedagogium bylo zjištěno, že velká část pochází z města, tedy čtyři sta čtyřicet čtyři budoucích učitelů. Více než polovina má však venkovský původ. Z menších obcí a vesnic přišlo studovat do Českých Budějovic celkem tři sta třicet jedna kandidátů. Přímo z bývalého okresu České Budějovice bylo napočítáno dvě stě patnáct žáků, z toho sto padesát pět z města a městyňů a šedesát žáků z obcí a vesnic. Podle dnešního rozdělení katastrálního území Čech se dvě obce nacházely v prostoru dnes vymezeného pouze k vojenským účelům, tj. v Boleticích. Celkem více než sedmnáct obcí zaniklo také po odsunu Němců v letech 1945–1946. Nejvíce studentů ucházejících se o studium na ústavu se hlásilo z jižních Čech a Plzeňského kraje, především z bývalého okresu Klatovy. Z okresů Jihočeského kraje obsadila přední místa města České Budějovice, Český Krumlov, Prachatice, Jindřichův Hradec, Tábor, Strakonice a Písek. Jediným českým krajem, odkud nepřišel žádný student, byl dnešní Zlínský kraj na Moravě. Kromě Zlínského kraje mají na ústavu své zastoupení všechny kraje. Rozsáhlé zastoupení je dáno tím, že mnoho studentů přicházelo z jiných učitelských ústavů jako repetenti. Podrobný přehled podává statistika v následující vytvořené tabulce.

Dominujícími oblastmi s výraznou německou menšinou byla města Český Krumlov, České Budějovice, Prachatice a Jindřichův Hradec včetně jejich zázemí, a naopak malé zastoupení měla převážně česká města Písek, Tábor a Soběslav – ta navíc hostila i vlastní učitelský ústav. Stejně tak příslušníci německé menšiny z Domažlicka a Klatovska, dvou regionů, které až do devadesátých let 20. století patřily z hlediska církevní správy do českobudějovické diecéze, odcházeli v relativně vyšším počtu studovat do českobudějovického německého pedagogia.

Důvodem velké návštěvnosti ústavu se stal fakt, že pedagogium patřilo dlouhé období od padesátých let devatenáctého století mezi jediné v jižních Čechách. Prvním vážným konkurentem německého ústavu se stal až učitelský ústav v Soběslavi v roce 1870, kam postupně přecházeli čeští studenti. Ke konci zkoumaného období se na německém ústavu nenacházeli již žádní Češi, pouze Němci. Stejně také nutno podotknout, že ústav byl v mnou zkoumané době opravdu ryze mužský. Navíc byl tehdy jako jediný ze středních škol nezpłatněn.

Tabulka č. 11: Nejčastější místo narození studentů Německého učitelského ústavu v letech 1870–1880¹²⁴

Kraj	Bývalý okres	Počet studentů		Celkem
		Město/městys	Obec/vesnice	
Jihočeský:	České Budějovice	155	60	215
	Český Krumlov	95	58	153
	Jindřichův Hradec	13	42	55
	Písek	3	3	6
	Prachatice	63	42	105
	Strakonice	13	3	16
	Tábor	3	15	18
Celkem:		345	223	568
Jihomoravský:	Brno	4	0	4
	Znojmo	0	2	2
	Hodonín	0	1	1
Celkem:		4	3	7
Karlovarský:	Karlovy Vary	2	0	2
	Sokolov	0	7	7
	Cheb	2	3	5
Celkem:		4	10	14
Vysočina:	Jihlava	0	1	1
	Pelhřimov	3	7	10
	Žďár n. Sázavou	2	1	3
	Havlíčkův Brod	0	2	2
Celkem:		5	11	16
Královéhradecký:	Náchod	0	1	1
	Trutnov	1	0	1
Celkem:		1	1	2
Liberecký:	Česká Lípa	0	2	2
	Liberec	3	0	3
Celkem:		3	2	5
Moravskoslezský:	Opava	2	1	3
Celkem:		2	1	3
Olomoucký:	Prostějov	0	1	1
	Šumperk	0	2	2
Celkem:		0	3	3
Pardubický:	Svitavy	0	1	1
Celkem:		0	1	1
Plzeňský:	Domažlice	3	18	21
	Klatovy	31	34	65
	Plzeň-sever	2	0	2
	Rokycany	0	1	1
	Tachov	1	2	3
	Plzeň-jih	0	2	2
	Plzeň-město	2	0	2

¹²⁴ Statistika byla vytvořena na základě získaných údajů ze SOkA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 47–90, č. knihy 47–90, *Výkazy docházky a prospěchu* a zpracována pomocí knih: ZÁRUBA, Vladimír a Pavel KOBLASA. *Šumava: místopisný slovník*. České Budějovice: Záruba-Koblasa, 2000 a FIBICH, Ondřej. *Nejúplnější místopisný slovník staré Šumavy: od Adámků po Žumberk*. Strakonice: Hrad, 2009. Stará Šumava. ISBN 978-80-901372-4-0.

Celkem:		39	57	96
Středočeský:	Benešov	2	4	6
	Kolín	1	1	2
	Příbram	3	3	6
	Kutná Hora	0	2	2
	Rakovník	1	1	2
Celkem:		7	11	18
Ústecký:	Děčín	1	2	3
	Chomutov	0	2	2
	Litoměřice	1	1	2
	Most	0	1	1
	Ústí n. Labem	0	2	2
	Louny	1	0	1
Celkem:		3	8	11
Celková suma:	České země	413	331	744
Rakousko:	Tyrolsko			7
	D. Rakousy			7
	H. Rakousy			5
	Štýrsko			4
Švýcarsko:	-			1
Polsko:	-			2
Maďarsko:	-			5
Celkem:				31
Celkem				775

4.3.3. Přechodné ubytování studentů během studijních let

Předmětem dalšího zkoumání při psaní kapitoly o studentech se pro mě stalo bádání po jejich aktuálním bydlení při studiu. Někteří pocházeli přímo z města České Budějovice, jiní z okolí, tudíž by si každý myslel, že do školy docházejí či dojíždějí z domova. Nicméně v mnoha případech to tak u studujících obyvatel města a jeho okolí nebylo. Ve většině případů byla uvedená ubytování v centru města nebo ve školních ubytovacích zařízeních. U studujících ze zbylé části země a ze zahraničí bylo naprostou samozřejmostí přechodné ubytování buď u svých poručníků či dozorců, nebo v podnájmu či ve školních ubytovacích kapacitách.

Ve výkazech školní docházky a prospěchu jsou u každého studenta uvedeny tři dohlížející osoby – otec (popřípadě matka), opatrovník a dozorce. V prvním zkoumaném desetiletí v letech 1870–1880 se na každém vysvědčení objevovala důkladně vypsaná adresa ubytovatele žáka a jeho povolání. Postupně se od těchto zápisů opustilo a vysvědčení změnilo svoji podobu na stručný popis jména otce, opatrovníka, dozorců a jejich adresy bydliště a u studentů byla na místě přechodného bydliště uváděna v mnoha případech pouze ulice. Práci mi tedy usnadnila nejen znalost ulic města České Budějovice, ale také porovnání se studentovým rodištěm a adresou zmíněných osob, a tím jsem dospěla ke zjištění studentova přechodného ubytování. V mnoha případech však zkoumání ubytování nebylo nikterak snadné zjistit, neboť pronajímatelé sídlili na jiné adrese, než byli jimi pronajímány studentské byty.

První průzkum z let 1870–1880 ukázal, že celkový počet studentů, jejichž rodné bydliště nebo sídlo rodičů je v Českých Budějovicích, se pohybuje okolo sto osmdesáti. Totéž město se stalo přechodným bydlištěm pro necelých šest set studentů, kteří byli nejčastěji ubytováni ve studentských bytech pronajímaných opatrovníkem a stravovatelem nebo ve školních ubytovnách. Častými ubytovateli, jejichž jméno se mnohokrát v katalozích studentů opakuje, je například paní Anna Jellinek, Maria Kunesch, Maria Niemetz, Maria Bartuška, Anna Stifter, Anna Klimesch, pan Johann Bitzan, Anton Czech, Adalbert Schmidtmajer, Johann Ženišek, Emanuel Figar, Friedrich Landa, Raul Hanusch, Johann Petrásek, Jakub Hajek nebo Mathias Procházka ad. Podnájem byl poskytován většinou v centru města nebo nejčastěji na předměstích. V katalozích často uváděnými ulicemi byly *Lobkowitzstraße* (dnešní Baarova),

Atspitalgasse/Schanzgasse (Hradební), *Böhm-gasse/Dominikanergasse* (Česká), *Landstraße* (Krajinská), *Salzgasse* (Solní/Za Radnicí), *Breite Gasse* (Široká), *Wiener a Prager Vorstadt* (Vídeňské a Pražské předměstí) nebo *Neue Gasse* (Nová).

Dozor nad studenty mohli vykonávat kromě rodičů a ubytovatelů také samotní učitelé. Důkazem je vyhláška z 25. května 1849, na kterou navázal v pozdějších letech ředitel Českého učitelského ústavu a vydal 21. listopadu 1908 Domácí řád a pravidla týkající se stravování, základního vybavení bytu a výchovy chovance.¹²⁵

Dále jsem se zaměřila na výzkum bydliště rodičů žáků. Výsledky jsem získala na základě analýzy druhého zkoumaného období ze zápisů v katalogích žáků z let 1910–1920 a došla jsem k závěru, že z celkových pěti set šesti studentů studujících během zkoumaných deseti let pocházelo 23% z Českých Budějovic, 61% z českých zemí a zbylých 16% ze sousedících států.¹²⁶

¹²⁵ BRČÁKOVÁ, J. *Český učitelský ústav*, s. 57–58.

¹²⁶ SOKA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 211–250, č. knihy 211–250, *Výkazy docházky a prospěchu*.

4.3.4. Předchozí studium

Předchozí vzdělání je u obou zkoumaných období značně rozdílné. V sedmdesátých letech 19. století se hlásila na učitelský ústav převážná část absolventů ročních přípravných kurzů, které byly poskytovány na základě vyrovnání věkových hranic pro přijetí na učitelský ústav a jejich výhodou bylo přijetí bez přijímacích zkoušek, ovšem pouze v případě úspěšného absolvování. V prvním zkoumaném období byli hlavními kandidáty na budoucí učitele dále studenti z nižších a vyšších středních škol. Naopak tomu bylo v druhém zkoumaném období, kde dominovali studenti z měšťanských škol, kteří se následně hlásili na pedagogium. V souhrnu pojmenovaném „ostatní“ jsou zahrnuty privátní školy, odborné a zahraniční. Někteří studenti studovali více škol, proto čísla uvedená v tabulce neoznačují počet studentů, ale frekventovanost studovaných škol.

Tabulka č. 12: Předchozí vzdělání studentů

Název školy	1870–1880	1910–1920
Gymnázium	149	41
Reálné gymnázium	72	1
Reálná škola	343	13
Měšťanská škola	95	414
Přípravný učitelský kurz	152	13
Ostatní	50	0

4.3.5. Sociální původ a průměrný věk

Sociální původ studentů je odvozován pomocí zjištění zaměstnání otce či v případě, že otec nebyl uveden nebo zemřel, jsem zaznamenávala povolání dozorčího nebo opatrovníka. A v několika málo případech byla uvedena matka jako studentova opatrovnice v době jeho studia. Po kompletním prostudování již několikrát zmíněných katalogů žáků a vyhledáním řádku s názvem „*Stand*“ (stav) lze studenta a především jeho rodiče zařadit do jednotlivých společenských sociálních vrstev.

Po provedení statistiky profese rodičů k účelu zařazení do společenských vrstev bylo vypočítáno celkem 90% otců, uvedených na úředním papíru studentova vysvědčení, dále 5% opatrovníků, u 4% byl na vysvědčení zapsán pouze dozorce a 1% tvořily matky. Během sledování let 1870–1880 prvních a čtvrtých ročníků pravděpodobně mohlo dojít ke změně povolání otce, nicméně s tímto údajem jsem se ve výkazech prospěchu, ve kterých byly záznamy o povolání zákonných zástupců vypsány, nesešla.

Tabulka č. 14 uvádí veškerá možná odvětví tehdy vykonávaných profesí rodičů kandidátů na učitele. Na základě výsledků tabulky lze usuzovat, že nejvíce uchazečů a to celkem sto sedmdesát přicházelo z rodin vlastních hospodářství a pracujících v zemědělství, tedy z nižších sociálních vrstev. Důvodem velkého zájmu potomků z rolnických rodin o studium na učitelském ústavu mohla být i skutečnost neplacení školného. Tím byla tato střední škola výjimečná.

Jako další nejpočetnější byl zařazen sektor školní. Zde se zřejmě projevila tradice dědění povolání z otce na syna, neboť za zkoumané období bylo zjištěno celkem devadesát dva otců pracujících jako učitelé, dalších pět jako ředitelé škol a spadají do složky státní správa. Za druhé bádané období tomu nebylo jinak, zde působilo dokonce sto čtrnáct otců jako kantorů.

Tabulka č. 13: Počty studentů z učitelských rodin

Povolání	1870–1880	1910–1920
Učitel (ve školství)	98	114
Jiné	677	366

Třetí oblastí zaměstnávající nejvíce osob byl sektor státní správy. Do této skupiny jsem zařadila nejen soudce a advokáty, ale také policejní strážce, správce, úředníky, inspektory a kontrolory, geodety, starosty měst, rádce, poštovní pracovníky, kostelníky a mecenáše ad.

Lze říci, že zkoumané rodiny byly především německého původu, tudíž i zaměstnanost rodičů se pohybovala na vyšších pozicích. Mimo hojnost řemeslníků ve stavitelství, lesnictví, v oděvním a obuvním průmyslu, sklářství a hornictví, se objevovala řada doktorů, obchodníků, ekonomů, ale také se vyskytla zaměstnání jako agent, kapitán nebo major, loďař, řada otců byli hostinskými a fabrikanty. Pod názvem „nespecifikováno“ je možno si představit přistěhovalce, občany, invalidy nebo vdovy. Dvanáct studentů bylo již plnoletých, a tedy stav rodičů uveden nebyl. Také jsem se setkala s příklady, kdy studoval syn s otcem současně.

Tabulka č. 14: Statistika profesí¹²⁷

Odvětví jejich profese	Zastoupení	
	Otec	Opatrovník
Zemědělské	170	
Školské	98	
Potravinářské	51	
Dopravní	9	
Státní správa	85	
Textilní, oděvní, obuvní	53	
Dřevozpracující/lesnické	40	
Obchodní	64	
Kovodělné	20	
Stavební	21	
Sklářské	12	
Hornické	5	
Lékařské	9	
Kožedělné	5	
Nespecifikováno	22	
Ostatní	80	
Neuvedeno (plnoletý)	12	
Nezjištěno	19	

¹²⁷ SOKA České Budějovice, *Učitel'ský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 47–90, č. knihy 47–90, *Výkazy docházky a prospěchu*; BRČÁKOVÁ, J. „Žádný učený z nebe nepadl.“, s. 52–53; TRNÍKOVÁ, V. *Učitel'ský ústav v Soběslavi*, s. 107–112.

4.4. Učitelé C. k. Německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích v letech 1870–1920

Nedílnou součástí dějin pedagogia tvořil vedle studentů také učitelský sbor, který měl hlavní zásluhu na žákově motivaci a volbě správné cesty pro budoucí povolání. Od něhož získané zkušenosti a osvojené znalosti mohli dotyční v budoucnu následně předávat dalším generacím.

Během uvedeného období se v budovách Německého učitelského ústavu vystříдалo celkem osmdesát šest profesorů. Konkrétní údaje a počty kantorů jsou uvedeny v ročních záznamech kroniky a katalozích učitelů, v nichž se bohužel nedochovaly záznamy všech učitelů v mnou zkoumaném období.¹²⁸

Celkem se na ústavu vystříдалo v letech 1870–1920 pět ředitelů. Prvním byl Franz Leonard Hradil, který stál u vzniku zprvu tříletého a poté čtyřletého pedagogia. Jako ředitel působil na škole v letech 1869–1873, kromě toho vykonával i pozici školního inspektora a vyučoval pedagogiku a český jazyk. Narodil se 18. listopadu 1821 ve Štěchovicích u Kroměříže na Moravě jako syn prozatímního učitele. Navštěvoval místní gymnázium a později vstoupil do řádu piaristů. Za nedlouho začal učit na řádové hlavní škole v Litomyšli, Lipníku nad Bečvou a Kroměříži, kde získal bohaté zkušenosti a jeho kariéra se začala postupně rozrůstat. Během období od 1. října 1848 do 30. září 1849 vyučoval na pražské nižší reálné škole. V ten samý rok se přestěhoval do Českých Budějovic a začal učit na tamější hlavní škole až do zrodu učitelského ústavu v roce 1870. Od roku 1856 pracoval na oné hlavní škole jako ředitel a jeho pozice zůstala neměnná až do vzniku ústavu pro vzdělávání učitelů. Od 2. listopadu 1869 začal Hradil vykonávat současně pozici okresního školního inspektora českých obecných škol a na učitelských ústavech ve městech České Budějovice, v Kaplici, Krumlově a Týně nad Vltavou. Jeho kariéra se stále rozrůstala až na zemského školního inspektora a ředitele zkušební komise pro české obecné a měšťanské školy. V roce 1882 se přestěhoval do

¹²⁸ SOkA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 749, sign. II/7, č. knihy 7, *Osobní spisy a výkazy učitelů 1882–1929*; SOkA České Budějovice, *Učitelský ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis*, s. 29–371.

Prahy a odešel do důchodu. Za své úspěchy byl při této příležitosti oceněn rytířským křížem řádu Františka Josefa. Dne 14. října 1900 zemřel.¹²⁹

Další z nástupců po Leonardu Hradilovi se stal Franz Gaksch, který byl pověřen z řad profesorů na roční zastoupení vedení ústavu v letech 1873–1874. A mimo toho působil též jako okresní školní inspektor. Narodil se 28. února 1833 v Libíně u Prachatic. Studoval čtyřletý učitelský ústav v Praze a následně získal způsobilost k vyučování na nižších reálných školách. Po několikaletých zkušenostech a osvojení dalších aprobací k výuce na vyšších školách přišel v roce 1870 na učitelský ústav do Českých Budějovic, kde vyučoval historii a zeměpis. Po něm byl jmenován doktor Adalbert Ruschka, který setrval na pedagogii nejdéle. Jako ředitel vedl v letech 1874–1897 předměty o metodách výchovy a vyučování, historii výchovy a od školního roku 1876/1877 i výuku německého jazyka a později ještě také geografii.¹³⁰

Franz Knothe se narodil 30. listopadu 1847 jako rodilý Němec a svou služební dobu ředitele vykonával dvanáct let, tj. až do smrti roku 1909. Vystudoval vyšší gymnázium a filozofickou fakultu v Praze. Rozhodl se pro výuku dějepisu a zeměpisu, které přednášel v německém jazyce. Jeho výplata činila při počtu sedmi hodin týdně okolo 3000 zlatých.¹³¹

Následně byl vedoucím školy opět pověřen pouze dočasně profesor Johann Nagel. Původem Němec pocházející z Hessenska se narodil v Badenheimu ve stejném roce jako Knothe, ale o několik měsíců dříve, tedy 25. července. Vystudoval nižší reálnou školu a učitelský ústav. Vyučoval přírodopis a přírodopyt a ročně si vydělával až kolem sedmi tisíc korun.¹³²

Další významnou roli v historii ústavu sehrál Gregor Tilp, pracoval na pedagogii jako školní rada. Po Knotheho smrti se stal ředitelem v letech 1909–1912. Obdržel aprobaci k výuce pedagogiky, somatologie a školní hygieny. Kromě výuky vedl od roku 1911 pravidelné konference. Vyučoval až do skonání v listopadu roku 1912.

Ve školním roce 1912/1913 pověřili profesora Ferdinanda Paula vedením ústavu na jeden školní rok. Profesor Paul se narodil 20. února 1868 v rodině katolíků. V roce

¹²⁹ SOKA České Budějovice, *Chronik*, s. 30–31.

¹³⁰ Tamtéž, s. 31.

¹³¹ SOKA České Budějovice, *Osobní výkazy a spisy učitelů 1882–1929*.

¹³² Tamtéž.

1904 si vzal vdovu Julianu Khulankovou a vychovávali společně jednoho syna a dvě děti z prvního manželství. Svou kariéru učitele započal absolvováním tříleté měšťanské školy a následným nástupem na učitelský ústav do Trutnova, který úspěšně zakončil maturitní zkouškou s vyznamenáním 2. července 1887. Po dvouleté praxi obdržel vysvědčení učitelské způsobilosti a začal pracovat na cvičné škole v rodném Trutnově, poté několik let v Praze jako učitel hlavní a cvičné školy a od roku 1907 v Českých Budějovicích.

Ředitelské křeslo převzal na další tři roky Franz Engl, učitel pedagogiky a výukových metod. Narodil se 21. listopadu 1856 a pocházel z Horšovského Týna u Domažlic. V letech 1868–1876 navštěvoval státní gymnázium v Plzni a po jeho absolvování studoval tři roky filozofickou fakultu ve Vídni. Po studiích se oženil a staral se se svou ženou o šest potomků. Zároveň vyučoval v rámci praxe na obecné škole jako pomocný učitel a podučitel ve Frýdlantu a po získání učitelské způsobilosti byl zaměstnán jako učitel hlavní školy v Liberci a později v Praze. Na závěr své pracovní dráhy se přestěhoval do Českých Budějovic, kde se stal v roce 1913 ředitelem německého učitelského ústavu.¹³³

Posledním ředitelem v mnou zkoumaném období se stal Dr. Ernst Raffelsberg narozený 30. září 1869 ve Vídni. Jako ředitel sloužil na ústavu osm let. Stejně jako předchozí ředitel Engl vyučoval na pedagogiu v Českých Budějovicích předměty pedagogiku a praktická cvičení a oba zasedali jako předsedové maturitních komis. V rodné Vídni vychodil městské gymnázium a učitelský ústav se zaměřením na předměty historii a geografii. Se svou ženou měli tři děti, zatímco sloužil na gymnáziu v St. Pöltenu v Horních Rakousích jako suplent. V roce 1898 se přestěhoval do Čech a začal pracovat na státní reálné škole v Litoměřicích, o rok později na gymnáziu v Žatci a v letech 1916–1927 nastoupil do budějovického učitelského ústavu na pozici ředitele školy.¹³⁴ Přehled všech ředitelů německého pedagogia v letech 1870–1920 je zaznamenán v tabulce níže.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž.

Tabulka č. 15: Ředitelé C. k. Německého učitelského ústavu v letech 1870–1920¹³⁵

Jméno ředitele	Období služby
Franz Leonard Hradil	1869–1873
Franz Gaksch	1873–1874
Dr. Adalbert Ruschka	1874–1897
Franz Knothe	1897–1909
Johann Nagel	1909
Gregor Tilp	1909–1912
Ferdinand Paul	1912/1913
Franz Engl	1913–1916
Dr. Ernst Raffelsberg	1916–1924

Jednotlivé kantory lze vyhledat v *Osobních spisech učitelů* uložených ve Státním okresním archivu v Českých Budějovicích, které se dochovaly po celé mnou zkoumané období. Nicméně neobsahují všechny záznamy osob pedagogického sboru v daných letech. Více informací lze nalézt také v *Kronice* ústavu, jenž je velkým přínosem k obecným dějinám ústavu. Nalezneme v ní výroční zprávy z celých padesáti mnou zkoumaných let, ale zřídka uvádí podrobné informace a zápisy o pedagogickém sboru. Výjimkou jsou nekrology nebo články o učitelích a jiných významných osobách při různých výročích školy.

Z osmdesáti šesti členů učitelského sboru se na ústavu vystříдалo během padesáti let šest ředitelů a osmdesát učitelů různého zaměření, mezi nimi dvacet učitelů cvičné školy, šestnáct kantorů hudby, čtyři učitelé tělocviku, šest katechetů, osmnáct pomocných učitelů a sedm suplentů.

Profesoři:

Franz Gaksch (1870–1874), Emanuel Schulz (1870–1892), Franz Weyde (1870–1900), August Löffler (1875–1877), August Wester (1877–1884), Franz Schmidtmeier (1878–1904), Josef Siegel (1881–1908), Peter Hribernigg (1884–1906), Johann Böhm (1893–

¹³⁵ KARÁSKOVÁ, Renata. *Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích*. Seminární práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí práce Miroslav Novotný.

1908), Karl Führich (1893–1925), Johann Fröhlich (1896–1926), Johann Nagel (1900–1912), Wenzl Wonesch (od r. 1902), Laurenz Niescher (od r. 1904), Franz Schmidt (1905–1923), Ferdinand Paul (od r. 1907), Franz Frank (1908–1909), Rudolf Hoschek (od r. 1909), Robert Hruby (od r. 1909), Johann Zenefels (od r. 1910), Alois Gränz (od r. 1911), Franz Oppelt (od r. 1915), Johann Kraus (od r. 1916).

Učitelé cvičné školy:

Roman Jarka (1870–1910), Anton Gerl (1875–1888), Johann Sauer (1875–1896), Wenzl Richter (1876–1911), Franz Frank (1888–1893), Adolf Huder (1905–1907), Johann Manlik (1907–1908), Johann Fürst (1908–1914), Friedrich Fröhnel (1913–1916), Raul Retzel (pomocný učitel ve školním roce 1874/1875), Raul Führich, Wenzel Wonesch, Johann Fröhlich, Adolf Maurer, Robert Hruby (suplent), Johann Fischer, Johann Fürst, Johann Zenefels, Johann Kraus.

Profesoři tělocviku:

Ferdinand Straube (1880–1908), August Richter (od r. 1907), Ferdinand Kranke, Adolf Štvrtník (pomocný učitel).

Profesoři hudby:

Johann Seidl (1892–1896), Johann Wagner (1896–1897), Karl Steinwender (1897–1905), Mathias Thöner (1905–1920), Rudolf Leberl (od r. 1916), Raul Lopáček, Johann Zerles (pomocný učitel), Josef Subert (internista, pomocný učitel), Josef Siebert (pomocný učitel), Peter Zoch (soukromý a pomocný učitel), Franz Jirhanovsky (pomocný učitel), Johann Machon (pomocný učitel), Mathias Thöner, Eduard Smola, Raul Jodl, Josef Schimek.

Učitelé náboženství:

Eduard Fantl, Laurenz Niescher, Dr. Martin Říha, Anton Svoboda, Wenzel Woneš, Jakob Fried.

Ostatní (pomocní učitelé/suplenti):

Josef Löser, Anton Melka, Johann Ryšavý, August Krehan, Dr. Josef Arnstein, Alois Gränz, Ferdinand Raul, Wenzel Honesch, Johann Wenig, Dr. Beno Karlez, Josef Schrutz, Franz Müller, Mathias Sedlák, Franz Herold, Johann Neubauer, Eduard

Adametz, Rudolf Blažek, Wenzel Zückert, Johann Söllner, Dr. Viktor Dvořák, Franz Husar, Albert Widmann.¹³⁶

¹³⁶ Doba zaměstnání kantorů na pedagogiu je uvedena pouze pro mnou zkoumané období. To znamená, že někteří profesori působili na ústavu ještě v roce 1920 a déle.

4.5. Porovnání C. k. Německého učitelského ústavu a českých pedagogií v Českých Budějovicích a Soběslavi

Před samotným srovnáním charakteru všech třech ústavů bych ráda obeznámila s druhem primárních pramenů, které sloužily k získání informací k daným tématům. Všechny tři diplomové práce byly sestaveny z údajů získaných ve Státních okresních archívech v Táboře a Českých Budějovicích. Zatímco oba české učitelské ústavy byly zpracovány na základě českých tištěných archiválií, pro mnou zpracovávaný německý učitelský ústav se dochovaly pouze rukopisy psané kurentem.

Český učitelský ústav v Českých Budějovicích byl zadán Janě Brčákové pro období 1905–1920, tedy celkem pro patnáct let. Další český protějšek v Soběslavi zpracovala Věra Trníková pro období 1871–1948, což činí sedmdesát sedm let. Mnou provedený výzkum pojal období v rozsahu padesáti let existence německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích. Z časového hlediska je tudíž neefektivní sledovat statistické a početní údaje týkající se studentů, učitelů, profesí otců aj. za celé období, neboť výsledky by byly zkreslené. Pokusím se tedy alespoň o porovnání společně zkoumaných let a přínosnosti ústavů.

Jak jsem již opakovaně zmínila v kapitolách výše, Německý učitelský ústav, jehož vývoj započal založením preparandií při hlavní škole, se vyvíjel už od poloviny devatenáctého století. Založení pedagogia bylo velikým přínosem pro celé jižní Čechy a i zbylé části korunních zemí a převážně pro Horní Rakousy. Přestože se v něm vyučovalo německy, český jazyk byl na výběr mezi nepovinnými předměty. Výhodou pro české studenty bylo konání zkoušek v mateřském jazyce, nicméně to netrvalo po celou dobu zkoumaných let. V roce 1871 vznikl ústav v Táboře a o rok později byl přestěhován do Soběslavi. Přičemž byla na německém ústavu vydána vyhláška, která znamenala pro české studenty německého ústavu přesun na český soběslavský. Zpočátku rozkaz nebyl brán zcela vážně, ale od roku 1909 se na německém pedagogiu kromě dvou jedinců žádný český student nevyskytoval. Odchod žáků české národnosti byl znatelný na stavu celkového počtu studentů. Od roku 1905 měli studenti navíc na výběr mezi českobudějovickým a nedalekým soběslavským ústavem. Na tabulce níže je zřetelný postupný pokles studentů německého ústavu, ať už z důvodu existence více škol pro učitelské vzdělávání, tak také z důvodu vypuknutí války.

Co se týká celkového počtu studentů ústavů během zkoumaných let navštěvovalo německý učitelský ústav celkem 7 178 chlapců, český v Českých Budějovicích celkem 1550 chlapců i dívek a soběslavský 4 561 žáků. Z těchto hodnot lze usoudit, že německý ústav měl oproti soběslavskému podstatnou početní převahu, přestože u soběslavského bylo zkoumáno o dvacet sedm let více.

Tabulka č. 16: Vývoj celkového počtu studentů na Českém a Německém učitelském ústavu v Českých Budějovicích v letech 1905–1920¹³⁷

Školní rok	ČUÚ					NUÚ				
	1.	2.	3.	4.	Celkem	1.	2.	3.	4.	Celkem
1905/06	41	0	0	0	41	49	46	47	40	182
1906/07	40	40	0	0	80	54	49	44	48	195
1907/08	40	41	39	0	120	43	56	44	44	187
1908/09	41	39	40	35	155	49	42	54	43	188
1909/10	42	40	44	33	159	36	50	39	54	179
1910/11	40	34	35	37	146	37	42	43	38	160
1911/12	41	36	29	33	139	26	34	40	42	142
1912/13	41	36	38	27	142	17	19	32	39	107
1913/14	41	34	36	38	149	17	16	19	30	82
1914/15	41	33	32	34	140	19	18	14	21	72
1915/16	40	40	32	30	142	31	17	13	12	73
1916/17	40	41	47	26	154	34	23	15	19	81
1917/18	41	40	49	38	168	28	34	22	15	99
1918/19	40	42	45	46	173	22	23	29	25	99
1919/20	40	44	49	53	186	35	17	21	23	96
Celkem	609	540	515	430	2094	497	486	476	483	1942

Z hlediska teritoriálního původu je to zcela zřejmé. Na německý ústav se přicházeli uchazeči především z jižních Čech, pohraničních měst a z Rakous. Oproti tomu české ústavy měly rozdělená teritoria na ose západ a východ. Tedy u českobudějovické školy

¹³⁷ Tabulka byla převzata z práce J. Brčákové, „Žádný učený z nebe nespádl.“, s. 48.

dominovaly oblasti vedle jižních Čech a samotného města, ještě Klatovsko a Domažlicko a do Soběslavi se hlásili kandidáti z hostitelského města, ze středních Čech, především z Prahy, dále z Královéhradecka, Plzeňska nebo Brněnska a ze zbytku Moravy.

Viditelný rozdíl spočívá rovněž v původu sociálním. U českých ústavů pochází většina studentů z rolnických rodin, jejichž otcové byli zaměstnaní nejvíce v zemědělství jako vykonavatelé většinou těžkých prací na poli. Německý ústav oproti českým vykazuje podstatné zastoupení otců taktéž v odvětví zemědělském, ale s nepatrným rozdílem v profesi. Téměř polovina byla majiteli hospodářství, pozemků či domů nebo správci hospodářství. Nepatrná část se živila pracemi na poli nebo pastýřstvím. Dále je u německého ústavu oproti českým protějškům početně nápadná část výše postavených otců na pozici soudců, advokátů, dokonce i agentů, ekonomů, úředníků, kontrolorů, inspektorů, starostů, ředitelů škol, obchodníků nebo průvodců.

Shodné výsledky jsou u odvětví školského, stejně jako u většiny profesí, byli potomci následovníky otcova povolání, tudíž otec učitel se umístil na druhé nejčastější zaměstnání po zemědělském sektoru.¹³⁸

¹³⁸ Srovnání BRČÁKOVÁ, Jana. „Žádný učený z nebe nepadl.“ *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905–1920*. České Budějovice, 2005 (diplomová práce); NOVOTNÝ, Miroslav a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech: od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. ISBN 80-7040-883-9; TRNÍKOVÁ, Věra. *První český učitelský ústav na jihu Čech: učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948*. České Budějovice, 2013 (diplomová práce).

Závěr

Diplomová práce na téma *Německý učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1870–1920* se skládá ze čtyř hlavních kapitol a dvacet čtyři podkapitol. Práci jsem zhotovila na základě zpracování archivních pramenů uložených v SOkA v Českých Budějovicích. Ke zkompletování všech kapitol práce a k jejímu zasazení do historického kontextu jsem využila taktéž odborné literatury, slovníků, příruček a dobového tisku. Pro zkoumané období se dochovaly pouze prameny rukopisné, tedy původní, psané švabachem. Kromě odborné literatury jsem tedy pracovala pouze s cizojazyčnými zdroji.

Za cíl práce jsem si stanovila kompletní zmapování instituce Německého pedagogia v daných letech a vliv její existence na život ve městě a celkově v české zemi. Při procházení pramenů jsem zjistila, že na detailní zpracování celé historie ústavu jsou dva roky studia velice krátkou dobou pro podrobné prozkoumání tak rozsáhlých exemplářů k tématu. Proto jsem se rozhodla u práce se statistickými údaji, jako je kapitola o studentech a učitelském sboru, pro srovnání několika podrobných výzkumů provedených za určité časové úseky. Ve zbylých částech práce jsem se předem stanovených cílů snažila dosáhnout.

V několika kapitolách jsem se soustředila na hlubší historii, než bylo v zadání práce, tj. dějinami již od roku 1848 a dříve. Zajímalo mne totiž kontext a návaznost událostí předcházejících vzniku učitelského ústavu, který měl kořeny právě již v padesátých letech 19. století. Dalším důvodem pro studium zdrojů časově většího rozpětí byla snaha o přiblížení tématu práce z historického kontextu.

Celkově bych shrnula postup mé práce ze dvou hledisek – za první jsem dostala prostor k prokázání znalostí a ovládnutí německého jazyka ze studovaného oboru Česko-německých areálových studií při překladu německého novogotického písma a za druhé jsem se obohatila o nové poznatky o dějinách školství na jihu Čech, neboť historie není mým studovaným oborem. Jen bych ještě ráda zmínila, že téma je velice zajímavé a jeho zpracování pro mě bylo přínosné, ale zasloužilo by si delší časový prostor, který při studiu dvouletého magisterského oboru nepostačuje, nebo výběr užšího časového rozpětí pro zkoumání. Nyní téma čeká na dalšího badatele.

Seznam pramenů a literatury

Primární zdroje

Archivní prameny

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 1–2, č. knihy 1–2, *Knihy normálií*.

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*.

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 47–250, č. knihy 47–250, *Výkazy docházky a prospěchu 1870–1920*.

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 314–364, č. knihy 314–364, *Protokoly o maturitních zkouškách 1870–1920*.

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 719–734, č. knihy 719–734, *Školní matrika*

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 743, sign. II/1, č. knihy 1, *Výroční zprávy 1872–1938*.

SOkA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 749, sign. II/7, č. knihy 7, *Osobní výkazy a spisy učitelů*.

Sekundární zdroje

Odborná literatura

ADAMISOVÁ, Hana. *Českobudějovický pakt (K pokusu o česko-německé vyrovnání v Českých Budějovicích na počátku 20. století)*. České Budějovice, 1994, 142 s. (diplomová práce).

BESTREJKOVÁ, Romana. *Česko-německé vztahy v Českých Budějovicích na počátku 20. století ve světle českobudějovického německého tisku (Českobudějovický pakt)*. České Budějovice, 2016 (bakalářská práce).

BLATNÝ, Ladislav JŮVA, Vladimír. *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita Brno, 1996. ISBN 80-210-1295-1.

BRČÁKOVÁ, Jana. *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905-1920*. České Budějovice, 2005 (diplomová práce).

BRIX, Emil. *Der böhmische Ausgleich in Budweis*, Österreichische Osthefte 24, Wien 1982.

ČECHUROVÁ, Jana –RANDÁK, Jan a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 713. ISBN 978-80-7422-309-9.

ČELAKOVSKÝ, Jaromír. (ed.), *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství, na ten čas platné v království Českém*, Praha 1886.

DAŇHELOVÁ, Ivana. *Historie učitelských ústavů na Moravě a jejich význam pro současnost*. Brno, 2012.

Encyklopedie Českých Budějovic. České Budějovice: Město České Budějovice, 1998, 592 s. ISBN 80-238-3392-8.

Dostupné též z: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/>

ENGELBRECHT, Helmut. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens: Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 3, Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984. ISBN 3-215-04002-6.

ENGELBRECHT, Helmut. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens: Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 4, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984. ISBN 3-215-05191-5.

HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*. Vydání první. Praha: Academia, 2014, 723 s. ISBN 978-80-200-2389-6.

HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

CHVOJKA, Jiří. *Město pod Černou věží. Vyprávění z historie Českých Budějovic*, České Budějovice 1992.

JŮVA, Vladimír. *Dějiny výchovy, školy a pedagogiky*. Praha: SPN, 1988.

KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. V Praze: Sfinx Bohumil Janda, 1929. Škola vševědná.

KING, Jeremy. *Budweisers into Czechs and Germans: a local history of Bohemian politics 1848-1948*. Princeton: Princeton University Press (2nd print.), 2005, 284 s. ISBN 0-691-12234-2.

KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, 354 s. ISBN 80-7203-022-1.

KOTILOVÁ, Klára. *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1920-1948*. České Budějovice, 2005 (diplomová práce).

KOŤA, Jaroslav. Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci, in: Petr SVOBODNÝ – Jan HAVRÁNEK (edd.), *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Praha 1996

Václav KOVÁŘÍČEK, *Materiály k dějinám pedagogiky*, Olomouc 1983.

KRATOCHWIL, Karl – MEERWALD, Alois. *Heimatbuch der Berg- und Kreisstadt Böhmisches-Budweis: mit einer Sammlung von alten und neueren Sagen*, Böhmisches Budweis: 1930.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2013, 416 s. ISBN 978-80-246-2177-7.

LAISKE, Miroslav. *Časopisectví v Čechách 1650–1847*, Praha 1959.

LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (ed.). *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009. Historie, otázky, problémy. ISBN 978-80-903756-6-6;

MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích. Období let 1848–2001*, Praha 2002.

MORKES, František. *Devětkrát o českém školství (přehledný průvodce)*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, 2004. ISBN 80-901461-6-3.

NIKRMAJER, Leoš. *August Zátka - příspěvek k politickému životu Českých Budějovic na přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice, 1992, 102 s. (diplomová práce).

NOVOTNÝ, Miroslav a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech: od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006. ISBN 80-7040-883-9.

NOVOTNÝ, Miroslav. *Vyšší školství a vzdělanost na jihu Čech od středověkých počátků do poloviny 20. století*. České Budějovice, 2006 (habilitační práce).

NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí. In: *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009, s. 148-163. Historie, otázky, problémy. ISBN 978-80-903756-6-6;

PECHA, Miloslav. *Státní převrat v říjnu 1918 v Českých Budějovicích: předpoklady, průběh a význam*. České Budějovice: Studio Gabreta, 1999.

RADA, František. *Když se psalo T. G. M.: České Budějovice v prvním desetiletí republiky*. České Budějovice: Růže, 2. vyd., 1992. ISBN 80-7016-049-7.

RÁDL, Emanuel. *Válka Čechů s Němci*. Praha 1993.

ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007.

ROUBÍK, František. *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863–1895*, Praha 1936.

ROUBÍK, František. *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, Praha 1930.

SEDLMEYER, Karl Adalbert. *Budweis: Budweiser und Stritschitzer Sprachinsel*. Miesbach 1979, 581 s.

SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách. Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946*. Praha 2002.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů I–II*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918. Spisův musejních.

THONOVÁ, Markéta. *Německý tisk v Českých Budějovicích na přelomu 19. a 20. století (Budweiser Zeitung a Budweiser Kreisblatt)*. České Budějovice, 1998, 95 s. (diplomová práce).

TRNÍKOVÁ, Věra. *První český učitelský ústav na jihu Čech: učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948*. České Budějovice, 2013 (diplomová práce).

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-210-0458-4.

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

ZÁRUBA, Vladimír – KOBLASA, Pavel. *Šumava: místopisný slovník = Böhmerwald : topographisches Wörterbuch*. České Budějovice: Historicko-vlastivědný spolek v Českých Budějovicích, 2006.

FIBICH, Ondřej. *Nejúplnější místopisný slovník staré Šumavy: od Adámků po Žumberk*. Strakonice: Hrad, 2009. Stará Šumava. ISBN 978-80-901372-4-0.

Internetové zdroje

ČRo Rádio Česko. *Pořad Dnešní výročí: 21. 7. 1773: Zrušení jezuitského řádu* [online]. In: BERKOVÁ, Helena a Ivan ŠTAMPACH. 21. 7. 2008 [cit. 2018-02-26]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radio_cesko/vyroci/zprava/21-7-1773-zruseni-jezuitskeho-radu--476675.

Encyklopedie Českých Budějovic [online]. [cit. 2019-05-05]. Dostupné z: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/>.

Seznam příloh

Tabulky

Příloha č. 1: Přehled učitelství ústavů

Příloha č. 2: Přehled hodinových dotací pro jednotlivé předměty C. k. německého učitelství ústavu v Českých Budějovicích

Obrazové

Příloha č. 3: Ukázka dobového tisku Budivoj

Příloha č. 4: Ukázka zápisu z přijímací zkoušky do I. ročníku ve školním roce 1913/1914

Příloha č. 5: Vzpomínka na Františka Josefa I.

Příloha č. 6: Ukázka z kroniky – odchod tří kantorů do penze

Příloha č. 7: Ukázka osobního spisu člena učitelství sboru Franze Knotheho

Příloha č. 8: Německý státní koedukovaný učitelství ústav v Českých Budějovicích

Příloha č. 1: Přehled učitelských ústavů

	Učitelské ústavy	Státní mužské		Státní ženské		Městské mužské		Městské ženské		Církevní mužské		Církevní ženské		Soukromý ženský		Utraquistický církevní ženský	
		české	německé	české	německé	české	německé	české	německé	české	německé	české	německé	české	německé	české	německé
1.	Brno	1872	1871	1872	1872												
2.	Čáslav									1871							
3.	České Budějovice	1905	1870					1892				1899 1905 1915 ¹					
4.	Hradec Králové	1874											1881				
5.	Cheb		1870														
6.	Chomutov		1874								1894						
7.	Chrudim																
8.	Jičín	1869															
9.	Kladno																
10.	Kroměříž	1891															
11.	Kutná Hora	1870										1891					
12.	Liberec		1892										1905				
13.	Litoměřice		1870														
14.	Litomyšl																1870
15.	Olomouc		1870								1898						
16.	Opava		1870		1870												
17.	Pízeň	1892		1900													
18.	Polička	1905															
19.	Praha	1869	1870	1869	1870								1877				
20.	Přerov																
21.	Příbor	1875															
22.	Příbram	1874															

¹ Kongregace školských sester de Notre Dame vedla v letech 1904–1942 ženský učitelský ústav v domě U Svatého Josefa v ulici Na Sadech. Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti se též starala o možnost učitelského vzdělání v Českých Budějovicích a založila tři učitelské ústavy s právem veřejnosti: v roce 1899 ženské pedagogium, roku 1915 ústav pro vzdělání učitelek mateřských škol a v tomtéž roce ještě industriální kurz pro ženy. Viz článek internetového periodika: NOVOTNÝ, M. a kol. *Encyklopedie Českých Budějovic* (učitelské ústavy).

Příloha č. 2: Přehled hodinových dotací pro jednotlivé předměty C. k. německého učitelského ústavu v Českých Budějovicích¹³⁹

Povinné předměty	Přípravná třída	I. ročník	II. ročník	III. ročník	IV. ročník
Náboženství	2	2	2	1	1
Pedagogika a praktická cvičení	-	-	3	5	9
Vyučovací jazyk	8	4	4	4	4
Geografie	2	2	2	2	1
Dějepis a nauka o státní ústavě		2	2	2	2
Matematika a geometrické rýsování	3	5	4	3	2
Přírodopis	3	2	2	2	1
Přírodopis		2	2	3	2
Nauka o polním hospodářství	-	-	-	2	2
Krasopis	2	1	-	-	-
Kreslení	3	2	2	2	1
Hra na housle	2	2	2	2	2
Zpěv	1	2	2	1	1
Tělocvik	2	2	2	1	1
Celkem hodin	28	28	29	30	29

¹³⁹ SOkA České Budějovice, Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der K. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*, s. 21.

Ročník VI. V Českých Budějovicích dne 5. června 1870. Číslo 45.

Předplácí se pro Budějovice a donáškou do domu:

na měsíc	1 sl. 40 kr.
na čtvrt roku	1 sl. 20 kr.
na půl roku	2 sl. 40 kr.
na celý rok	4 sl. 80 kr.

Vychází dvakrát týdně vždy ve čtvrtek a v neděli ráno.

BUDIVOJ.

Poslou se předplácí:

na měsíc	1 sl. 50 kr.
na čtvrt roku	1 sl. 20 kr.
na půl roku	3 sl. — kr.
na celý rok	6 sl. — kr.

Jednotlivá čísla prodávají se po 5 kr.

Inserty přijímá za administraci H. Volf, kupec v kanovnické ulici. Za jeden třísloupový řádek drobného písma se platí 3 kr. mimo kolek 30 kr. za každé otisknutí. — Věci listu vůbec se týkající buďtež zaslány na redakci na inčném předměstí. Rukopisy buďtež frankovány mimo reklamace nespáčená, jichž vyplácejí neřába.

Zřídme si vlastní školy v Budějovicích!

V předposledním čísle zmínili jsme se o stížnostech, kteréž veliká část obyvatelstva Budějovickeho vede na zdejší obecné školy. Stížnosti ty, byvše jednou dány v veřejnost, pobouřily přátely i nepřátely těch mužů, podle jejichž vůle zřízeny jsou zdejší školy a podle jejichž přání anebo rozkazu voleni byli učitelové. Někdo z těch přátel vyřídil se v „Anzeigru“ na celý téměř svět, a v pravém toho slova smyslu sopl a zuří na každého, kdo není zrovna velebitelům škol německých. Pro nás jest tento neobyčejně sprostý a nad míru arrogantní článek jen proto důležitý, že se pisatelé jeho zlíbilo, celou tu bouři proti zdejší škola povstalo, svěsti na hlavy Čechů. My jsme už dostatečně navykli, že němečtí liberálové všecy následky svojí hlouposti konečně jenom nám Čechům za vinu kladou; a proto nedivíme se, když by i zdejší němečtí liberálové nás odpovědný učiniti chtěli za tu bryndu, do které se uvedli svým moudrým hospodařením na školách městských v Římě jedná se teprve o neomylnosti; naši němečtí liberálové ale už jsou dávno neomylní, a přihodili se jim cos lidského, nikdá tím nem vinna jejich nemotornost anebo chatrnost jejich zásad, ale vždy jsou vinní jen ti Čechové; ti jsou plni šalby a klamu, podvodu a ouiskoků, a páni liberálové zůstanou vždy neomylní jako bohové, a vždy čisti jako sluneční paprsek. Celý ten pokřik o divném stavu zdejších škol a o rozkošném zacházení s dětmi jest prý jen dílo Čechů, kteří chtějí zůstatiti školy německé, aby mohli zaříditi školy české. Tak ujišťuje „Anz.“ a dokládá k tomu, že zdejší německé školy nebudou toho zeletí, když české děti odtud odejdou; o tom prý jest „Anz.“ přesvědčen. Jen ať páni Čechové — tak píše „Anz.“ doslovně — nežádají nižádných obětí od Němců, a my pochybujeme velice, že by naše německé obecní zastupitelstvo se naklonilo, něčím přispívati na české školy. — Slovo těchto musíme si trochu všimnouti. Upozornili jsme už čtenářstvo své mnohokrát, že „Anz.“ se zdá býti tlumočnickem německých členů městského zastupitelstva a tlumočnickem těch, kteří zdejšími obecními školami vládnou. A tento tlumočnick nestydí se nám veřejně říci do očí, že nikdo nebude litovati toho, když děti naše ze škol městských odejdou. Čechové, jakého as povšimnutí a jaké as péce požívají vaše děti na zdejších městských školách? Hle veřejně se vám říká, že o děti vaše nikdo nebdě, a ani ředitel ani žádný učitel neovze se proti této nestydatosti, proti tomuto zjevnému pohrdání vašimi dětmi. Nyní můžete věděti, mnoho-li lasky asi naleznou vaše

ditky na zdejších školách. Pokud jich tam nechati chcete, aby byly poněmčovány, jsou páni tak milostivi, že jim tam msta popřejí; ale vezmete-li si je prý, budou ti panové srdečně rádi. Sudež tedy, není-li sycrovaný čas, pomýšleli na školy české, na školy, kdež by ditky vaše dále vychovávány byly po křesťansku, jako vy je sami doma vychováváte, a kdež by se k nim mívalo tou řečí, kteréž rozumějí. Nám se zdá, že by zařízení zvláštních škol nebylo nemožné ba ani těžké. Českých rodin jest v Budějovicích mnoho. Kromě těchto dávali by do nově zřízených škol své ditky také rodičové venkovští, ano snad i mnohá rodina německá by se k nim ráda uchýlila. Ve školách těch mluvilo by se k dítkám v té řeči, kteréž se doma naučily, a takto by se nemohlo státi, že by tři leta ve škole sedíce, nic neměly, jako se nyní děje. Žádný rozumý člověk nechtěl by tomu, aby se děti české naučily německy; a ve škole naši naučily by se snáze, nežli v nynějších městských. České dítě slyší v německé škole dvacetkrát některé německé slovo a neví, co jest to, když se mu to češtinou nevyšvětlí; když se mu po celý čas navštěvy každé německé slovo zase češtinou objasní, porozumí všemu a vzdělává se v obojí řeči. Děti německé přiučovaly by se takto zase češtině a těch potřebnějších Němců jest u nás mnoho, kteří by nechtěli, aby děti jejich také český uměli. Který femeslník a který obchodník obejde se v Budějovicích bez češtiny? O žáky by tedy nebyla nouze; neboť skoro všickni rodičové zdejší přejou si, aby děti jejich byly po křesťansku vychovány a v obou řečích vycvičeny. A proto že by nová škola dosti žáků měla, vystačilo by školné na zapravení útrat. Nedavno jsme oznámili, jaké školné se ustanovuje novými zákony; každý platil by rád aspoň tolik na škole, kdež se dítě vychovává v témž náboženství a v témž jazyku jako doma, co platiti musí na škole, kdež se nedostatečně přihlíží k náboženství dítěte a docela nic k jeho mateřské řeči. A konečně když by se i něco připláceli mauselo, vždy najdou se upřímní přátelé dítek, kteří nebudou od toho, aby něco připláceli až do té doby, kdy Budějovice budou mít obecní zastupitelstvo, kteréž by uznalo, že povinnost jeho jest, počovati také o české děti. K nynějším páním nešli bychom zebrať, a „Anz.“ mohl si uposřiti své ujišťování, že by naše německé obecní zastupitelstvo ničím nepřispělo na ty nové školy. Zdejší Židé mají dva učitele, z nichž každý má ve škole asi 30 dítek, a oni platí si všecko sami bez něčí pomoci, a platí to rádi, protože mohou bezpečně očekávati, že ditky jejich budou vychovány podle víry a přání rodičů. Proč bychme my nemohli podobně učiniti, když budeme snadno mít v každé třídě mnohem

více dětí? Ano my můžeme ještě více učiniti; my můžeme zříditi školy, do kterých bychme vzali tolik dětí, co jich podle zákona býti smí, a potom ještě vedle nich zase školy jen pro malý počet dětí, jejichž rodičové si přejí, aby děti jejich dobře vyučeny byly, za to ale ochotni jsou, větší školné platiti.

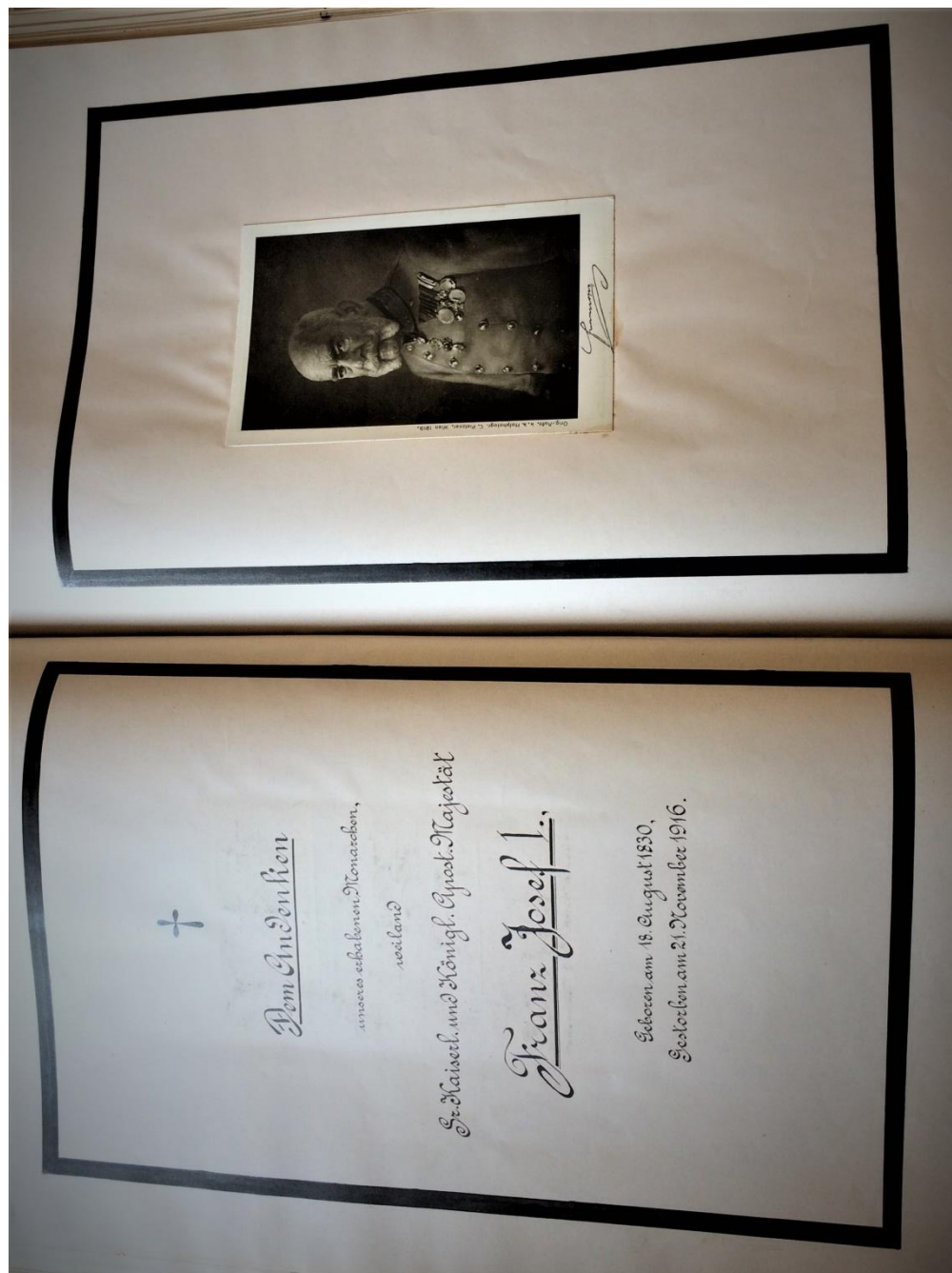
To všecko dá se prověsti bez pomoci obecního zastupitelstva a děti naše byly by ve školách, kdež by se neřikalo, že toho nikdo litovati nebude, když odejdou. Pozveme některého rozumného ředitele z Prahy, a až přijede, domluvme se s nim, povězme mu, mnoho-li asi děti by do nových škol přišlo, zaručme mu, že doplatíme, co by se na školném nedostávalo k zapravení nutných výloh; a on vezme se o věc, objedná si pořádné učitele a může se už po sv. Václavu v nových školách vyučovati. — Nyní, a to bez odkladu, jest třeba, abychom se smlouvali a jmenovitě, aby se prohlásili ti rodičové, kteří by své ditky chtěli z městských škol vyřáti a do těch nových dáti. Nikdo ať se nebývá, že by na dvě místa mausel školné platiti; zákon dovoluje zřizovati vedle obecních škol také jiné školy a kdo děti své do těchto druhých posílá, nepotřebuje obci platiti školné. Povidá se nám veřejně, že toho nikdo litovati nebude, když děti naše odejdou ze škol obecních; nedejme takto pohrdati dětmi svými a a starajeme se o školy, kde budou učitelé a ředitel míti k dětem našim srdce a lásku.

Přehled politický.

Doplňovací volby do sněmu českého pro Prahu, totiž Staré město, Nové město a Hradčany ustanoveny jsou na den 7. června. Při doplňovacích volbách v Čechách budou se voliti zase starí deklaranti, kteří do sněmu nepůjdou. Sněm Český nebude tedy zase zastoupen poslanci národu českého. Jestli se ostatně německým poslancům na sněmu tomto povede tak šťastně jako posledně, jest jiná otázka. Očekává se, že někteří poslanci němečtí vzdají se práva poslaneckého a že hlavně učiní tak velkostatkáři někteří, a tu pak snadno mohlo by se stát, že nebylo by tolik členů, kolik jich dle zákona potřebí jest, aby mohli činiti platná usnesení. Kdyby tedy složilo tolik poslanců mandáty, aby nesešel se potřebný počet, nemohl by sněm český ani vykonati volbu do „říšské rady.“ Obeslání „říšské rady“ jest přece to hlavní, oč se ústavákům českým jedná.

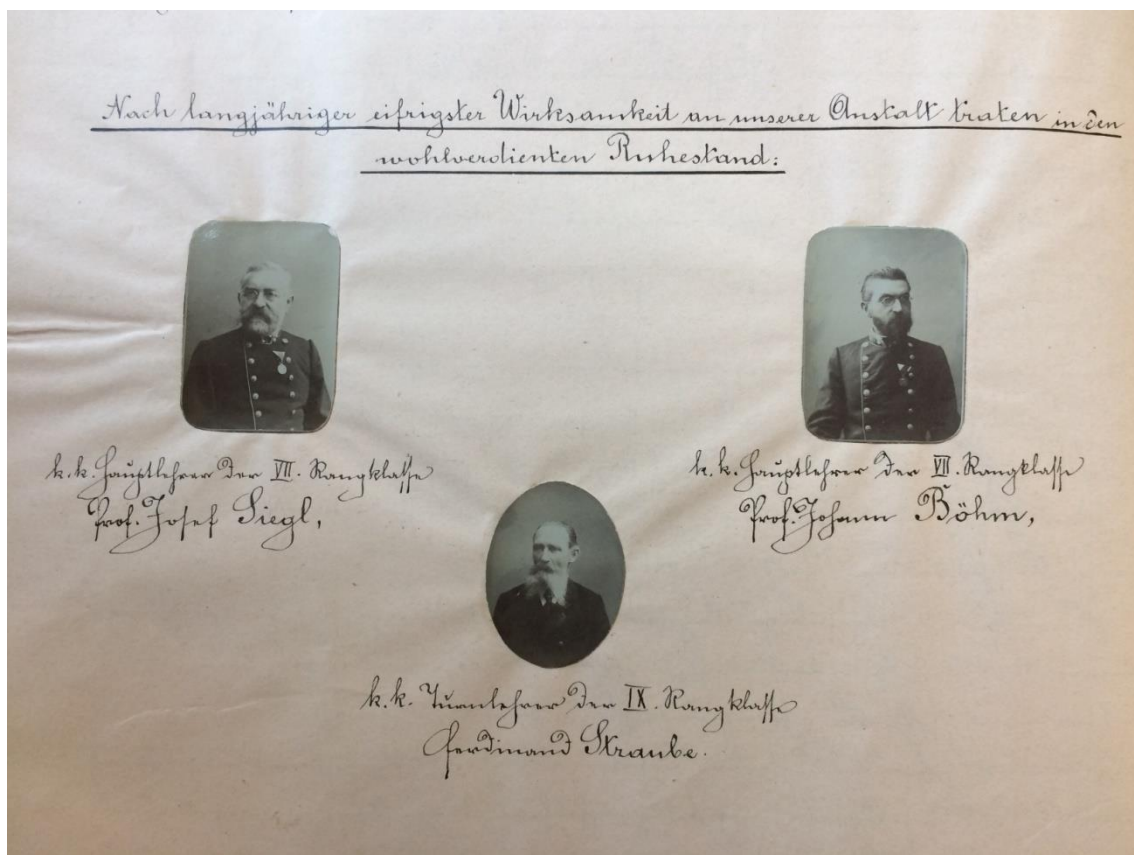
Volby do sněmu moravského odbyvati se budou ve venkovských obcích dne 23. června, pro města a obchodní komory dne 27. června a ve sboru velkostatkářů dne 30. června a 1. července. Ve slovanských obcích budou se voliti zase deklaranti. Může se očekávati, že zůstane vše při starém, nepřidají se ještě někteří velkostatkáři k státo-

Příloha č. 5: Vzpomínka na Františka Josefa I.¹⁴²

¹⁴² SOKA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*.

Příloha č. 6: Ukázka z kroniky – odchod tří profesorů do penze¹⁴³

¹⁴³ SOKA České Budějovice, *Učitelství ústav (německý) v Českých Budějovicích 1856–1945*, sign. B 132, inv. č. 3, č. knihy 3, *Chronik der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Budweis 1868–1923*.

Příloha č. 8: Německý státní koedukovaný učitelský ústav v Českých Budějovicích¹⁴⁵

¹⁴⁵ *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity* [online]. c2019 [citováno 5. 05. 2019]. Dostupný z WWW: https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Pedagogick%C3%A1_fakulta_Jiho%C4%8Desk%C3%A9_univerzity&oldid=17155273.